

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

73. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2008

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Favrskov Kommune
Århus Kommune
Bestsellerfonden
Sparekassen Østjylland
Nordea Danmark-Fonden
Tømrermester Helge Kragelund

Tryk:
Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbilledet siger noget om fortiden og illustrerer dermed en stor del af årbogens indhold. Billedet er taget på Kollerup Gods, hvor mange fortidsminder er bevaret..

Foto: Poul Marcus.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Hvor stammer vi fra, hvem er vore forfædre, og hvordan er det gået dem de sidste 4-500 år. Flere artikler sætter fokus på fortiden og giver os et billede af forholdene flere hundrede år tilbage.

Bogens første artikel omhandler guldsmed Schibler i Skanderborg. Her kan man læse om de forhold, fortidens guldsmede arbejdede under og se eksempler på de produkter, de fremtryllede.

En kort artikel omhandler denne bog og dens fortid som del af bogen Historisk Samfund for Århus Stift. Denne var, i hvert fald tidligere, en bog for det finere borgerskab, hvilket ikke alle medlemmer syntes om. De savnede en bog, der havde til opgave at skildre de nærmest foregående slægtsleds liv og færden. Det blev Østjysk Hjemstavn, der udgav sit første nummer i 1936.

Slægtgården "Hem Skovgaard" syd for Mossø har været i slægtens eje i over 200 år. Det får vi en grundig beretning om.

Fra 1698 og helt til 1908 ejede slægten Ammitzbøll Klaks Mølle. Det handler næste artikel om.

Endelig præsenterer vi et eventyr om en maori med aner i Skandinavien. Det omhandler en 3/4 maori og 1/4 dansker og foregår for en stor del på New Zealand.

Mere hjemligt er erindringer fra Mellerup Færgested. Igennem 33 år stod færgemand og -kone for overfarten over Randers Fjord. Der fortælles levende herom.

En letlevende dame og hendes tragiske skæbne rulles op på de næste sider, før vi får en beretning om guldsmedelaugene i østjylland. Hvor mange guldsmede var der omkring år 1900, og hvad levede de af? Det får vi uddybet.

Cirkus Mundeling sniger sig ind på de næste sider. Det var egentlig et norsk foretagende, før det kom her til landet

i 1986. Desværre slog det ikke rigtig an i Danmark, men før det lukkede ned i 1987 havde det i en periode samarbejde med det tyske Cirkus Safari.

Genforeningsmonumenterne i Lime, Lemmer og Syvveje får en grundig omtale, og vi kommer efterfølgende til marked og landboauktion i Ø.L.,A. i Skanderborg.

Den efterfølgende artikel omhandler Vejlbys Højskole og fortæller om mennesker omkring skolen siden 1907.

Mortensens studier af storke i Vissing giver et godt indblik i en overlærers grundige forskning på dette område.

Endelig skal vi på landet i meget gamle dage, hvor vider og vedtægter studeres for Rude og Saksild byer.

Danmarks flittigste forfatter var August F. Schmidt, hvis man skal tro den næste artikel, og Danmarks smukkeste jernbane har givet stof til den efterfølgende beretning.

Gården Elsehøj i Morsholt og slægten omkring beskrives siden 1690, før vi kan læse om Valdemar Jensen – en redelig mand og hans liv. Sidst i bogen får vi glimt fra en landsbys 1000årige historie, før den årlige orientering om litteratur, der har set dagens lys siden sidste årbog.

Bestyrelsen slutter bogen med beretning om udflugter i årets løb.

God læselyst!

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

Oversigtskort

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	3	En dag på Ø.L.A.	87
Oversigtskort	4	Vejlby Højskole	90
Indholdsfortegnelse	5	Mortensens studier af storke	110
Bestyrelse mv. for Østjysk Hjemstavnsforening	6	Et studium i Rude og Saksild byers vider og vedtægter	115
Forfatterbiografier	7	August F. Schmidt Danmarks flittigste forfatter	125
Guldsmed Schibler i Skanderborg	11	Danmarks smukkeste jernbane - banestrækningen Bryrup-Silkeborg ...	128
Vi brød ud	19	Elsenhøj - Morsholt om gården Elsenhøj og slægten bag	133
Slægtsgården "Hem Skovgaard" syd for Mossø	22	Underholdning før verden gik af lave	138
Slægten Ammitzbøll.....	31	Til Valdemar Jensens minde	146
Historien om en maori med aner i Skandinavien	36	Fra boplads til forstad - glimt fra en landsbys 1000årige historie	152
Erindringer fra Mellerup Færgested	43	Litteratur om Østjylland siden sidst	163
Ellen Rasmusdatter - en tragisk kvindeskæbne	52	Året 2007-08 - beretning om årbog og spændende udflugter i Østjylland	170
Guldsmedelaugene i Østjylland	58	Vejen til arkiverne	176
Cirkus Mundeling	67		
Genforeningsmonumenterne i Lime, Lemmer og Syvveje	72		
Markeder og landboauktion i Skanderborg	80		

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 17. november 2007 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 10. december 2007.

Karen Margrethe Sørensen (2006)

Formand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71
e-mail: karenms@privat.dk

Jonna Abild Nielsen (2007)

Redaktionsudvalg

Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 86 21 45 32

Ove Kjær (2006)

Næstformand FU, Turudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,
86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@get2net.dk

Herman Rasmussen (2006)

Kasserer FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg
86 94 87 57

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2007)

Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg
86 57 20 07

e-mail: jørn_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen (2007)

Sekretær

Marselis Boulevard 36, Vth., 8000 Aarhus C
86 13 87 15 (Pr.)

89 46 20 61 (mob. og Statsbiblioteket)
e-mail: lok@statsbiblioteket.dk

Søren Chr. Sørensen (2007)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dkUlla Lauritsen (2008)

Ulla Lauritsen (2007)

Redaktionsudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,
86 94 27 04

e-mail: ulla.arne@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2006)

Turudvalg

Bilbækvej 99, Ørting, 8300 Odder, 86 55 41 62

e-mail: eigilsen@worldonline.dk

Jørgen Møller Bitsch (2006)

Turudvalg, Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2006)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@get2net.dk

Inge Fabricius (2006)

Turudvalg, Skramskovdistrikt, Skramskøvej

Tirstrup, 8400 Ebeltoft, 86 36 30 07

mob. 26 17 60 07

e-mail: inge.fabricius@mobilixnet.dk

Mogens Weinreich (2006)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8260 Viby J, 86 11 03 06

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2007)

Turudvalg, Sandbyvej 11, Sandby,

8382 Hinnerup, 86 98 09 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2007)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24

e-mail: hammers@privat.dk

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 86 98 07 99

e-mail: kqn42@post9.tele.dk

Revisorer:

Niels P. Boye-Nielsen (2006)

Søndergade 27, 8382 Hinnerup, 86 98 75 66

Troels Smidt (2007)

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Æresmedlemmer:

Erik Kjær

Niels Peter Boye Nielsen

Forfatterbiografier

Svend Aage Nielsen, f. i Mondrup/Aidt Sogn 1929. Skolegang i Aarhus med realeksamen fra Finsensgades Skole, elev hos kolonialgross. Nørregaard & Clausen og frekventerede efterfølgende Den Jydske Handelsskole. Ansat hos Jul. A. Jørgensen A/S Biscuits, som eksportchef. Sen. i tilsv. stilling hos Priess & Co Fiskeeksportfa. i Glyngøre. Rejst meget i de arabiske lande, i Asien og Australien. Nu pensionist.

Børge Nielsen, f. 1928 i Århus - bosiddende i Brabrand siden 1934 - har arbejdet i jern- & stålbranchen i 50 år. Er medstifter og medlem af arbejdsgruppen i Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv siden 1982.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølvsmedene og deres mærker.

Villy Jensen, f. i Trige Sogn 1936. Lærereksamen fra Århus Seminarium 1958. Cand. pæd. i biologi fra Danmarks Lærerhøjskole 1986. Lærer på Østervangskolen, Hadsten, mange år. Har sammen med biolog Bent Lauge Madsen fået udgivet "Kredsløb og Tilpasning" Gyldendal 1972 samt "Sådan fungerer Naturen" Gyldendal 1977.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egnarkivet i Galten.

Dorte Frandsen, f. 1958 i Silkeborg. Nuværende bopæl: Grauballe. Uddannelse: fritidspædagog fra Ikast Seminarium. Arbejde: pædagog i Børnehaven Troldbjerg i Gjern. Div: frivillig medarbejder ved Lokalhistorisk Arkiv i Gjern og bestyrelsesmedlem samme sted. Hjemmeside: www.grauballekonen.dk

Vagn Boes Knudsen, f. 1930 på Marienlund i Dørup og bor stadig samme sted. Gårdejer og forhandler af motorsave. Handlede på landboauktionen (ØLA) hver fredag i 27 år.

Jørgen Lorenzen, f. 1943. Cand. theol. & mag. lektor ved Randers Statsskole. I fritiden engageret i cirkus som tekstforfatter og filmmand. Se: www.cirkusforedrag.dk

Jens Peter Randsløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerladegaard 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit 1955-60, viceforstander i Høvelte 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87 og Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler, skole/pædagogik. Bor i Sejs, Silkeborg.

Aage Kristensen, f. 1936 i Horsens. Udl. på kontor v. Paasch & Larsen Petersen i Horsens. Efter militær til København 1960. Rev.sek. seks år. 1967-1996 økon.-adm.chef i Beiersdorf AS. Hobby: Slægtsforskning.
Helene Møller, f. 1941 i Horsens. Real- og Handelsskole i Horsens. Udlært hos lrs. Richter i Horsens. Arb.: kontorbranchen i Rudkøbing, Aarhus og Horsens. Ivrig slægtsforsker.

Niels Greve, f. 1928 i Frederikssund. Opvækst ved landbrug. Agronom 1954, Assistent ved Statens Husdyrforsøg 1955. Landbrugslærer ved Vejlbj Landbrugsskole fraa 1957 til pensionering 1992.

Jørgen A. Pontoppidan, f. 1932. Tidligere ejer af Constantinsborg og bor nu i Skovby ved Galten.

Jacob Hanquist Petersen, f. 1982. Opvokset på Elmegården, Battrup, mellem Mårslet og Solbjerg. Blev student i 2001 fra Gedved Statsseminarium og Bachelor i historie fra Århus Universitet i 2008. Frivillig medarbejder på Solbjerg Egnsarkiv 1997-2001, medlem af bestyrelsen for støtteforeningen bag arkivet i Solbjerg 1999-2002. Bor i dag i Horsens.

Lars Ammitzbøll, f. 1938, realist 1957, museumsassistent på Tøjhusmuseet, arkivar i forsikringsselskabet Baltica, kustode på Rosenborg og på Glyptoteket.

Bent Knie-Andersen, f.1942 i Horsens. Direktør cand. Oecon. Underdirektør i Jyllands Kreditforening 1971-77 og direktør i Alm. Brand 1977-2001.

Jan Baltzersen, f. 1968, cand. mag. i historie og forhistorisk arkæologi. Forskningsmedarbejder ved Dansk Center for Byhistorie 2003-2005. Siden 2005 freelanceskribent og foredragsholder. Har i dag firmaet JB Historie, som udgiver almindelige menneskers erindringsbøger og virksomhedshistorier.

Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening.

Lillian Hedegaard Jensen. Efter mere end 30 år som teknisk assistent på Scandia i Randers, er jeg i dag på efterløn og kan dyrke mine historiske interesser, bl.a. om færgefartens historie. Interessen er stor blandt ældre, der kan huske mine forældres 33 år på Randers Fjord. Jeg kommer ofte i lokale pensionistforeninger og fortæller om disse år og får på den måde værdifulde oplysninger til det historiske materiale.

Herman Rasmussen, f. i Marstal 1947. Søn af en skipper - min oldefar byggede "Fulton". Læreruddannet - ansat i 36 år på Herskindskolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.

Lars Otto Kristensen, f. 1942, af ren vendsysselsk afstamning, har boet i Aarhus siden 1963. Bibliotekar ved Statsbiblioteket. Har skrevet kronikker, debatindlæg, klummer og en enkelt bog. Foredragsholder bl.a. ved oplysningsforbundene.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer for tre historiske foreninger, både lokale og landsdækkende. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.

Guldsmed Schibler i Skanderborg

Af: Henning Nicolaisen

Selvom den lille Johan Peter havde en guldsmed som far, så var han bestemt ikke født med en guldske i munden. Han blev født i København den 26. juli 1795 og voksede op som den midterste i en børneflokk på 5 (i 1801). Familien boede i Skt. Pederstræde og oplevede slaget på Reden i 1801 på nærmere hold. Nelson tabte som bekendt i første omgang slaget, og den 18 årige søløjtnant Peter Willemoes' navn var på alles læber.

I 1807 måtte man dog kapitulere efter englændernes 3 døgn bombardement af København. Frederik den 6. opfordrede i 1808 alle til at spare på brænde og luksusvarer. Sparsommeligheden var absolut påkrævet, hvis statens finanser skulle komme på fode igen. Landets fortvivlede situation resulterede i statsbankerotten i 1813. Én ny rigsbankseddel kunne man få for 6 gamle kurantsedler. Sølvværdien af de nye dalere blev nedsat til 5/8 af de gamle dalere. I realiteten blev købekraften nedsat til ca. en tiendedel. Ejere af fast ejendom fik derudover en engangsskat på 6 % af ejendommens værdi pålagt.

Alterkalk fra Barløse Kirke 1860.

Efter konfirmationen omkring 1809 kom Johan Peter Schibler i lære. Formentlig kendte faderen en velanset guldsmed, som kunne lære sønnen faget. Da læretiden var overstået efter de obligatoriske 7 år, arbejdede Schibler som svend, og det gjorde man normalt i mindst 4 år. Johan Peters far døde i 1817, og måske derfor valgte han at flytte til Jylland for at prøve lykken der. Vi kender ikke hans færden i de næste år, men han flyttede til Skanderborg i 1823. Den nyetablerede guldsmed var så ivrig efter at komme i gang, at han "glemte" at betale borgerskabspenge og fik en bøde. Han må tidligere have arbejdet som svend i Randers, for her består han mesterprøven. Nu kunne han med god samvittighed starte egen virksomhed som borger i købstaden, og det skete 21.5.1824.

Bryllup trods krisen

Uden megen festivitas blev Schibler i 1824 også gift med en enlig mor til en 7 års dreng. Bruden hed Frederikke Anne Sophie, og vielsen foregik hos hendes forældre. (Handskemager Frandsen og frue i Skanderborg.)

Et par år senere købte parret hus i Adelgade 30 for 540 rigsdaler, men måtte dog låne de 200 rdl. Huset var kun på 7 fag og i bindingsværk med tegltag. Der var ingen kælder og kun én skorsten – og altså også kun én kakkellov! Der var stue, kammer, køkken og værksted i det lille hus.

I 1826 var landet stadigvæk i økonomisk krise. Staten havde underskud på finanserne og arbejdsløsheden steg støt. Der var fallitter overalt, og al foretagsomhed syntes at gå i stå. Håndværkere uden job blev nærmest drevet ud på landevejene.

Betingelserne for vores guldsmed var derfor ikke de bedste. Tilmed arbejdede han i et "luksuserhverv", som især var hårdt

ramt af tilstandene. Kundeunderlaget for en guldsmed i en lille provinsby var ikke stort. Befolkningstallet var i 1834 kun steget til 831, og selvom der i oplandet var flere herregårde, så var alle – adel og borger – tvunget til at spare på alt unødigt!

Ikke desto mindre fik Adelgade i 1832 en ny guldsmed, nemlig Frederik Wilhelm Krüger. Konkurrencen skærpedes yderligere af, at endnu en guldsmed, nemlig Steffen Helt, forsøgte sig i 1834, og vilkårene for Schibler blev endnu sværere. Steffen Helt ophørte dog allerede omkring 1837. Guldsmed Krüger ophørte i 1840, men igen i 1847 fik en ny guldsmed borgerskab i byen. Christian Jensen Rostock fik af Schibler og gørtler Møller godtaget sit mesterstykke og nedsatte sig herefter som guldsmed i byen. Schiblers stedsøn Lauritz kom efter sin konfirmation i lære hos faderen. Fiskeskeen, som Lauritz lavede som svendestykke i 1840, blev godtaget af Krüger og Helt. Lauritz forsøgte sig som svend i Odense, men kom snart hjem til faderen, hvor han arbejdede videre. Efter 7 år forsøgte han at få et mesterstykke antaget. Tekanden blev dog kasseret på grund af dens størrelse og for dårlig lodning. Lauritz fortsatte derfor hos stedfaderen som svend.

Flere gange måtte guldsmeden låne penge. I sommeren 1842 stiftede han igen ny gæld til en gårdmand på 150 rdl. - og igen i 1848 på samme beløb til samme mand. Datteren Juliane Charlotte blev i 1848 gift med en købmand i byen. Denne Jeppe P. Friis havde i 1853 et tilgodehavende på hele 550 rdl. hos svigerfaderen.

Én ulykke kommer sjældent alene! Sønnen Jørgen Wilhelm gik fallit i byen allerede et år efter at han havde taget borgerskab som købmand 1859.

Stedsønnen Lauritz dør som 41- årig og ugift i 1860. Det må have været et hårdt slag for Schibler, og samme år flytter han ind som lejer i Adelgade 67. Han dør selv i 1863.

Schibler som guldsmed

Det har utvivlsomt været et jævnt og meget slidsomt liv at være guldsmed i Skanderborg i første halvdel af 1800-tallet. Bestil-

Stilkbæger fra 1842 mestermærke.

lignerne var ikke mange, og de småting der måtte være bestod af skeer, knapper, hovedvandsæg, smykker, snapsebægre o.lign. Over halvdelen af alle nylavede ting indenfor guldsmedefaget i 17- og 1800-tallet var spiseskeer og teskeer!

Hovedparten af det daglige arbejde bestod af reparationer. Traditionelt kom kunderne selv med deres sølvtøj, som enten skulle repareres eller smeltes om og laves til noget mere moderne.

På den tid var rygning vældig populært, så der blev bl.a. lavet beslag og låg til piber,

Som Schiblers arbejdsbord kunne have set ud (Den Gamle By).

og disse ting blev også ofte repareret. Arbejdslønnen var kun den mindste del, og sølv var lige så godt som rede penge. Når man filede i det dyre sølv, var det ikke altid, at det hele havnede i skødeskindet. Derfor

Schiblers mestermærke.

fejdede man grundigt for at få sølvspåner m.m. med til omsmelting.

De ret få genstande man kender fra Schiblers værksted er gennemgående af en middel - om ikke ringe - kvalitet. Dog synes det som om de tidlige ting er lavet i en rimelig god kvalitet, så det var ikke viljen der manglede! Men ellers holder sølvet ikke den lovpligtige lødighed på omkring 13 ¼ Lod og kobberet kan ofte ses skinne

Teskeen med bladrankegravering er fra ca. 1830 og vejer syv g. Stemplet JPS.

igennem. Guldsmed C. Piil i Århus skriver i 1837 til oldermændene i København: *"Over halvdelen af det i landet værende forarbejdede sølv ligger under den i lavsartiklerne af 1685 foreskrevne lødighed. Den guldsmed, som ville holde sig til lavsartiklen efterrettelig, vil umulig kunne ernære sig i provinsen."*

Som nævnt var Schiblers far guldsmed. Formentlig var han svend, selvom han står opført som "guldsmedemester" i folketællingerne. Dog kendes han ikke som mester i København. Derimod er Johan Peters bror, den 3 år ældre Frederik Ludvig Scheibler guldsmed i Horsens fra 1820-52. Han har som svend i 1834 den yngste bror Niels Carl Schiebler. Så man kan næsten kalde det et guldsmededynasti! Hvad enten de hedder Schibler, Scheibler eller Schiebler, så er det samme familie!

Skt. Olufs Marked i Århus

En af årets store attraktioner – også for Skanderborgensere – var "Sct. Olufmarkedet" i Århus. Markedet fandt sted sidst i juli

De to glatte sølvknapper er ca. 10 cm i diameter og vejer seks g i alt! De er større end vesteknapper og har formentlig siddet i en jakke. Stemplet IPS.

måned omkring Sct. Olufs kirkegård, hvor Kystvejen i dag ligger. Kirkegården gik helt ned til vandet og op til Mejlgades baghave. Man har beretninger om, at markedet besøgte af 12-16000 om dagen, hvilket var ret enestående, når man tænker på, at Århus kun havde ca. 7000 indb. i 1840.

Man ved, at Schibler deltog i løjterne fra 1834 – 1844. Men hvad han har haft med

De to teskeer med empiregravering er dateret 1831 og bærer præg af at være banket meget tynde. De mange års slid ses også tydeligt, og vægten er kun fem g pr. stk.! Teskeerne er stemplet IPS.

Hovedvandsæg fra 1846.

af småsølv og galanterier ved man derimod ikke. Formentlig har det været skeer, smykker, knapper, pibebeslag og måske et par hovedvandsæg til storbyens fruer. Det må have været en fornøjelse og en adspredelse, som guldsmeden så frem til. Det var ikke de store begivenheder, der prægede Skanderborg i den periode, så Schibler fik formentlig kørelighed med en hestevogn, der skulle nordpå!

Udover flere guldsmede var der alskens handelsfolk på markedet. Der blev solgt manufaktur, linge, træsko, piber og tobak, ure, kniplinger, honningkager og bolcher. Øl og brændevin var en naturlig del af festlighederne, og med udskænkning og gøgl, har det nok været fornøjeligt. Det var helt almindeligt, at man drak øl og brændevin dagligt.

En engelsk undersøgelse fra 1840'erne hævder, at 1/4 af lønnen gik til drikkevarer. Det svarer sikkert udmærket til danske tilstande. I større byer var vandet også udrikkeligt!

Man forsøgte vel at glemme de dårlige tider og ikke mindst de elendige forhold, som de fleste måtte leve under.

Nogle af Schiblers arbejder

Det viste stilkbæger er 9½ cm højt og vejer kun 37 g. Bægeret bærer årstallet 1842,

En såkaldt chatelaine med (falsk) signet og urnøgle, ca. 23 cm lang.

Bunden er stemplet tre gange med JPS.

men er senere indprikket med teksten: ”Erindring fra din interessent H. Jørgensen, Kalhauge 1868”. Bægeret har en såkaldt firpasfod, som blev moderne i begyndelsen af 1800-tallet.

Det er stemplet i hvert hjørne under foden med Schiblers S. Den indvendige lueforyldning er næsten væk og vidner om, at man også her har sparet på materialerne.

Selve foden er dog rimelig kraftig i godset, hvorimod kummen er meget tynd.

Flødeske.

Det vaseformede hovedvandsæg er med 9 flusser (8 røde og 1 grøn). Det har en såkaldt ”krone” og har 4 kugler med ringe i siderne. Typen kendes flere steder i Østjylland og er typisk for Schibler. Der er balsamgemme i bunden, hvori der er

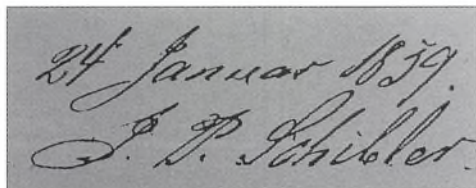

Schiblers gamle bindingsværkshus i Adelgade 30 har i dag ændret udseende. Det er forøget med en etage, og hele huset er renoveret for nylig. Dog kan man stadig ane de små forhold, der må have været for de til tider seks personer, som opholdt sig i hjemmets underste etage.

indprikket: R.J.S. G.S.D. og et H. (Hørning?) samt årstallet 1846. Vægten er 44 g og højden er 10 cm. Også her har man sparet på sølvet, og kobberet skinner tydeligt igennem. Lødigheden er bestemt ikke den lovpligtige.

De 2 glatte sølvknapper er ca. 2 cm i diameter og vejer 6 g i alt! De er større end vestknapper og har formentlig siddet i en jakke. Stemplet IPS

De 2 teskeer med empiregravering er dateret 1831 og bærer præg af at være banket meget tynde. De mange års slid ses også tydeligt, og vægten er kun 5 g pr. stk!

Schiblers signatur.

Der er kun bevaret ganske få ting fra Schiblers værksted, men man kan dog få et indtryk af mesterens kunnen. Selvom genstandene virker lidt provinsielle, har de dog en vis charme.

Udover de viste genstande kendes:
Diverse spiseskeer og teskeer (flere i Skanderborg Museum)
Flødeske og hovedvandsæg i Skanderborg Museum
Potageske
Kåbspænde i "Den Gamle By"

Det havde været morsomt med et foto af manden, men det er ikke lykkedes at finde.

Måske findes der familie, der ejer et foto af ham eller konen? Konen dør først i 1881 "efterladende intet til arv." Hun bor da hos svigerdatteren

Juliane Charlotte og dennes søn Johan Peter Wilhelm Schibler i Adelgade 17.

Forklædespænder.

To hovedvandsæg.

”Vi brød ud!”

Af: Herman Rasmussen

I 2007 fyldte Historisk Samfund for Århus Stift 100 år. Redaktøren af deres Årbog, Erik Korr Johansen, stillede Østjysk Hjemstavnsforening (ØH) spørgsmålet : ”Hvorfor brød I ud ?” Her er det svar som undertegnede gav i Historisk Samfunds Årbog 2007.

Det forudsættes i spørgsmålet, at folkene bag ØH var medlemmer i Historisk Samfund (HS) og brød ud for at starte for sig selv. Og ja, så har vi en interessant historie – og det har vi!

Sandheden er, at ingen i vores forening præcis ved, hvorfor vi er opstået. Vi har faktisk haft 70 års jubilæum, men her vil jeg prøve at tegne en skitse til et svar.

Fakta

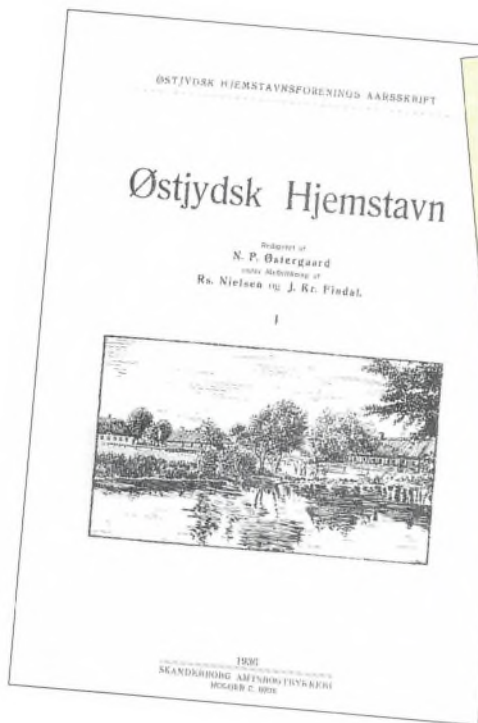
Østjysk Hjemstavnsforening er stiftet den 24. september 1936 på Højskolehotellet i Klostergade i Århus. Foreningen får i sit første leveår 800 medlemmer – der har altså været stor interesse for den nye forening. Formand blev forhenværende landstings-

medlem Rasmus Nielsen, Lillering. Han fortsætter på posten i 15 år. Sekretær og redaktør blev N. P. Østergaard, Brabrand – en post han beholdt i over 20 år. Han er på dette tidspunkt medlem af Historisk Samfunds bestyrelse, hvilket han har været siden 1918 – og fortsætter hermed, selvom ØH dannes. N. P. Østergaard forbliver bestyrelsesmedlem i Historisk Samfund indtil 1954. En anden af ØHs stiftere, skoleleder Thorvald Madsen, Odder, var ligeledes medlem af HSs bestyrelse fra 1940. Disse dobbeltposter har tilsyneladende ikke givet problemer.

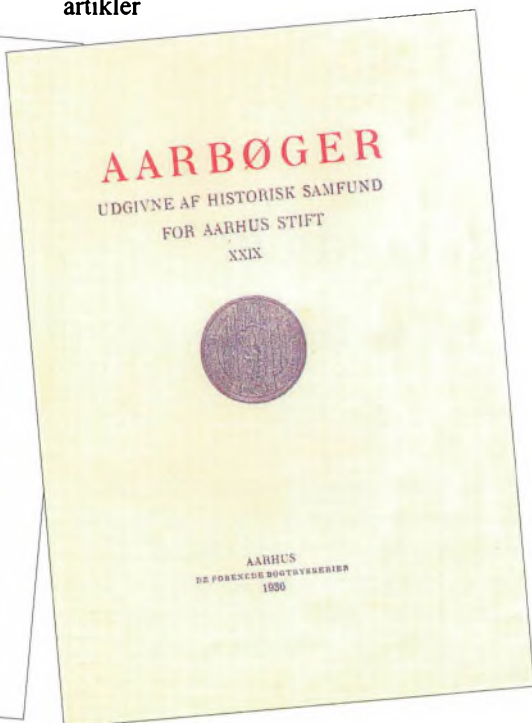
Det lykkedes redaktøren at udgive en årbog på 200 sider allerede to måneder efter foreningens stiftelse. Der har været en del artikler, som har ligget klar! Det fortælles, at ved det første møde om dannelsen af ØH havde Østergaard de fleste af artiklerne i færdig udgave i mappen.

Østergaard synes klart at have været initiativtager til ØHs dannelse samt at have været den person, som har taget alle de ini-

tiativer, der skal til for at noget sådant kan lade sig gøre. Han samlede de mænd, der havde gennemslagskraft i området.

have til opgave at indsamle og udgive optegnelser og skildringer af de nærmest foregående slægtleds liv og færden i disse egne". Han har bl.a. manglet et forum, hvor artikler

Kilderne

Når vi skal se på, hvorfor ØH blev dannet, må vi se på kilderne.

Vores første forhandlingsprotokol fortæller ikke meget. Bedst hjulpet er vi med en artikel i Østjysk Hjemstavn's Årbog fra 1961 – 25 året for foreningens oprettelse – skrevet af netop N. P. Østergaard.

Her skriver han meget om, hvordan foreningen blev dannet, men desværre mindre om hvorfor.

Alligevel er det her, vi efter min mening kan finde svaret. Han starter sin artikel med følgende udsagn: "Det var følt som et savn, at der ikke i Østjylland fandtes et organ eller en sammenslutning, der i første række

fra "Adsløvslægtens" årsskrift, som han var med til at redigere, kunne komme ud til en større kreds.

Det er tydeligt, at han ikke anser Historisk Samfunds Årbog (HS) som det "organ", der kan løse opgaven. Man forfatter, at der skal en ny sammenslutning til at løfte den store opgave – og det bliver således grundlaget for dannelsen af Østjysk Hjemstavn's forening. Basis har bl.a. været kritik af HS's årbog.

Som basis for arbejdet i ØH peges på den moderne hjemstavn's bevægelse. Den har på dette tidspunkt eksisteret i Danmark i ca. 15 år. Den manifesterer sig mest gennem et årligt landskursus – første gang afholdt i

Rønde i 1923. Der tales om en total beskrivelse af hjemstavnen: historisk, etnografisk, geologisk, plante- og dyrerige, dialekt m.m. Som N. P. Østergaard skriver: ”Hjemstav- nens kultur er naturligvis uløselig forbundet med hjemstavnsens natur”. For øvrigt bruges Jeppe Aakjærs synspunkter og tekster meget som eksempel inden for hjemstavns- bevægelsen.

Det hele handler om kærlighed til hjem- stavnen og hjemstavnsens betydning for det enkelte menneske.

Der har i ØH været den opfattelse, at vi er mere ”folkelige” end HS, der er mere bymæssig orienteret, mere akademisk, mere konservativ. Noget har der været om snakken, selvom de fleste af HSs medlem- mer var landboere. Fra debatten i HS ses det, at nogle medlemmer fandt årbogen tung at læse, men redaktøren fastholder det høje faglige niveau (det akademiske?). I dag er en sådan skelnen mellem de to foreninger uden mening, men omkring oprettelsen af ØH har det spillet en rolle for en del. Bl.a. skriver forfatteren Søren Vasegaard i sin anmeldelse af ØHs årbog, 2. årgang: ”– når man vil have tilslutning fra folkets brede lag, så nytter det ikke at skrive for de lærde, professionelle historikere..... men der er ikke slået af på fordringer til pålidelighed og historisk indhold (i ØHs årbog).” Det HSs årbog bebrejdes er, at den ikke er underholdende nok – og de ønsker, at den skal være skrevet mere populært, end den er og optage mere stof af almen interesse.

Stor interesse for ØH

Summa summarum: Der var klar baggrund for at danne en ny forening: Høj motivation, de rette folk og en klart defineret opgave. Der var stor interesse: 800 medlemmer på et år – en årbog på 200 sider, udflugter med

op til 400 deltagere i de næstfølgende år! Der var mange, der ville være med! Østjysk Hjemstavnsforening har nu eksiste- ret i 70 år. Vi har i dag knapt 1000 medlem- mer, holder tre foredrag samt fem udflugter om året. Vi brænder også stadig for det historiske stof.

Der var dengang basis for at danne foreningen – og den har vist sig særdeles livsduelig.

For øvrigt: Tillykke til Historisk Sam- fund med de 100 år.

Kilder:

Østjysk Hjemstavnsforenings forhand- lingsprotokol 1936-50

Østjysk Hjemstavns årbog 1961

Århus Stifts Årbøger

Den Store Danske Encyklopædi bind 8 side 489

Slægtsgården ”Hem Skovgård” syd for Mossø

Af: Jens Peter Randsløv Boes

”Hem Skovgård” har været i Boes-slægtens eje i over 200 år. I 1927 bestod den af fire over 300 år gamle bindingsværksbygninger, der for nutidens forundrende betragtninger var tilstrækkelige til lige så mange års og mange generationers landbrugsdrift. Siden har de hastigt skiftende tiders krav i de sidste 80 år til stadighed ændret på de ellers nyopførte bygninger, lige til gården nu ikke mere er mulig at drive som rentabelt landbrug.

”Hem Skovgård” og ”Bjergskovgård” i Hem ligger i dag år 2008 i det gamle landsbyområde som de sidste gårde i drift. De øvrige gårdes jorder er opkøbt, lejet eller drevet af fjernere beliggende storlandbrug. Der vil næppe gå mange år, før de to sidste gårde lider samme skæbne, hvis ikke de bliver lystejendomme i denne naturperle: dalen ved Mossø.

Set over 250 år har landbruget været det centrale og eftertragtede erhverv i Danmark lige til omkring 1960. Før udskiftningen i 1772 bestod den lille landsby Hem midt syd for Mossø under Skanderborg Ryttergods kun af seks gårde, hvoraf de tre var såkaldte tvillinggårde. Dette betød, at en gårds fire

bindingsværkslænger var delt mellem to familier til beboelse, stalde og lader, og al byens jord blev dyrket ved fællesdrift. Efter udskiftningen fulgte selvejerbøndernes tid med de udflyttede gårde med jorderne liggende relativt tæt rundt om den nye gård. Det blev først en tid med udpræget kornavl, til man på grund af en landbrugskrise i slutningen af 1800-tallet gik over til det intensive og arbejdskrævende vekselbrug med skiftende markafgrøder. Disse omsattes gennem kvæg, svin og høns til smør, flæsk og æg på basis af andelstanken helt frem til omkring 1970, hvor specialafgrøderne (vinterbyg, hvede, raps og majs) blev den fremherskende driftsform. Dette var inden den nu udbredte stordrift begyndte at slå igennem hen mod år 2000 i konkurrence med den voksende økologiske tænkning med stedsegrønne marker og sundere afgrøder.

Slægtens liv

Min interesse for slægtens liv blev fremmet af mine bedsteforældres fortællinger om de foregående generationers liv. Omkring min pensionering tog jeg mere fat på arbejdet

kraftigt stimuleret af en mængde papirer med gotisk skrift gemt i et skab med initialerne LSSB 1780 på slægtsgården. Det er blevet til mange fordybende studier med at oversætte papirer og at søge i landsarkivet.

De følgende oplysninger er samlet fra papirer, fra landsarkivet, fra mundtlige beretninger og fra egne notater.

Oversigt over gårdens ejere

1. slægtled 1749-76

I 1749 blev Hem Skovgård overtaget af det nygifte ægtepar *Jens Jensen og Ane Marie Sørensdatter*. Derom fortæller foruden fæstepapirer og et skøde af 27.4.1772 nogle sølvskeer med deres initialer.

2. slægtled 1776-88

Deres datter *Anne Margrethe Jensdatter* (1751-1780) blev i 1776 gift med *Morten Nielsen* (1748-88) fra Voerladegård, og de overtog gården samme år efter Jens Jensens død. Et sølvbæger med deres initialer findes stadig på gården. De havde i deres trolovelsestid fået to arvinger, der døde som små. På denne tid var trolovelsen en vigtigere handling end brylluppet; først efter 1798 blev brylluppet den centrale begivenhed i et parforhold. Anne Margrethe døde ung i foråret 1780, og Morten blev kort efter 20.6. trolovet med Maren Olufsdatter (1757-24.2.1820) fra Voerladegård, og de blev gift 3.11.1780. Morten og Maren fik tre børn Jens (1782-1800), Anne Margrethe (1885-86) og Niels (1788-1812). De fik ingen efterkommere.

Morten døde kun 40 år gammel sidst i november og blev begravet 1.12.1788.

3. slægtled 1788-1816

Maren blev sammen med Laurs det første led i *Boes-slægten* på Hem Skovgård.

Laurs (egentlig Lauritz) Sørensen fra Boes (7.8.1757-17.9.1816) optræder på folketællingslisten i Boes den 1. juli 1787. Derfor må han være kommet til Hem som karl i efteråret 1787 eller i foråret 1788. Laurs har sikkert søgt bort fra Boes for at finde en gård et andet sted, fordi den hjemlige gård i Boes var blevet overtaget af hans ældre søster Maren og hendes mand Rasmus Rasmussen. Hvordan forbindelsen til Hem kom i stand, vides ikke. Der har dog altid været forbindelser tværs over søen, hvad bl.a. flere af Sigurd Elkjærs fortællinger beretter om. Meget tyder på, at Hem Skovgårds ejer Morten har haft behov for en solid karl, og selv om han kun var 40 år gammel, har han været syg og svagelig hen over sommeren 1788. **Laurs og Maren** var jævnaldrende, og der kan være opstået et kærlighedsforhold mellem karl og madmoder eller et praktisk fornuftsægteskab på baggrund af Mortens sygdom og død, hvilket kan forklare parrets efterfølgende hurtige trolovelse 24. januar og vielse 20. februar 1789. Alle senere mundtlige historier og slægtsberetninger fortæller om et kærligt og varmt ægteskab mellem Laurs og Maren.

Laurs overtager gården, og Maren får en overordentlig omsorgsfuld stedfader til sine to drenge seksårige Jens og nyfødte Niels.

Laurs og Maren fik sammen fire piger, den yngste Gunder døde spæd (1790), mens de tre andre blev stammødre til tre store slægter:

1. *Gunder (Gunild)* (19.1.1794-22.6.1850) bliver stammoder til *Hem Skovgårdslægten*,

2. *Ane* (9.9.1797-ml.1855/60) viderefører *Nygårdeslægten* i Dover sogn nord for Mossø og

3. *Johanne* (9.11.1800-15.7.60) bliver

*Hem Skovgård 1997.
I 1998 er tilføjet en løsdriftstald.*

stammomoder til *Dørupslægten* fra "Ryttergården".

Laurs var en driftig, hjælpsom, venlig og forslagen mand, der ordnede sine sager med lempe og omgikkes sine naboer i fordragelighed. Laurs var ikke blot landmand, men også ivrig efter at arbejde i træ, hvad det førnævnte vægskab fra 1780 med hans forbogstaver LSSB vidner om. Desuden var han en ferm træskomand, et håndværk, han havde lært i sin ungdom i Boes. Det siges, at han kunne lave 12 par træsko på en dag. Til formålet brugte han elletræ, og godt elletræ fandtes ved Mossøs bredder neden for Boes by. Turen efter træ østen om Mossø ville dog være på 10-12 km på frostknudrede veje med en skumplende vogn, så hvad med at bruge isen på Mossø i den kolde vinter?

I den frostklare isvinter fik han da den vovelige idé at transportere træet over isen på Mossø på en hestetrukket sluf. Heste-

nes sko blev broddede, og han kom godt over søen. Hjemad hjalp en ung karl, Jens Pedersen, fra gården "Højlund". Han var født, efter at Laurs var rejst fra Boes, men Laurs kendte forældrene og havde stor tilid til Jens. Om Jens nu havde kendt noget til Laurs' familieforhold, eller han måske havde mødt Gunder på isen eller ved et marked i Skanderborg, kan der ikke findes bevis for, men unge menneskers veje er som bekendt uransagelige. Jens hjalp efter overleveringen Laurs med flere læs træ over søen i februar, og det kan jo være ved disse overnatninger i Hem, at forelskelsen for alvor kom i stand. Laurs spurgte efter endt arbejde Jens om, hvad han skulle have for hjælpen. Jens sagde da: "Do ka' jo gi' mæ di' ælst dætte Gunder" (Du kan jo give mig din ældste datter Gunder). Laurs var ved at ældes og havde ingen sønner til at overtage gården, så hans finurlige og lune svar blev: "Så må do ta' gören mæj" (Så må du tage

gården med). Muligvis har Jens derefter været karl på gården en tid, for ved Laurs' pludselige død 17. september 1816 bliver der hurtigt etableret forlovelse og bryllup mellem Jens og Gunder. Skifteforretningen efter Laurs 19.10.1816 gav de tre piger hver 1000 rigsbankdaler sølv eller 1875 rigsbankdaler navneværdi i arv samt hver et sengested og en standkiste med diverse klæder.

Den 30.4.1817 opsættes både en handelskontrakt og en detaljeret opholdskontrakt mellem enken Maren Olufsdatter og Jens Pedersen, hvor gårdens overtagelsesforpligtelser nævnes, bl.a. udredning af arvesummer og afholdelse af bryllupsgilder for de to yngste døtre Ane og Johanne. Alt i alt nogle ganske tunge forpligtelser for de nygifte ejere af "Hem Skovgård".

4. slægtled 1816-1851

Jens Pedersen (17.3.1790-31.10.1860) og *Gunder Lauritzdatter* (19.1.1794-22.6.1850) blev trolovede 30. oktober og gift 6. december 1816. Brylluppet er kommet hurtigt i stand efter Laurses død. Gunder nævnes i papirer ofte som Gundild, Gundil og Gunhild; hun er opkaldt efter sin bedstemor Gunder Andersdatter (1718-1811) i Boes, ofte kaldt Gunni.

Jens Pedersen blev ligesom Laurs i omtale kaldt "Boes", der blev slægtens kendenavn.

Jens Pedersen fik nære relationer til svogeren Anders Iversen (1796-1874) på "Ryttergården" i Dørup. Han var i andet ægteskab blevet gift med Gunders søster Johanne. Til dem må han ved deres giftermål i 1822 som nævnt udrede den lovede arv på 1000 rigsbankdaler. At det har været svært at udrede beløbet, tyder det lån på 1100 rigsbankdaler sølv, som Jens Pedersen måtte have af Anders Iversen på. Dette lån med

renter blev indfriet i 1829, hvorefter han fik et nyt lån på 1100 rigsbankdaler sølv, som blev endelig indfriet i 1851. På den ene side tyder det på et tillidsfuldt forhold mellem de to svogre, og på den anden side fortæller det om en ret tyngende økonomisk belastning for Jens og Gunder.

Jens og Gunder fik ni børn, hvoraf de tre døde som spæde og unge. Det er:

Maren Jensdatter (4.8.1817-9.2.1836), ingen efterkommere

Peder Jensen (9.7.1819-16.5.1872), fortsætter *Hemslægten*

Lauritz Jensen (12.5.1822-15.8.1822)

Laurs Jensen (25.5.1823-?1838)

Niels Jensen (3.4.1825-24.10.1911), grundlægger *Additgrenen*

Jens Jensen (8.4.1827-13.7.1865), ingen efterkommere

Margrethe Jensdatter (10.9.1829-19.7.1900), grundlægger en *Dørupgren*

Ane Jensdatter (16.9.1831-2.1.1899), en *Vrængegren ved Østbirk*

Ole Jensen (5.5.1835-5.10.1902), ingen voksne efterkommere

Svært med arbejdskraft

I forbindelse med Treårskrigen (1848-50) har det været svært for Jens Pedersen at klare bedriften. Han beskrives 58 år gammel som en svag mand. De to ældste sønner, Peder 29 år og Niels 23 år, var med i krigen fra begyndelsen i 1848. Jens ville have én af de tre fritaget for krigstjeneste, men det lykkedes ikke helt, for sønnen Jens blev som 23 årig indkaldt det sidste krigsår. Tilbage var den yngste, Ole, på 13-15 år. Til ansøgning om fritagelsen har Jens Pedersen haft brug for en dokumentation for sin egen alder, og der foreligger en døbeattest fra Dover sogn, dateret 14.8.1848, hvor hans dåbsdag 17.3.1790 er angivet, men

Hem Skovgård 2008. Foto fra nordøst. Stuehus ca. 400 år gammelt.

ikke hans fødselsdag, der ikke kan findes i kirkebogen.

Peder Jensen, kaldet “menig 120 Hem”, aftjente sin militærpligt som soldat i 1842 og overførtes i 1846 til krigsreserven.

1. maj 1848 indkaldtes han til reserven, men kom ikke i kamp og hjemsendtes om vinteren. 6. marts 1849 mødte han igen og var med i træfninger 3.4 ved Haderslev, 23.4 ved Egstrup, 7.-8.5 ved Almind og Vejle. Derfra sendtes mange tropper til Helgenæs og udskibedes til Fredericia, hvor han deltog med hæder i udfaldet 6.7.1849. Han blev hjemsendt i vinteren 1849-50. 18.5.1850 indkaldtes han atter og deltog i Istedslaget 25.7 uden at komme i direkte engagement. Senere var han med i forsvaret af Frederiksstad i begyndelsen af oktober, hvor bataljonen havde svære tab, otte døde og 44 sårede, hvoriblandt “120 Hem”, der 5.10. indlagdes på feltlazarettet med skudsår i hovedet og overførtes til København, hvor han 8.10. var indlagt på Kronprinsessegades Kaserne. Han hjemsendtes 15. februar 1851. 20.9.1851 overgår

han til forstærkningen og er dermed i praksis ude af hæren.

Gunder har sikkert som mange andre mødre været dybt berørt af, at hendes tre sønner var i krigstjeneste. Hun døde under krigens sidste år ved midssommer 22.6.1850, 56 år gammel. Jens blev meget påvirket af både dette dødsfald og siden af den sårede Peder.

5. slægtled 1851-1886

Peder Jensen Boes (1819-72) blev stadig lidende med skudsår i hovedet efter hjemkomst fra hospitalet trolovet 25.4. og gift 14.6.1851 med *Ane Sørensdatter* (28.5.1823-19.10.1893), datter af Søren Jensen (1791-21.8.1848) og Ingeborg Erichsdatter (?1792-27.6.1823) fra Jensgård i Hem. Ingeborg døde altså en måned efter Anes fødsel. Peder og Ane havde været kærestere i flere år, og deres ægteskab var aftalt før treårskrigen, men blev ikke iværksat på grund af de usikre tider. Peder og Ane blev ifølge skøde 27.6.1851 ejere af Hem Skovgård for 2000 Rbd, hvortil kom aftægt til enkemanden Jens Pedersen Boes.

Broderen Niels Jensen Boes (1825-1911), der senere kom til Addit, havde fået Dannebrogssordenen for sine bedrifter under krigen. Han tilbød som den altid hjælpsomme og opmærksomme i søskendeflokken at tjene på gården sommeren 1851 og har efter skudsmålsbogen været en særdeles god hjælp og støtte for den svækkede storebror.

Peder Jensen og Ane fik otte børn, de første tre døde som små:

1. Gunhild Marie (11.5.1852-21.3.1854),
2. Søren døde af krampe (13.6.1853-23.2.1856)
3. Gunhild Marie (4.3.1855-25.9.1855).

Min bedstemor, Anne Andersen, fortalte derom: "Mens Ane gik og var svanger med Jens, gik hun ofte en tur op over Havreballebakken til Jensgård i Hem for at tale med sin enkestedmor Johanne, for hun syntes, at de var blevet ramt hårdt med tre døde småbørn. Var det meningen, at de slet ikke skulle have levedygtige børn? Stedmoderen trøstede hende med, at mange andre folk også fik børn, der ikke var livskraftige, og megen sygdom hærgede blandt både små og store børn. I den fortrøstning gik Ane da og ventede sig for fjerde gang, og det skulle gå helt anderledes, for Ane blev mor til fem stoute og dygtige sønner, der ikke fandtes mage til i miles omkreds; de kom i hele deres adfærd til at overgå alle Anes triste forventninger."

4. Jens Pedersen (1.8.1856-17.12.1948), gift 23.7.1891 med ovennævnte *Anne Andersen*, Dørup Østergård (1.2.1858-19.2.1954). Børn: *Peder Aksel*, *Karen* og *Anders*.

Tvillingerne:

5. *Lauris Pedersen* (12.3.1859-24.4.1945) byggede gården "Østerballe" på de fra Hem Skovgård i 1886-87 udstykkede jorder og

blev gift 21.3.1893 med *Marie Kathrine Andersen* fra Hem (8.4.1867-4.6.1942). Barn: *Anne*.

6. *Søren Pedersen* (12.3.1859-6.1.1904) var ivrig højskolemand og besøgte Gedved og Testrup og var på Vallekilde og Askov højskoler. Han var på taleinstitut i København på grund af en talefejl, karl ved Snogebæk i Sundeved, bestyrer på Dalum landbrugsskole 1891-1902 og gårdejer i Sdr. Nærrå på Fyn, hvor han blev gift 12.12.1902 med *Marie Andersen Bruntse* (17.12.1872-16.6.1911) fra Brylle på Fyn. Søren døde efter vådeskudsulykke fra eget jagtgevær. Barn: *Anders* (i slægten kaldet "Fynbo") *Boes* (29.10.1903- 25.2.1969), lærer i Tøstrup, Djursland, døde i Odense.

7. *Erik Pedersen* (15.6.1861- 19??), gift 8.5.1891 med *Sørine Andersen* (11.5.1866-?), søster til Anne Andersen. Ingen efterkommere, da Sørine døde forholdsvis ung. Erik udvandrede til Amerika og blev senere gift med en skuespiller.

8. *Anders Pedersen* (7.10.1863-12.3.1900) blev først læreruddannet 1880-83 på Gedved. På grund af svagt helbred studerede han på Landbohøjskolen og blev landbrugskandidat som dyrlæge i januar 1900, men studiet havde yderligere svækket hans helbred, så han døde kort efter. Moderen Ane Sørensdatter døde 19.10.1893 hos ham i Onsted, Hvilsted sogn, øst for Skanderborg. Anders var ugift.

6. slægtled 1886-1927

Jens Pedersen Boes (1.8.1856-17.12.1948). Han kunne svagt erindre sin bedstefar Jens Pedersen fra Boes og fik tidligt fortalt slægtshistorierne om, hvordan Boes-navnet kom til Hem. Han oplevede tysk besættelse en kort tid om sommeren i 1864 med indkvartering af fredelige tyske soldater. De hjalp med at bjerge høsten i hus. På

nabogården var det mere krævende soldater, og det gjorde indtryk på ham, fordi de også tærede på gårdens små ressourcer.

Det blev en svær tid, da faderen Peder døde 16.5.1872. Jens var ikke 16 år, men vidste, at han skulle overtage gården, når han magtede det, så Ane måtte med en bestyrers hjælp føre gården videre i flere år. Jens kom aldrig ud at tjene, men arbejdede flittigt hjemme på gården med de sandede jorder, der hele tiden var udsat for sandflugt, derfor blev hans store interesse plantning af læhegn og nåleskov, inspireret både af det nystiftede hedeselskab og af hans ophold på Gedved højskole hos Bojsen i vinteren 1878-79.

Jens var i flere år Hem Skovgårds egentlige bestyrer, inden han den 1.10.1886 overtog den (Pris 12000 kr.) med skøde udstedt den 5.2.1887. Gården blev i 1886 delt i to, idet broderen Laurs Pedersen fik "Østerballe" med ca. 39 tdr. land. Købekontrakt pr. 25.12.1886 og skøde 11.6.1890.

Jens ansatte ved gårdovertagelsen *Anne Andersen* fra "Dørup Østergård" som sin husholder. Ane og Anne var gode venner fra 1877-78, hvor Anne havde været tjenestepige på gården. Ane og Anne klarede husholdningen i fællesskab; derfor blev en aftægtskontrakt først aftalt i februar 1890.

En søndag i maj 1891 gik en flok unge som så ofte før til valgmenigheden i Bering Kirke for at høre en grundtvigsk valgmenighedspræst. Jens gik sædvanligvis rask til, men den dag holdt han sig tilbage, han ville snakke med Anne. "Skal vi ikke gifte os inden høst?" Det frieri havde Anne ventet på i mange år, så hun betænkte sig ikke, og de blev gift 23.7.1891.

Efter Jens og Annes giftermål flyttede Ane sammen med sønnen Anders, så aftægtskontrakten kom kun i ringe omfang til at virke.

Jens begyndte allerede i 1886 at plante nåletræsplantager og læhegn; hans sidste plantning fandt sted i 1920. I en attestation af 1895 fra Thyrsting-Vrads herreders kontor med henvisning til deklaration fra 1887 var der udlagt 27½ tdr. land til beplantning med fredsskovspligt, men der blev aldrig beplantet mere end ca. 18 tdr. land

Jens Pedersen fik i 1905 i forbindelse med den nye navnelov navnebevis for "Boes", hvorefter alle i slægten fik dette navn. Jens var hele sit liv optaget af slægten og fortalte gerne om den.

Som landmand var Jens forsigtig, men fik alligevel samlet gårdens jorder, så de lå mere samlet. Han var med i en pionértid og gik stærkt ind i andelsbevægelsen ved oprettelsen af brugsforening, foderstof og forsamlingshus i Voerladegård samt af Tåning Andelsmejeri i 1916. Han medvirkede også ved udbygning af skolevæsenet i Voerladegård sogn. Dette havde ved deklaration pr. 1.1.1824 hidtil bestået af de to skoler, hovedskolen i Dørup og biskolen i Gantrup, dækkende hele sognet. Efter den omfattende bybrand i Dørup 1906 blev skolen i Dørup midlertidig delt med en afdeling i Hem og en afdeling i Voerladegård, ind til de nye skoler i 1908 kunne tages i anvendelse med enelærerembederne i Voerladegård (med degnekald), Dørup, Gantrup og Højlund. Disse bestod til 1957, hvor de afløstes af centralskolen i Voerladegård.

Jens var meget optaget af den sønderjyske afstemning i 1920 og berettede siden hen glad og begejstret om kongens ridt over den gamle grænse. Hans genforeningslandkort blev slidt til laser i de næste mange år, for Jens ville gerne kende det genvundne lands geografi.

Jens og Anne fik tre børn:

Peder Aksel Pedersen Boes (17.12.1893-1958), der i 1924 udvandrede til USA.

Karen Pedersen Boes (9.4.1896-10.9.1982) blev på sin fødselsdag i 1924 gift med *Knud Jakob Knudsen* (12.9.1888-15.10.1989). De overtog Knuds slægtsgård "Marielund" i 1927.

Anders Pedersen Boes (16.10.1900-27.10.1986), gift 24.6.1929 med *Petra Frederikke Randsløv* (26.3.1901-12.5.1984).

Da sønnen Peder Aksel udvandrede til Amerika i 1924, vidste Jens ikke sit levende råd, for Aksel var udset til at være gårdens arvtager. I stedet blev de nygifte, Karen og Knud Knudsen fra Dørup, midlertidigt bestyrere på gården i tre år, men da Knuds fædrengård i Dørup kom til salg, købte de den. Jens var over 70 år og igen i vildrede med, hvad der skulle gøres. Anders havde efter præliminæreksamen fra Høng Kostskole 1917-19 taget en bankuddannelse i banker og filialer i Horsens, Løgstør og Skanderborg 1919-27, kun afbrudt af militærtjeneste ved kystartilleriet oktober 1921-oktober 1922.

Jens så helst, at gården fortsatte i slægten, og spurgte derfor Anders, om han ville overtage den. Efter nogen betænkningstid sagde Anders ja og overtog Hem Skovgård den 1.10.1927 med de fire ca. 300 år gamle, upraktiske og stråttækte bindingsværkslænger.

7. slægtled 1927-67

Anders Pedersen Boes (16.10.1900-27.10.1986) overtog gården 1.10.1927. Hans morbroder Anders Andersen ejede sin fædrene Dørup Østergård og fik som husbestyrerinde *Petra Frederikke Randsløv* (26.3.1901-12.5.1984) til november 1927.

Anders Andersen var lidt af en filur, og han ville bringe de unge sammen, men de fandt bedre ud af det selv, for de gik lange ture sammen i omegnen og ind i de efterhånden

velvoksne granplantager. Om foråret kunne Petra finde på at hente rabarber hos lærer Jens Kristian Andersens i Dørup skole, og til almindelig moro så man rabarberne ligge under hækken, mens Petra og Anders var på spadseretur til "Skoldbjerg", et fint udsigtspunkt ud over Mossø.

De blev gift en mild regnvejrsdag den 24.6.1929 i Ousted kirke.

Anders og Petra fik otte børn:

1. Anne 20.6.1930, gift 29.12.1954 med Jens Marcussen 3.7.1933, Osbæk, Als.

2. Jens Peter 28.3.1932, gift 19.3.1960 med Ebba Damgaard Pedersen 12.3.1942, Addit

3. Jette 21.3.1933, gift 16.10.1959 med Jens Hjort 23.2.1930-6.4.2003, Andst, Sønderjylland.

4. Esther 10.8.1934-7.3.35

5. Estrid 28.1.1936, gift 29.8.1964 med Frede Enghave Rasmussen 28.5.1934-29.9.1986, Rårup.

6. Gudrun 28.10.1938, gift 14.4.1962 med Ernst Kjærbølling Svennesen 31.1.1935, Hem.

7. Inger 2.11.1940, gift 26.3.1966 med Kristian Jeggesen (8.1.1938-4.4.2006), Abild, skilt 15.3.1981, samlever fra 8.12.1980 med Kristen Madsen 21.7.1947.

8. Erik 1.6.1943, gift 12.8.1967 med Inger Nielsen 26.12.1944, Hårup.

Anders fjernede efterhånden to længer af bindingsværksgården og nybyggede stald (1929) og lade (1934) og gjorde en stor indsats for jordforbedring ved dræning og mergling. Med sin bankuddannelse fik han mange tillidshverv som formand i brugsforeningen, revisor i mejeriet og sygekassen, formand og regnskabsfører i mergelselskabet, elselskabet, landvæsenskommissær i Skanderborg Amt m.fl.. Han blev valgt til

sogne- og byråd i 31 år, hvoraf han de 20 år var sognerådsformand (1950-70) i Sdr. Vissing-Voerladegård kommune, mens nogle af de større opgaver ud over kommunens almene administration var at få bygget børnehjem (1951), plejehjem (1960) og skoler i Voerladegård og Sdr. Vissing (1957 og 1964) samt at få udbygget et tidssvarende vejnet. Hans gode stilfærdige evner til at få de mange sager forhandlet på plads gjorde, at han vandt stor tillid i alle kredse. To tidligere socialdemokratiske sognerådsmedlemmer omtalte og berømmede ham således: ”Anders Boes havde et stilfærdigt, lydhørt og i mødekommende væsen og holdt på, at der i sognerådet aldrig skulle være afstemning om de mest modsætningsfyldte sager. Dem snakkede vi os til rette om og var lige gode venner bagefter, selv om bølgerne kunne gå højt undervejs; han var sognet en god, ærlig og aldrig svigefuld mand som visse andre. Han havde også en god evne til at være loyal på de rigtige steder og fæmælt, når det behøvedes. Der skulle ikke bestemmes eller trumfes noget igennem med flertalsafstemninger.”

8. slægtled 1967-

Erik Randsløv Boes (1.6.1943) og Inger (26.12.1944) overtog ”Hem Skovgård” den 1.4.1967 og blev gift den 12.8.1967. Erik var 23 år ved overtagelsen, og han gennemførte en gennemgribende renovation af det gamle stuehus, hvor kun bindingsværkskallen kan fortælle om husets efterhånden ca. 400 år.

Moderniseringen af veksellandbruget fulgte i rask følge med etablering af rørmalkning og køletank, kornsilo, udmugningsanlæg, spaltestald, markvandingsanlæg, overdækket ajlebeholder, løsdriftsstald, køb af nabogårdens jord og omlægning til økologisk landbrug. Den almene omlæg-

ning af landbruget har været så omfattende, at gården med sine ca. 120 tdr. land, som før var at betragte som en stor gård, næppe kan have givet nutidens familie dens udkomme.

Erik og Inger har deltaget flittigt i det offentlige liv omkring dem især i Voerladegård sogn i idrætsforening, menighedsråd, vælgerforening, forsamlingshus, brugsforening, Brædstrup foderstof, Brædstrup kommunes ligningskommission og skatteankenævnen.

Erik og Inger har tre børn:

Tina (16.8.1968), uddannet psykoterapeut. Samlevede 1989-94 med *Morten Eriksen (7.6.1965-8.4.1994)*

Rikke (28.3.1970), uddannet kok, gift 15.8.1998 med *Mikael Møller Larsen, Sdr. Omme.*

Anders (1.6.1977) med flere uddannelser: akademisk økonom og fysioterapeut, gift 6.8.2005 med *Maria Blom Andersen (5.11.1979)* fra Salling; er uddannet som læge.

Afsluttende bemærkninger.

Gældende for alle slægtled har været glæden ved at bo og leve på stedet mellem Dørup bæk og Bjergskovbæk ved den lille løvskov ”Nøddeskoven” med de store, ældgamle egetræer og de nytilkomne bøge-, aske- og elletræer foruden en underskov af blandingsskovvækster med en helt forunderlig smuk udsigt over Mossø fra bakkerne. Min bedstefar, far og bror har tit udtalt sig om stedets skjulte værdier i den skiftende natur og glæden ved arbejdet med jorden, dyrene og skovene. Om der bliver flere slægtsgenerationer på ”Hem Skovgård” ligger hen i det uvisse, men slægtnes medlemmer føler stadig en stærk tilknytning til stedet og egnen og har holdt to slægtsstævner på gården i 2001 og 2004.

Slægten Ammitzbøll

Af: Lars Ammitzbøll

Gennem min slægt, som har ejet Klaks Mølle fra 1698 til 1908, har jeg samlet mange papirer om denne. Desuden har jeg fået en del af min fars kusine, min tante, Sigrid Ammitzbøll.

Sigrid var ugift og gjorde en flot karriere efter sin juridiske eksamen. Hun var amtsrådssekretær hos stiftamtmanden i Århus indtil sin afsked i 1959.

Min tante gjorde meget for venner og slægtninge, og jeg havde nogle gode ferier hos hende, hvor hun lejede en bil med chauffør. Turen gik ofte til Klaks Mølle, som vi så udefra og så vores familiegravsted på Hornborg Kirkegård. Det var så stort, at der var en bæk, hvor man kunne meditere over slægtens afdøde familiemedlemmer, som var begravet her.

Som soldat i Fredericia besøgte jeg flere gange Trinitatis Kirke, hvor der er et epitafium til venstre tæt på koret over min fire gange tipoldefar, Lauritz Henriksen Ammitzbøll, som var byfoged i denne by. Han var den første, som bar vores slægtsnavn, der er opkaldt efter en lille by af samme navn på Vejlekanten i midten af

1600årene. Vi hed Nielsen længere tilbage i tiden!

Fik testamenteret Rask Hovedgaard

Min forfader, byfogeden, fire gange tipoldefar, døde i 1718. Enken giftede sig med borgmester i samme by, Hans Marcussen. Dette ægteskab var barnløst, men Hans Marcussen var så flot over for min slægt, at han testamenterede sit gods, Rask Hovedgaard, til Ammitzbøll-slægten efter sin død i 1764. Ægteparret blev først begravet i Hvirring Kirke for så få år senere at blive begravet i en krypt i Trinitatis Kirke sammen med min forfader, byfogeden. Det er ikke muligt at komme ned i krypten, da nedgangen er dækket til udvendigt.

Byfogeden var forfader til de forskellige linjer i familien, opkaldt efter de gårde de ejede, nemlig Holbækgaard og Dronningborg ved Randers, Faarupgaard ved Jelling hvor slægten på mandslinien er uddød, Mørup, nu under Sorø Akademi og så endelig min slægt med den mindste gård, Hvirringgaard.

Inden jeg kommer videre i beretningen, vil jeg rette en misforståelse af min

slægtning, Carl Ammitzbøll. Han skrev i Østjysk Hjemstavn i 1939, at det smukke sølv møllebæger, som ejedes af Carl, min farfars fætter, ikke stammer fra Klaks Mølle, men fra Holbækgaard. Carls slægt var både indgiftet med A-slægten fra denne store gård og havde selv en mor, som stammede fra Klaks Mølle, min oldefars søster.

Carls far ejede Marienborg i Tamdrup Sogn, og der er gravsteder på denne kirkegård over denne gren af slægten.

To af byfogedens døtre blev gift med en de Thygeson fra Matrup og Bygholm med et imponerende gravmæle i Klovborg Kirke.

Portrætter

Den første ejer af Rask Hovedgaard hed Lars Ammitzbøll, som jeg ikke nedstammer fra. Han havde en del børn, af hvilke der findes portrætter, som jeg håber at få med i en kommende artikel. Det er sønnen Lars, hvoraf der findes nogle flotte profilbrystportrætter af von Plötz, tegnet i 1809. De ejes af efterkommere af denne person. Af Hans Marcussen Ammitzbøll, ejer af Faarupgaard, findes en en smuk lille farvelagt tegning, som er tegnet af Thorvaldsen og ejes af Kunstmuseet i Vejle. Der er ingen oplysninger om, hvordan han traf denne berømte kunstner. Det sidste er af Mechtilde, som var gift med godsejeren og godsslagteren Henrik Muhle von Hoff og ejes af en efterkommer. Slægten er en lille adelsslægt, som museumsinspektør, dr. phil. Annete von Hoff, også tilhører, men de er ikke efterkommere af omtalte person, som ejede Silkeborg Hovedgaard og Ryumgaard.

Papirerne fra Klaks Mølle fik jeg overdraget Annette von Hoff på Horsens Museum, som udtog, hvad museet og arkivet havde nytte af, mens resten gik til arkivet i Vejle.

Min tante Sigrid, som tidligere er omtalt, holdt gravstedet på Hornborg Kirkegaard, og efter hendes død i 1988 er det sikret indtil 2018. Til min store glæde er gravstedet med gravsten i mellemtiden blevet fredet.

Min slægt er blevet fint behandlet af Hornborg Sogn, idet ligstenen over Søren Wilstrup, en forfader til mig og tidligere ejer af Klaks Mølle, er kommet ind i kirkens våbenhus, og afskriften fra stenen og en anden af en formodet kisteplade er omtalt i Nationalmuseets nyligt udkomne bog om Hornborg og Hvirring Kirker.

Jeg mener, at alle i min slægt, Ammitzbøll, ligger begravet på dette sted, også den første, Lars Ammitzbøll, som var gift med Wilstrups datter og dennes søn, Søren. Min tante Sigrid husker dog i sin barndom, at der blev sløjfet nogle sten på gravstedet, og det kan være nævnte personer.

Gravsten

Den ældste med gravsten er min oldemors søster, Marie Christine Johnstrup, 1/4-1826 til 29/12-1868. Hun var et værdsat familie-medlem, som passede mine oldeforældres syv børn på Klaks Mølle, hvor hun havde sit hjem.

To marmorgravsten er over Christian og Dagens tvillingsønner, Lars og Ivar, som var født i 1892 og døde kort tid efter.

Over oldefar, Lars A., 30/11-1821 til 27/2-1898 og oldemor, Elisabeth Johanne Ammitzbøll, født Johnstrup, 28/4-1825 til 3/9-1909. Hun oplevede gårdens salg i 1908 og bosatte sig i Kapellanboligen i Hornborg med opsyn af datteren Marie, som var gift med den kendte lærer, J.K. Jensen.

Over Søren Ammitzbøll, 1/6-1855 til 28/3-1930 og anden hustru, Noline Margrethe Ammitzbøll, 15/3-1876 til 16/7-1952. Han var landbrugskandidat og drev gården.

Lars Ammitzbøll.

Over Hans Christian Ammitzbøll, møller, bosat i Hornborg Mølle 5/12-1859 til 3/7-1927 og hustru Dagmar, født Paludan-Müller, 27/2-1872 til 23/12-1946, forældre til Sigrid, og så endelig Sigrid Elisabeth Ammitzbøll, 15/4-1894 til 13/3-1988.

Slægten på mandslinjen fra Klaks Mølle har efterkommere i dag, min afdøde broder Ivars to døtre og to sønner og så undertegnede, som ingen børn har.

For ikke blot at nævne navne hele tiden bringer jeg her to portrætter, som ikke før er afbilledet i publikationer, nemlig min oldefar, Lars Ammitzbøll, i rejsedragt. Det er tegnet af præstesønnen fra Hvirring, Andreas Fritz, (1828-1906) i Skibet ved Vejle 1846. Der findes et identisk portræt, også i postkortstørrelse, hos en halvkusine af mig. Det andet portræt er af min farfar, Johannes

Johannes Frederik Ammitzbøll.

Frederik Ammitzbøll, 1857-1933. Han giftede sig som 46-årig med en kone, som var 19 år yngre, hvis far var brandchef i København. Hun var enebarn. Portrættet er tegnet af billedhuggeren Niels Holm (1860-1933) i 1887, hvor farfar var 30 år og ikke så glad ud, idet han jo endnu var ungarl. Farfar var kgl. skovrider i Sorø. Begge kunstnere er omtalt i Weilbachs Kunsteleksikon.

Klaks Mølle

Oldefar lod Klaks Mølle opføre i 1860-erne. Den store detaljerede tegning af møllen findes på Kunstakademiet på Charlottenborg, Kongens Nytorv 1, 1050 København K.

Vi ved ikke, hvem der var arkitekt, men det kan jo være en udmærket muremester, som har bygget den smukke hovedbygning, hvor oldefars initialer findes i dørkarmen på en af dørene.

Sølvtoj fra møllen

I min slægts eje findes en del sølvtoj fra Klaks Mølle. Dette kan forhåbentlig blive omtalt i en artikel i Østjysk Hjemstavn. Jeg har en mangeårig ven, direktør Bent Knie-Andersen, som forærede mig sin interessante bog om Horsens Sølv fra 1500 til 1900. Jeg er ham taknemmelig for, at han vil hjælpe mig med at få en artikel ud af disse ting i en kommende årbog af Østjysk Hjemstavn.

Inden jeg slutter, vil jeg fortælle, at Sigrid Ammitzbøll havde en godt 200-årig afskrift af Lars Ammitzbølls forsvundne gravsten eller ligsten fra Hvirring Kirke. Den blev desværre ikke optaget i Nationalmuseets Kirkeværk, selvom de fik den originale afskrift. Den var over Søren Wilstrups to forskellige inskriptioner, dels fra ligstenen og dels fra en ukendt kisteplade, men med samme indhold, dog forskelligt formuleret.

Afskrift af gravstenen

Artiklen her slutter med at citere afskriften af min tre gange tipoldefars broders gravsten, som giver den oplysning, der ikke findes i kirkebogen, at han er født i Fredericia 12. maj 1706. I kirkebogen fra Fredericia, Trinitatis Kirke, står kun, hvornår han er døbt.

*Den da Velædle og velbyrdige Deres
maj ts virkelig
cancellie-Raad Herre til Rasch nu salig
Hr. Lars Ammitzbøll
Hvis Føde-Sted
som ham i Tyve Aar har fejtet
Var Frederitz hvorfra han flyttet
til rasch og hans forældre med
I tre gange ti
og fire Aar, Han eenlig siden*

*fremdrog hin Tiid ind til at Tiden
indfaldt da han drog bort at fri
i Kiøbenhavn*

*Til den om Sexten Aar henbragte
sit Ægteskab med ham og lagte
syv sunde Børn i Moders Favn
De fem endnu*

*foruden baade Moder Fader
er her i gid Herren ej aflader
at komme dem som Faer ihu!*

*Kom til Verden Aar 1706 12. Maj
Forlod Verden Aar 1776 1ste Februar
70 Aar gammel.*

L. Ammitzbøll døde af tyfus, er det oplyst i Suhms dagbøger.

L. Ammitzbøll blev gift i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn 3/10-1759 med vinhandlerdatteren Marie Sophie Rohde, f. i Kbh. 20/2-1741 og død på Rask 2/12-1775. Vinhandlerens hus ligger tæt på Knippels Bro, en meget smuk bygning.

Rask var kun en kort tid i vor slægts eje og blev solgt i 1776 til L. Ammitzbølls søster Helles svigersøn, M. Bjørn, hvis slægt havde gården indtil 1810, så gled gården ud af spindesiden, og Bjørns enke blev gift med sognepræst Bechmann.

Kilder

Ivar Ammitzbøll: "Slægten Ammitzbøll, Ystad, 1902."

En mere overskuelig anetavleagtig stamtafle, Leksikon over danske familier, 1ste række, hefte 6, trykt ca. 1930.

Carl Ammitzbølls artikler i Østjysk Hjemstavn.

Lars Ammitzbøll: "Breve fra Urolige Tider i Forrige århundrede" Østjysk Hjemstavn 1961.

Lars Ammitzbølls artikel i Vejle Amts Aarbog i 1964, et mindeskrift i anledning

af, at det var 200 år siden, borgmester Hans Marcussen døde.

Min afdøde ven, forfatteren Sigurd Elkjær, har fortalt mig meget, idet hans romaner ofte byggede på virkelige oplevelser.

Degnen Herlov Dalhoff har skrevet om de gamle i slægten Ammitzbøll.

Den utrættelige egnshistoriker, Herdis Therkelsen, må ikke glemmes. Hun har efterladt meget i artikler og har været med til at sørge for, at Wilstrup-ligstenen fik husly i Hornborg Kirke. Hun fortjener at få en vej opkaldt efter sig !

Sigurd Elkjær ligger begravet på Assistentens Kirkegård i København. Der er en pæn granitsten over ham og hans kone, født Bie, og han er markeret over kendte personer, begravet på denne kirkegård.

Lars Ammitzbøll, født 13/12-1938, museumsassistent, arkivar. Har været ansat på tre museer og et forsikringsselskab.

Historien om en maori med aner i Skandinavien

Der var engang.....

Af: Svend Aage Nielsen

Sådan begynder de gamle eventyr, og der er lidt eventyr over den følgende historie om en ¼ maori og ¼ dansker/skandinav, som ved udgangen af 1996 skrev til Sallingsund Lokalhistorisk Arkiv i Glyngøre.

Denne person er *Karel Piet Irwin*, bosiddende i New Zealand, men med relationer til Europa, idet også hans girlfriend er af europæisk herkomst, da hun stammer fra München. Han, kaldet Piet, havde det til fælles med sin søster og vel nok også moderen, at de ville finde deres aner. Moderen havde allerede arbejdet med maori-siden og hælder åbenbart til den gamle teori, at et folk fra Polynesien og specielt Fijierne i deres kanoer kom sejlene til de øer, der senere benævntes New Zealand. Hun er nok ikke helt sikker i sin antagelse, for hun taler også om, at hendes aner måske kom fra Hawaii længere nord på. Hvem ved i dag!

Forbindelse til Salling

Det, der i Piets henvendelse var mest interessant for mig, var naturligvis den forbindelse, der måske kunne være til Salling,

Karel Piet Irwin.

hvor jeg selv bor. Det omtalte brev havde et bilag, nemlig en fotokopi opnået ved et tidligere besøg på Landsarkivet i København og som angav, at murer Carl Gustafsen med hustru Jensine og børnene Severine og August var udvandret til New Zealand fra Roerslev – senere korrigeret til Roslev – i Viborg Amt i 1874. Trods ihærdig søgning

i kirkebøger o.a. lykkedes det ikke for arkivet at finde nogen dokumentation for, at de pågældende personer havde opholdt sig i Salling, hvilket med beklagelse blev meddelt Piet.

Noget for mig

Nu var frisøren i Glyngøre, Kristian Pedersen, meget aktiv på det lokalhistoriske arkiv såvel som formand for museet, hvortil brevet var stilet, så en dag, jeg skulle have håret klippet, omtalte han brevet for mig og forespurgte, om det ikke var noget for mig at tage op. Han vidste, at jeg havde kendskab til det engelske sprog, at jeg arbejdede med slægtsforskning, lige så vel at jeg var bestyrelsesmedlem i Skandinavisk Australisk New Zealandsk Venskabsforening (i dag MyPlanet). Det var naturligvis noget, jeg gerne ville prøve at se på.

Først gik jeg selv igennem de muligheder, der var i det lokale områdes bøger, men det gav ikke noget positivt resultat. Næste skridt var at søge i registre over personer, der forlod Danmark, men disse registre nævner kun personer, der rejser fra en dansk havn, så det førte mig ikke videre, og de modtagne kopier fra "Emigration Register" anfører om skibets navn "Indirekte", Altså ingen hjælp der.

Viet i Voel Kirke

En åbning kom senere med Piets oplysning om, at Carl og Jensine er viet i Voel Kirke den 3. januar 1847, og at Jensines far var Laurs Sorrenson. Endvidere får jeg tilsendt en lille notesbog, hvori der er gjort optegnelser over en lang række familiemedlemmer. Denne bog afskriver jeg, så godt det nu kan lade sig gøre - ikke helt let, da alt er håndskrevet på et fremmed sprog og med forkortelser.

Af afskrift fra Baptismal Records, St. Marie Church, Carterton, fremgår det bl.a., at Carl Gustafson og Gensine (ja, sådan nu kaldet i N.Z.) Jensine Sorrenson er ankommet til New Zealand med skibet *Humboldt*. Endvidere at Carl er født i 1841 i Kalmar i Sverige, død og begravet i august 1920 i Carterton. At Jensine er født i Selkerbergine (udlægges som Silkeborg) og død og begravet i 1926 i Carterton. At deres ægteskab er indgået 24. oktober 1878 i Vellor – hvorimod det rettelig er foregået 25. oktober 1871 i Vellev, altså ikke langt fra Voel i reel afstand, men dog langt tidsmæssigt (contra ovenfor: Voel, 3. januar 1847). Det fremgår også af dokumentet, at børnene Serverina (Severine) og August er født i Wairarapa, New Zealand, til trods for, at de blev medbragt fra Danmark. Man skal altså også være udstyret med en ret stor mængde tvivl til det skrevne, hvis man beskæftiger sig med den forskning!

Gustafson

Jeg har ikke i detaljer gået efter Carl Gustafsons data i Danmark, men dog ud fra Kirkebog C268-8 5/9 under sektionen "Copulerede" gjort følgende notat:

Ungkarl Murer Carl Gustafson af Houlberg født i Sverrig, 31 ¼ Aar gammel. Pigen Jensine Sørensen af Voel, Tjenende i Vellev Præstegaard, 25 ¼ Aar gammel. Forlover Skomager Laurs Bastrup Sørensen af Voel og Skrædder Bent Sørensen af Vellev. Viet 25. Oktober 1871 i Vellev Kirke efter forudgaaende Tillysning, jf. 553-53. Udlyst d. 24. September 1871.

Næste notat, jeg har for Carl Gustafson, er fra Kirkebog C267-9 1/2 under Tilgang: Hvorslev. Carl Gustafsson 2. November 1871, 31 Aar, Murer, fra Houlberg 9. September 1871 jf. 443-66.

Der er således heller ikke fundet, men dog eftersøgt, noget om afrejse fra området.

Om Jensine Sørensens aner havde jeg altså fundet faderen, og fik det udbygget, således at de begrænsede undersøgelser, jeg gjorde, resulterede i spredte data som følger:

Kirkebøger og folketælling

I Kirkebog C257-20, Svstrup Sogn, hedder det under

Tilgang:

Laur Bastrup Sørensen ankommet 26. August 1836, 24 ½ Aar.

Haandtering: Skomager. Boer i et Huus paa Borup Hede, fra Tvilum Sogn.

Skudsmaal af Pastor Kjær den 22. August 1836. Efter Pastor Munks

Paalægning paa Skudsmaal. Jf. 346-23. Vac. 1816.

I Kirkebog C257-21 5/7, Svstrup Sogn, anføres under

Afgang:

Laur Bastrup Sørensen 19. Mai 1838, 26 ½ Aar, var til Huse i Borup.

Til Horn i Tvilum Sogn jf. 242-70.

I Kirkebog C391-16 2/8, Tvilum/Voel Sogn, anføres under

Tilgang:

8. Juni 1838, Laur Bastrup, 26 ¼ Aar, Skomager, og Ane Margrethe

Sørensdatte, 27 ¾ Aar, hans Kone, fra Borup 19. Mai jf. 571. Vac. 1816.

Og fra Folketælling 1840 for Horn i Gjern Herred, Skanderborg Amt, bog 11 side 183, under nr. 10 står:

Et Huus

Laur Sørensen, 28 Aar, gift, Skomager
Ane Margrethe Sørensdatte, 30 Aar, gift, hans Kone

Sophie Laursdatte, 3 Aar, ugift, hans Barn

Niels Jørgensen, 22 Aar, ugift, Almisselem

Af Folketælling i 1850 for Horn Bye, Gjern Herred, bog 14, kort 897 fremgår:

Et Huus

Laur Bastrup Sørensen, 38 Aar, gift, født i Beder Sogn, Aarhus Amt, Skomager, Huusfader

Grethe Sørensen, 40 Aar, gift, født i Aarhus Sogn, hans Kone

Sophie Sørensen, 13 Aar, ugift, født i Svstrup Sogn, Viborg Amt:

Marianne Sørensen, 11 Aar, ugift, født her i Sognet

Emiline Sørensen, 9 Aar, ugift, født her i Sognet, deres Børn

Eskild Sørensen, 7 Aar, ugift, født her i Sognet

Jensine Sørensen, 4 Aar, ugift, født her i Sognet

Søren Sørensen, 2 Aar, ugift, født her i Sognet

Laur Bastrup har på et eller andet tidspunkt taget efternavnet Sørensen til sig. Som det er nævnt, anvendes flere variationer. Måske er det forårsaget af hans kones efternavn, men jeg har ikke fundet nogen begrundelse.

Laur Bastrup Sørensen er altså født i Beder Sogn, Aarhus Amt, og har indgået ægteskab med Ane Margrethe Sørensdatte, hvilket jeg ikke har eftersøgt. De fik sammen følgende Børn:

Sophie Sørensen, født 9. august 1837

Marianne Sørensen, født

4. september 1839

Emiline Sørensen, født 4. februar 1842

Søren Eskild Sørensen, født 20. maj 1844

Jensine Sørensen, født 22. september 1846

Søren Sørensen, født 21. december 1848
Erasmus Vinther Sørensen,
født 17. august 1851

Heraf ses, at den person vi følger, Jensine Sørensen, er nr. fem ud af syv børn. Om hendes fødsel og dåb siger Kirkebog C391-16 3/8 følgende:

Født 22. September 1846 Jensine Sørensen, døbt i Kirken (Tvilum) 3. Januar 1847.

Fader Skomager Laurs Sørensen Bastrup og Moder Ane Margrethe Sørensen i Horn.

Faddere: Pigen Maren Mikkelsdatter på Vedelslund, Sjelle Sogn, Gaardmand Jens Holm og Ungkarl Hans Peter Sørensen i Horn. Jf. 612-58 vac. 9. September 1848 af Daugaard.

Om Jensines mor, Ane Margrethe Sørensdatter (senere kaldte hun sig blot Grethe), har jeg ikke søgt yderligere data, og det fremgår blot af en folketælling, at hun er født i Aarhus Sogn omkring 1810. Beder, hvor Laurs Bastrup er født, var en landsby syd for Aarhus og dengang langt fra Aarhus, men i dag vel nærmest at betragte som en forstad. Det er ikke usandsynligt, at Laurs er draget til Aarhus og der har mødt Ane Margrethe.

Som det er nævnt, udvandrede Carl og Jensine Gustafson til New Zealand i 1874. Jeg tog kontakt med Det Danske Udvaldte Arkiv i Aalborg, som fandt frem til, at Carl og Jensine Gustafson med børnene Severine og August fra Hvorslev i Viborg Amt ifølge Kontraktens nr. og litra 2234/L med forevisningsdato 30.09 udrejste. Tillige er i næste linie nævnt en Carl Johan Gustafson, Landarbejder, 25 Aar, fra Sverige, så måske er det er familiemedlem til Carl, som samtidig med dem udvandrede til New Zealand.

Familien i New Zealand

Ifølge en "Family Group Record" udstedt

Carl og Jensine Gustafson med deres ældste datter Severine, født 1867, og sønnen August, født 1874. Billedet er taget inden udrejsen til New Zealand.

af Baptismal Records, St. Marie Church, Carterton, kom familien i New Zealand efterhånden til at bestå af følgende personer (navne anført med deres stavemåde):

Carl Gustofsen, født 1841, Kalmar, Sweden

Gensiena Jensine Sorrenson,

født 22.09.1846, Horn, Denmark

Serverina Gustofsen, født 1867, do

August Gustofsen, født 1874, do

Clara Gustofsen, født 1876, Wairarapa, New Zealand

William Valanda Irwin Gustofsen,
født 11.09.1879, do

Alfred Gustofsen, født 30.06.1880, do

Amelia Gustofsen, født 17.02.1882, do

Annie Gustofsen, født 24.02.1884, do

Daniel Gustofsen, født 23.02.1885, do

Rose Gustofsen, født 06.09.1886, do
Louisa Gustofsen, født 01.04.1890, do
Det må vel efter dagens målestok siges at
være en præstation!

Om de enkelte personer er der iflg.
oversættelse fra "Notebook" yderligere at
tilføje:

Carl Gustofson: Murer. Boede på vejen
overfor Jensine og børnene. Af lille statur.

Jensine Sorrensen: Skolelærer, talte et
godt engelsk. En rar dame, som endte sine
dage på de gamles hjem i Carterton.

Severine: Det ældste barn, født 1867
i Danmark. Blev massør. Hun talte sit
engelsk som med en kartoffel (men anført
som plum) i munden. Forblev utilnærme-
lig. Blev slået ihjel ved en autoulykke i
1920erne. Single. Så godt ud.

August: Født 1873 (men reelt 1874) i
Danmark. Ifølge Ida løb han bort som ca.
14 årig for at finde arbejde. Senere boede
han endelig i Wellington. Han blev civil-
ingeniør ved Wellington by (Offentligt
Værk). Han læste til ingeniør ved brevkur-
sus. Han elskede at spille på væddeløbs-
heste. Han gik ikke i kirke, men var en
ærlig og redelig mand. Han giftede sig med
Johanna Kelly (a miliner??) fra Melbourne
Religious Catholic. Johanna's familie havde
en pub.

August og Johannas børn var Ida, Tony,
Neil og Mary.

Ida Bennett blev født i 1909 og altså 88
år gammel i 1997. Boede i Lady Allum
hvilehjem tæt ved North Shore Hospital,
20 Napoleon Ave., Milford. Hun har en
søn kaldet Ian Bennett, som er kiropraktor
på Harway Bay, Queensland. Ida boede i
Gore, Invercargill, Napier og flyttede til
Whakatane. Hun boede i Paihia før hun
solgte sit hus og kom til Milford Auckland.
Idas søn Ian Bennett har to børn – Megan
og Gretchen. Vallerine er hans kone, og

*Jensines ældre søster, Sofie, født 09.08.1837, og
hendes mand, Bent Sørensen Birch (Birk).*

Charles er et adopteret barn. Ida giftede
sig med Less Bennett, Caltex Oil – boede
i Paihia – i familie med Sir John Bennett,
juveler i London.

Tony døde to dage efter en kedel med ko-
gende vand væltede ud over ham. De andre
husker, at han døde.

Neil Gustofson, det er ham, som skrev
til mig (svar på mine breve sendt til alle
Gustofsons i Auckland). Han har en søn
Peter Gustofson, som bor 134A Terry St.,
Blackhoue Bay. Han har også en datter
Mary. Neil er enkemand, 6 år yngre end Ida,
der er 88. Født i 1915.

Mary – Molly – bor i Walkanae, gift med
Sid Reynolds. Hun er næsten krøbling iflg.
Neil. Kender endnu ikke hendes aldre eller
hvornår født.

Clara Gustofson født 1876. Hun giftede
sig 13. januar 1990 (hvilket synes noget
usandsynligt, hvad dato angår). Iflg. op-
lysning fra Gem har Clara 2 børn, Fairy og
Belle. Far (John Irwin) plejede at besøge sin
kusine Belle Adams i Papatoetoe (myste-
rium). Se fødsels-/døds angivelser eller
kirkegårdsregister i Papatoetoe såvel som
valgsteder. Check også data på kirkegården.

Check Collins notater angående familien i Auckland og Adams i Papatoetoe.

Valanda Irwin født 1878 eller 1879 døde i 1955 og blev begravet på Opotiki Cemetery. Ida og de andre (Gem og Neil) vidste, at han gik i krig. Onkel Des sagde, det var Boerkrigen, men 1899-1902 var krigstiden, men ved det ikke sikkert. Åbenbart deltog han ved Gallipoli (artillerist med regimentsnr. på Cemetery Monument) så det summerer op.

Endvidere, for at han kunne vende tilbage til New Zealand, måtte han ændre sit navn. De troede, han var en "ahei", en tysker! Han *skulle* ændre navn, ellers ville han ikke blive tilladt at komme tilbage (SAN: årsagen er, at familier, der indvandrede fra fx en tysk havn, som de, der var med Humboldt, nok gjorde, blev betragtet som tyskere til trods for en mulig anden nationalitet). Han

ændrede sit navn til William Irwin. Ida fortæller, at han blev kaldt "Verrandah" i stedet for Valanda. Gustofsonerne vidste ikke, at Valanda ægtede to kvinder. Giftede sig med Ava Wharetino (Dawn) i december 1927 og fik tre børn i Opotiki (far, Des og Sheila). Valanda var en overlever. Giftede sig med Terewai Roberts og fik John med Terewai, Desmond og Sheila med Ava?

Alfred blev født 30. juni 1880. Gift med Mary (May). Ejede hoteller i Wellington og et på Havalock South tæt ved Pictors (Ida rejste til The Sounds for en ferie og boede på Alfreds hotel i Pictors). Han ejede også et hotel i Manners St. (pub). Han ejede afdskillige væddeløbsheste, som ikke alle var vindere. Da Mary døde, flyttede han over til Belle (Claras datter). Han var en glad mand med et stort grin og iflg. Ida med nogle flotte tænder. Onkel Des sagde, han flyttede til Auckland (Elizabeth St.), så

Emilines mand, Chresten Nielsen, født 15.08.1841.

Jensines ældre søster Emiline (Emilie), født 04.02.1842.

check valglister.

Almelia Minnie født 17. februar 1882. Giftede sig med Tom Letford 24.12.1917. Fik Gem (Purdy), 4 Ponui Place, Maicargi tlf. 4794678. Eneste barn. Almelia arbejdede på Wellington Polyteck og som lærerinde. Hun var en opspor.

Annie født 24. februar 1883 (andet sted anført som 1884). Giftede sig med Norman Dayish. Fik 2 sønner, Duff og Goodlet. De er begge rejst til Barbados og er åbenbart uddannet på Wargany Collegiate. Duff og "Goody" fik alt det bedste – de var velhavende. Annie og (familien?) tog på verdensrejse. Norman (manden) opfandt en malkemaskine, han patenterede den og rejste til Amerika. Børnene var ikke kloge, det tog dem lang tid at få deres eksamener – efter lang tid gav Ida disse oplysninger. Check Barbados vedrørende Duff Dayish og Goodlet Dayish.

Daniel født 23 februar 1885. Gift med Helen. Børn 1) Ray er død, 2) Karl Master-ton,

3) *Lily* Mrs. Tocker?, 4) *Margaret* Mrs. Jensen (SAN: måske Jenser). Mor nævnte Kursa Jensen som en familie til Magaret Jensen, måske hendes barnebarn. Margaret blev født i 1901. Jeg fandt hendes journal på Masterton microfile nr. 2320 og antog, hun var datter af Daniel. Check Kursa Jensens far navn – er han søn af Margaret? Præst? Ray (søn) var statsautoriseret revisor. Daniel var farmer i Hawkes Bay Dannevirke. Check valglister.

Rosa født 6. september 1886. Ugift. Var ind og ud af sindssygehuse. Ida siger, at hun var et sent født barn, som Severine fik, da hun var ældre end den ønskede fødselsalder. Åbenbart en smuk pige, hun så normal ud men manglede nogle få "bob" – det siger Ida. Der er ikke meget at sige, blot at hun ikke var der. Neil kendte ikke hendes eksi-

stens førend han så dødsannoncen i avisen.

Louisa født 1890 og døde 1899. Ingen oplysninger om den lille pige undtagen at hun blev kaldt Lilly. Se præstens notater. Familien vidste intet om hende, Neil kendte ikke hendes eksistens. Ida vidste hun var Lilly, ellers intet.

Det var, hvad "Notebook" assisterede med, og ud fra dette fastslår jeg, at *Karel Piet Irwins* far er *John Paul Irwin* og mor er *Pare* (korrekt navn?), at *John Paul Irwins* far er *William Valanda Irwin Gustafsen* og mor er *Terewai Roberts*. At *Williams* far er *Carl Gustafson* og mor er *Jensine Sørensen* fra Horn i Gjern Herred, Danmark!

3/4 Maori og 1/4 dansker?

Hvordan forholdet $\frac{3}{4}$ Maori og $\frac{1}{4}$ dansker/skandinav kan udregnes, har jeg ikke gjort mig klog på.

Jeg er selv født i Mondrup og døbt i Aidt Kirke, altså det område, der hører under Hvorslev Lokalarkiv. Der aflagde min kone og jeg et besøg og aftalte, at ovennævnte beretning blev tilsendt, så eventuelle personer om nogen med berøring til familierne Bastrup Sørensen og Gustafson kunne gøre sig bekendt dermed. Efter nogen tid fik jeg en opringning fra fru Gerda Kristiansen i Aidt, hvis mand har relationer til disse familier. Efter vor samtale blev der etableret kontakt mellem Piet og familien i Aidt, og det resulterede senere i, at Piet aflagde besøg hos dem, og hvor jeg også fik lejlighed til at mødes med Piet, som jeg gennem årene havde korresponderet en hel del med. Familien i Danmark havde da ikke været i kontakt med Gustafsons i ca. 130 år, idet der aldrig blev brevvekslet gennem denne lange periode.

Erindringer fra Mellerup Færgested

*Ragna Hedegaard Jensens erindringer
samlet af Lillian Hedegaard Jensen*

Mine forældre, Niels og Ragna Hedegaard Jensen, var færgemand og færgeskone ved den lille færgefart mellem Voer og Mellerup i 33 år.

Fra 1. april 1946 til 30. juni 1979 sejlede min far over Randers Fjord med to af Danmarks mindste bilfærger. De første 18 år med en pram og en motorbåd, og efter 1963 med motorfærgeren "Ragna", der også sejler på ruten i dag.

Omkring 1985 opfordrede den daværende leder af Nørhald Egns Arkiv, Peter Østergård, min mor til at skrive sine erindringer, og det er hendes erindringer fra Mellerup færgested, der er grundlag for historien.

Ville være færgemand

Niels var sømand med liv og sjæl. Allerede i barndommen var det hans tanke, - "Når jeg bliver gammel nok, vil jeg være færgemand". Indtil videre måtte han dog nøjes med at fiske fra familiens robåd – for på fjorden skulle han! Da Niels i 1924 blev de magiske 16 år, tog han med "Cimbria" til København - nu skulle han ud på verdenshavene! Han sejlede på langfart i syv år, men forlod livet til søs, da vi i foråret 1931 blev gift.

Niels og Ragna ombord i motorbåden, der bugserede færgesprammen frem til 1963.

Niels fik allerede dengang en aftale med den "gamle" færgemand, Niels Mariager: "Når du bliver træet af færgeriet, så giv mig et praj", og da vi nåede hen til efteråret 1945, var tiden inde til at søge Randers Havnevæsen om at forpagte færgeriet. Den 1. april 1946 fik Niels sit store ønske opfyldt, men der skulle jo penge til, og dem havde vi ingen af, så vi måtte have to kautionister for at låne de 8000 kr., som Niels Mariager skulle have i afståelse. Der var to

mænd, som var så flinke at kautionere, så vi kunne låne pengene, og glad blev Niels, men jeg var ikke så glad som ham.

Med blandede følelser

Lillian var ikke mere end to år, så det var lidt svært at have vandet så nær ved. Jeg vidste, at Niels ikke skyede is eller storm, så det var med blandede følelser, jeg tog derned. Desuden var jeg bange for vand – og har altid været det, men jeg havde jo giftet mig med en sømand, og det forpligtede, så vi flyttede til Mellerup Færgested.

Det første år regnede det hver dag, og Niels sagde tit: *"Det går vist ikke det her"*. Vi havde den gamle pram og en motorbåd til at trække den med. I gamle dage blev prammen trukket med et tov, og ude i fjorden på det flade vand på Mellerup-siden var der en stor pæl til fortøjning af træktovet. Den kaldte de "Per Ryt", og hertil halede de prammen og stagede den det sidste stykke ind til fæргеlejet.

Færgemænd på begge sider af fjorden

Der var to pramme, såkaldte kåge, men det var kun, når der var køretøjer eller kreaturer, at man brugte prammen, ellers var det robåd, men da var der jo også en færgemand på hver side af fjorden. Med tiden fik man monteret et spil, så det blev lettere at trække færgen over, og efterhånden gik man over til motorbådsbugsering, som det var, da vi overtog færgeriet.

I gamle dage stod det i forpagtningskontrakten, at færgemanden skulle stå til rådighed hele døgnet; men efterhånden blev det forandret til: fra kl. 6 morgen til kl. 23 aften. En lang dag, og det var jo ude i det fri uden et styrehus at lune sig i, men det klarede Niels i 18 år. Vi havde trods alt nogle dejlige år, hvor vi lærte mange mennesker at kende, og den ene dag var jo ikke ligesom den anden.

Motorbåden bugserer færgen.

Med færgeprammen på slæb.

Skulle leve af sommerens fortjeneste

Efter den første våde sommer fik vi den hårde vinter 1946/47. Da var der ikke store penge at tjene, men da vi overtog færgeriet, havde vi fået at vide – at fra oktober til april skulle vi leve af sommerens fortjeneste. Selv om det var sløjt, gik det jo da. Vi var ikke forvante dengang, unge og raske var vi jo også, og Niels var kommet til det arbejde, han holdt af.

Dengang var der ikke så mange biler – det var mest cykler og gående. Når der var is – så var det med isbåd, eller hvis ”Bjørn” ikke kunne sejle gennem isen i sejlrenden – var det gående på isen med de rejsende, der havde ærinde eller var på besøg hos slægtninge på den anden side.

Når sejlrenden var åben, brugte Niels isbåden, eller der blev lagt stige over sejlrenden, og her blev de rejsende så ført over.

Færgefarten foregik fortrinsvis med robåd under benzinrationeringen frem til begyndelsen af 1950'erne.

Det var jo med livet som indsats mange gange, og når isen begyndte at bryde op, sejlede Niels udelukkende med isbåden. Det var en båd af en særlig type med flad stævn, oval bund med meder og indvendige forstærkninger af jern. Den var tung, når den skulle ledes gennem store drivende isflager i sejlrenden og samtidig var fuld af isklumper udvendig og lige så tung at trække hen over isen på mederne. Der var brug for kræfter og mod, for de rejsende regnede jo med, at er der ingen risiko var. Jeg har dog mange gange stået med bankende hjerte og fulgt dem derude. Det kunne til tider vare en time eller mere, før Niels fik vrikket eller staget sig igennem, og når der var nyfalden sne ovenpå isen, kunne man ikke altid se hullerne fra ålestangerne, - og de var farlige!

Tre skibe på rad

Et år lå der tre skibe på rad og række i sejlrenden ovenfor Voer brohoved. De ventede på, at stats-isbryderen skulle rydde

op i isskrunerne udenfor Udbyhøj, så de kunne komme til havs. Besætningen på et hollandsk skib skulle til Mellerup Færgested for at hente proviant, som skibshandleren i Randers havde kørt til færgestedet. Niels skulle ud og praje dem, og lede dem over isen.

Sproget var ikke så nemt, men med nogle engelske gloser og forskellige fagter blev de gjort opmærksom på, at de skulle "gå i hans fodspor", og ikke træde udenfor, hvor der kunne være huller fra ålestangerne. Alligevel var der én, der plumpede i et hul – heldigvis kun med det ene ben – men sømanden fortsatte ufortrødent, humpende på det våde ben, der efterhånden blev stiv af kulde og isklumper. De andre søfolk fattede meningen med advarslen, og resten af turen frem og tilbage over isen foregik heldigvis uden flere uheld.

Et år var jeg lillejuleaften gået op til slagter Hans Pedersen i Mellerup for at hente julestegen. Der var et værre snevejr, så jeg havde taget Lillians slæde med og var

Konvojsjælds gennem Randers Fjord under de hårde isvintre i 1950'erne.

kommet ned til kroen, da Niels kom mig i møde. Nu blev der sat signal til båden. Der var tynd is på fjorden, og derfor ville Niels ikke sejle efter mørkets frembrud.

Skulle møde sin kæreste

Da vi kom hjem, ringede telefonen, og en mand sagde, at det var vigtigt, at han kom over fjorden. Niels fortalte, hvor farligt det kunne være, men det ville han ikke tro, og så bestemte Niels sig alligevel til at gå ud. Isbåden lå et stykke ude på isen, der var meget tynd. I den tætte snestorm kunne jeg ikke se ham ret langt ud, så jeg havde nerver på.

Vandet faldt, og så kan der være længere mellem isflagerne i sejlrenden, men Niels fik da manøvreret sig igennem til Voer. Her spurgte manden: *"Der er vel ingen fare for os"*. *"Jo"*, sagde Niels, *"det er ikke sikkert, at vi kommer levende over"*. *"Så vil jeg ikke med"*, sagde manden. *"Det skal du"*, sagde Niels *"du påstod, at det var meget vigtigt, at du kom over"*. De kom også godt over, men da de stod på landjorden, sagde manden, at han ville hyre en taxa til at køre sig til Dalbyover. Det var simpelthen umuligt på grund af snestormen. Da han stod på

Voer-siden, mente han, at han kunne cykle, skønt Niels havde sagt, at der var alt for meget sne.

Manden skulle blot hen til sin kæreste, der tjente hos en enkemand, og af den grund havde han sat sit eget og Niels' liv på spil. Mine nerver på højkant! Nej, det

var ikke altid let at være færgemand – eller færgeskone.

Uheld med heste

Takket være Niels' gode helbred måtte vi kun én gang sende afbud til en trafikant, der skulle færges over en morgen kl. seks. Det var heldigvis også kun få gange i disse 18 år, vi havde små uheld. Jeg tror, det var den første sommer, vi skulle sejle en hest over fjorden. Den kunne åbenbart ikke lide vandet, den fortsatte over rækværket og gik på hovedet i kanalen ved Mellerup Færgested. Den var lysebrun, da den faldt i, men sort, da den kom op til overfladen igen og blev hevet op på det tørre. Niels havde ellers lige sagt til manden: *"Den ser vel nok fredelig ud"*. – *"Ja, ja"*, sagde manden, *"ansigtet kan godt bedrage"*, og deri fik han jo ret.

Nogle år senere var der et par ferieгæster fra Holbæk. De ville gerne hen for at se Støvringgaard og kom til færgen i et jumbekøretøj med en ældre hest spændt for. De kom ombord på færgen og fik af sikkerhedshensyn hesten spændt fra, men da færgen kom lidt fra land, bakkede hesten ud over kanten og svømmede ned efter kanalen, så hurtigt den kunne.

Småskibsfarten ved Voer færgested, hvor skibene lossede salpeter til Ørsted og Vivild købmansgårde frem til 1968.

Niels måtte kappe fortøjningen og lade prammen sejle sin egen sø, mens han i motorbåden sejlede bagefter hesten og fik den ledt i land ved Voer Færgested. Herefter ville feriegæsterne spadsere til Støvringgård.

Toldopsynsmand

Der var også mange skibe, der lagde til ved Voer Bro for at losse og laste. Bagefter var hele mandskabet ovre i færgehuset og drikke kaffe om aftenen. Niels fik på den måde alt fra havet, som stadig havde hans interesse. Når hans gamle skib, Kentucky, gik gennem fjorden, måtte jeg i spøg holde fast i ham. Efterhånden blev han også toldopsynsmand og måtte ombord på de skibe, der lagde til ved Voer Bro. Vi var også mellemlid til skibsmæglerne, idet vi sendte klarerings-papirerne med rutebilen til Randers, og afleverede papirerne ombord, før skibene måtte sejle fra broen.

Vand i stuen

Randers Fjord har en kedelig tendens til

at få højvande eller stormflod. Det gik nu så nogenlunde til den 3. januar 1954, da Verner og Tove blev gift. Det havde blæst med en nordvestlig vind i tre dage, og så kan det nok være, at vandet tog til at stige, da vi sidst på eftermiddagen kom fra kirke og skulle have middag med nogle få gæster, bl.a. svigermor fra Voer-siden samt min bror Emil og hans

familie.

Efter middagen måtte vi skyndsomt have gæsterne sendt hjem; men min mor og Verners bedstemor måtte blive og blev lagt i seng i soveværelset ovenpå. Der måtte de blive til næste dag kl. 15, først da kunne de komme derfra. Jeg var ikke i seng fra lørdag morgen kl. 6 til søndag aften kl. 22, så jeg var træt.

Aldrig har en suppe smagt så godt som den, der måtte serveres på sengen søndag middag, for vi kunne ikke fyre i kakkelovnen, den stod i vand nede i stuen, så det varmeste sted var i sengene. Vi vidste jo aldrig, hvor mange gange fra oktober til april, at der ville blive så høj vandstand, at det gik op i stuerne. Når vinden svingede fra sydvest om til nordvest, havde vi højvande; det slog aldrig fejl. Det var lidt af et nervepres – især for mig, Niels tog det ikke så tungt.

Et år havde vi dog vand i stuerne fire gange i løbet af to uger. Da sad Verner og Niels med fødderne i hver sin vaskebalje, og var på den måde tørskoede, mens de så TV.

Det mest underlige var imidlertid den eneste gang, vi havde højvande med stille

Det uforudsigelige vejr, - højvande. Færgehuset omgivet af vand, som ofte kunne stige til ca. 30 cm over gulvet.

vejr. Det kom fuldstændig bag på os med det resultat, at gulvtæppet blev dyngvådt, fordi vi ikke nåede at fjerne det i tide. Verner måtte køre til Randers med et sammenrullet dyngvådt gulvtæppe på bilens tagbagagebærer, for at vi kunne få det tørret. Vandet fra gulvtæppet lavede et spor efter bilen, som vi kunne følge helt ind til Bondorffs renseri i Randers.

Da vi fik gulvtæppet hjem, var det krøbet omkring 10 cm ”i vask”, men det måtte vi jo under disse omstændigheder acceptere. At vandet kunne stige så meget med stille vejr, undrede også Thorvald Brock i Udbyhøj. Han og jeg havde aftalt indbyrdes, at vi skulle varsko hinanden, når vi hørte advarselssignal fra vandstandsbrummeren. Hvis Thorvald skulle i byen, så var det mig,

der måtte advare Randers, når vandet steg uhensigtsmæssigt. Det var ellers hans job, men vi kunne da hjælpe hinanden.

Sov aldrig i stormvejr

Et år – jeg tror det var i vinteren 1977/78 – da vi kørte hjem fra et besøg hos Tove og Verner første juledags aften, sprang vinden om i nordvest. Isen lå i Skalmstrupvigen og var meget tyk. Da sagde jeg til Niels: ”Så nu har vi isen lige i retning af huset”. Niels var dog optimist og sagde: ”Det går nok”, men jeg sov ikke den nat. Ganske rigtigt – næste morgen lå isen meterhøjt. Ved marinaen og lige bag færgen lå store tykke isflager, og flere meter langs med fjordbredden var tagrørene pløjet væk – kun stubbene stod tilbage. Ja, sådan kan det gå. Det var efterhånden sådan, at jeg kun stolede på mine egne erfaringer, så jeg sov aldrig i stormvejr, eftersom jeg altid har haft stor respekt for naturens luner.

Var vinteren streng, så var sommeren et helt paradys ved fjorden. Der var også hyggestunder, hvor der kunne blive tid til en tår kaffe og en sludder med de forskellige trafikanter. Det var nu mest, da vi havde den gamle færge. Da var der ligesom mere ro over det hele. Efterhånden blev trækfærgeren dog for lille - eller trafikken for stor - så vi søgte færgeriets ejer, Randers Havnevæsen, om at få en større færge, der kunne sejle ved egen kraft.

Så kom ”Ragna”

Det blev i første omgang til et afslag, men i sommeren 1962 gik de endelig med til at låne os pengene til færgen, som vi skulle afdrage i årene efter. I 1963 gik Niels’ drøm i opfyldelse, og vi begyndte at sejle med ”Ragna”, som den kom til at hedde.

Vi skulle have startet 1. marts, men på grund af den hårde vinter og isen på fjorden

Isgang ved Mellerup Færgested.

blev færgelejerne ikke færdige før hen på foråret. Som med alt nyt var der jo også en masse småting, der skulle rettes, og efterhånden kom det til at glide alt sammen. "Ragna" sejlede sin første tur Kristi Himmelfartsdag, den 23. maj 1963 kl. 7,30, med en bil til Voer færgested.

Mere at sejle med

I 1964 måtte vi have hjælp, da der var blevet mere at sejle med. Ellers havde det også været en dårlig forretning. Verner og Tove fra Auning kom til Mellerup for at hjælpe os, så vi kunne få lidt fritid. Det var i de glade 60ere, som vi åbenbart ikke skulle have haft – så havde vi nok ikke haft så stor en udlandsgæld – men det er jo altid gået op og ned her i verden.

I 1965 begyndte man at tale om en kommunal Udbyhøj-færge. Det var vi naturligvis lidt betænkelige ved, fordi vi jo havde gæld til Havnevæsenet. Vi ville helst klare os selv, så Niels blev syg ved udsigten til, at vi ikke kunne klare vore forpligtelser. I 1967 var det en realitet med Udbyhøj-færgen, og vi klarede det alligevel, men Niels' helbred blev aldrig helt godt mere

Iskruning ved Mellerup Lystbådehavn nord for færgestedet.

ved tanken om, at han eventuelt skulle have forladt sit job som færgemand.

Charmerende "Ragna"

Journalisten Povl Sabro - kendt som Den gyldenblonde - skrev i maj 1979 følgende om den lille færgefart: *"I mine øjne kan alle Europas færger ikke hamle op med den hyggelige og charmerende "Ragna", der krydser Randers Fjord mellem Voer og Mellerup. Der er kø af bilister om sommeren, når solen spejler sig i fjorden, og laksene hopper omkring af glæde over, at ingen ombord har fiskestang med.*

De fire minutter er nok til at bringe nerverne i ro og alle fartdjevle ud af kroppen. Det er i dejligt vejr en eventyrsejlad, der er meget mere værd, end den koster. Kun en tier for bilen og 1 kr. pro persona.

Færgemand Niels Hedegaard er en godmodig 71årig sjæl, der altid har flødekarer til børnene. Der er humor i ham, i særdeleshed når en dame på cykel opdager færgen i sidste øjeblik, sætter farten op og springer ombord under råbet: Gudskelov, jeg nåede det! Hvortil den fredsommelige skipper bemærker: Hun kunne godt have ventet, til vi havde lagt til!"

400 års jubilæum

Den lille motorfærge "Ragna" sejler, som tidligere nævnt fortsat på ruten og kan i 2010 fejre 400 års jubilæum, idet færgeriet har eksisteret siden 1610 - altså helt fra Christian d. 4's tid - og det er trods alt en præstation!

Der findes ikke mange små færger mere og dem, der er tilbage, skal vi bevare så længe som muligt. De kan medvirke til at styrke forskelligheden i vort moderne fortravlede trafiksamfund såvel for vandre-folket, cyklisterne, bilisterne som for turisterne, der hvert år holder ferie i Danmark.

Niels og Ragna ombord på motorfærgen "Ragna", efteråret 1978.

Vi, der kender færgefarten mellem Voer og Mellerup, kan ligesom Den gyldenblonde fremhæve den oplevelse, den lille sejltur kan give alle trafikanter.

Efter kommunesammenlægningen 2007 er det Randers og Norddjurs kommune der i fællesskab driver begge færgefarter over Randers Fjord under navnet Randers Fjord Færgeselskab. Se i øvrigt mere om Færgefarten Voer-Mellerups historie på Internet-tet: [www.randersfjord-faerger](http://www.randersfjord-faerger.dk).

Ellen Rasmusdatter – en tragisk kvindeskæbne

Af Dorte Frandsen, Grauballe

Materialet til artiklen er fundet og renskrevet af Jens Mandrup Frandsen, Landsarkivet i Viborg.

Håndskrevet afskrift af Retsprotokollerne kan ses på Lokalhistorisk Arkiv i Gjern.

Fornuftsægteskab

Den 8. november 1787 var der bryllup i Tvilum Kirke. Brudeparret var Ane Kathrine Christensdatter og skrædderen Rasmus Jensen.

Ane Kathrine var en ”falden” kvinde, som havde et barn, Ane, udenfor ægteskab. Rasmus var krøbling og nød almisse af sognet. Det har nok ikke været den store kærlighed, men et fornuftsægteskab, som gav begge nogle fordele.

De fik fem børn sammen; Jens, Ellen, Jens, Else og Karen. Den ældste, Jens, og den yngste, Karen, døde som små. Jens, født i 1791, blev væver og husmand i Gjern og Else, født i 1794, blev pottemagerkone i Sorring. Ellen derimod fik en trist skæbne.

Ellen Rasmusdatter blev født i Truust i Tvilum Sogn i 1789, døbt den 19. juli. Hendes barndom har været fattig, og som barn af en krøbling og en mor med en lidt

blakket fortid har hendes liv sikkert ikke været det bedste.

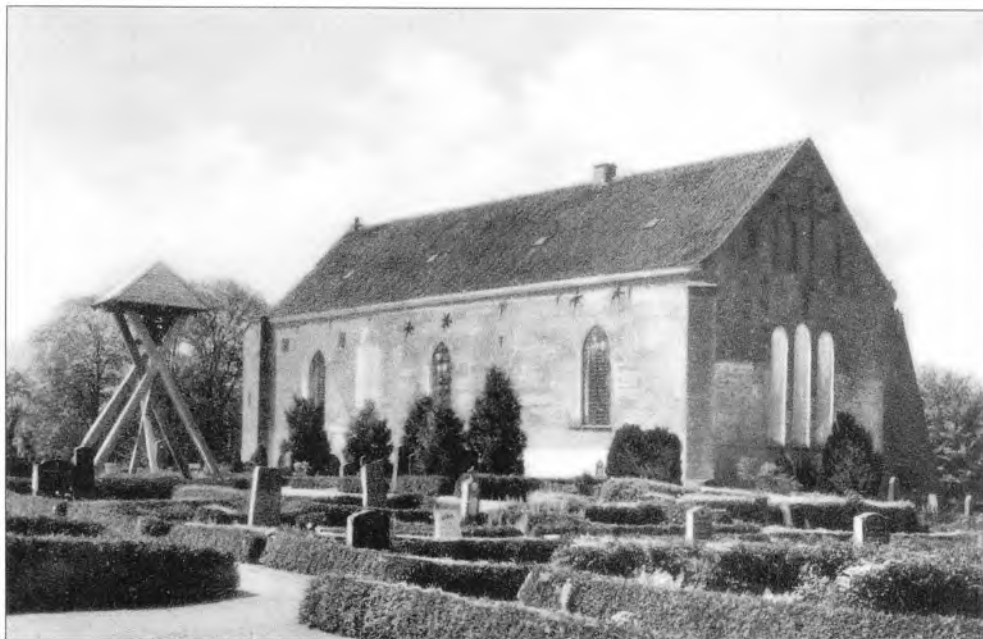
12 år gammel kom hun ud at tjene som fårehyrde hos Søren Thøgersen på Tvilum, hvor hun var i 10 år. Derefter tjente hun et år hos Peder Bastrup i Horn, et år hos gårdmand Jens Kaspersen i Lyngby, to år hos gårdmand Niels Villumsen i Røgen og tre år hos Soetmann i Danstrup.

I 1818 måtte hun forlade sin plads og tage hjem til moderen, som nu boede i Horn, fordi hun var blevet gravid. Hun har sikkert ikke været særlig velkommen i det fattige hjem.

31. marts 1818 kom Ellens første datter, Ane Kathrine Nielsdatter, til verden. Barnefaderen var en tjenestekarl ved navn Niels Pedersen, søn af gårdmand Peder Nielsen i Danstrup.

Ellens far, Rasmus Jensen, var død i 1813, og moderen har nok ikke kunnet hjælpe hende økonomisk. Ellen modtog 10 rigsdaler om året fra faderen, men forsørgede ellers sig selv og barnet ved at tage forefaldende arbejde hos beboerne i Truust.

Fem år efter havde Ellen åbenbart været en tur i Danstrup igen, for 17. august 1823 nedkom hun med endnu en datter, Karen

Tvilum Kirke, hvor Ellen Rasmusdatter (måske!) nedgravede sine to dødfødte børn.

Jørgensdatter. Denne gang havde hun dog valgt karlen, Jørgen Andersen, med mindre omhu, for han var fattig som en kirkerotte og kunne ikke betale til barnet.

Nu havde myndighederne fået øje på Ellen. I fem år havde hun ikke haft fast tjeneste, og hun blev indstævnet for løsgængeri.

Under opsyn

Uddrag af Hjlemslev-Gjern Herreds politi-protokol 1822-24, B61G 33, side 142b

Anno 1823, d. 24. december

Ellen Rasmusdatter forklarede, at hun rigtignok har avlet to børn udenfor ægteskab og ikke haft tjeneste i fem år omtrent, men hun har i denne tid været hjemme hos sin 70-årige mor, Ane Kathrine Christensdatter, der ikke har andre til at pleje sig. – Hun har for øvrigt ernæret sig med dags-arbejde hos

byens beboere. – Hun blev formanet til at føre et sædeligt levned og i øvrigt betydet, at hendes forhold vil blive undersøgt, og at hun, hvis også tiltalen muligt for denne gang skulle blive sat i bero, dog vil forblive under opsyn.

To år senere blev hun igen indkaldt til forhør. Denne gang var anklagen betydelig mere alvorlig, faktisk så alvorlig, at den kunne koste hende livet.

Atter frugtsommelig og i kachotten?

Uddrag af Hjlemslev-Gjern Herreds politi-protokol 1824-27, B61C 34, side 128

Anno 1826, d. 13. juni

”Ellen Rasmusdatter blev tilspurgt om, hvad hun har foretaget sig og ernæret sig med, siden hun sidst var under eksamination for løsgænger, som var den 24. december 1823, hvortil hun svarede, at hun

har været hjemme hos sin moder, der endnu lever, og har ikke haft eller søgt nogen tjeneste, men gået om på betleri!

Hun havde, da hun sidst var under tiltale, tvende børn, hvoraf det ældste er otte år og det yngste næsten tre år, hvilke tvende børn lever og er hjemme hos hende.

For omtrent halvandet år siden var hun atter frugtsommelig med en karl på Haxholm ved navn Ole Christensen, men da barnet var syv måneder gammelt, nedkom hun med det, og, påstår hun, at det havde været dødt tre uger forinden, hvilken formening hun grunder derpå, at det i sådan tid ikke havde bevæget sig. Hun begravede det på kirkegården i en æske og er hun i stand til at påvise stedet.

Det blev født i hendes moders hus, og var ved fødselen tilstede hendes moder og en kone ved navn Kirsten West, som døde for et års tid siden omtrent, men ellers ingen, in specie ingen gjordemoder. Dommeren foreholdt hende, at hun burde kaldet en gjordemoder, især da en sådan har bopæl i Horn, men hertil var ikke andet svar at erholde, end at hun ikke behøvede hende.

Årsagen til denne abortus angiver hun at have været, at hun ærgrede sig over, at hendes moder og søskende bebrejdede hende, at hun atter havde ladet sig besvangre.

Faderen, Ole Christensen, var ikke til stede da hun fødte og havde ingen del i, at hun ej søgte hjælp.

Oftere nægter hun at have været frugtsommelig, siden hun sidst var i forhør.

Hendes forklaring blev hende forelæst og vedgik hun rigtig tilførsel, hvorefter hun blev sat i forvaring, og forhøret, da dommeren andre embedsforretninger ikke tillod ham at kontinuere det længere i dag, indtil videre udsat og retten hævet."

Nu var den stakkels Ellen så endt i

1 tiggeri

kachotten, og hendes situation var særdeles alvorlig. Hvis ikke hun kunne overbevise dommeren om, at barnet virkelig var dødfødt, kunne hun ende på skafottet som barnemorder.

Næste dag, d. 14. jun 1826, fortsatte forhøret.

Ellen opgav at være 28 år gammel (hun var 37 år), og da hun blev gjort opmærksom på, at det ikke kunne passe, var der "ej andet svar at erholde, end at hun ej vidste rettere, end at hun var den angivne alder".

Hun angav, at hendes far, Rasmus Jensen, døde kort efter at hendes første barn blev født i 1818 og indikerede at det, sammen med barnet, var grunden til, at hun blev hjemme hos moderen og ikke tog en ny plads, men Rasmus døde allerede i 1813.

Det fortæller måske lidt om Ellens intelligens eller mangel på samme. Hun har overhovedet ikke styr på, hvornår hvilke begivenheder er foregået og vikler sig ind i den ene selvmodsigtelse efter den anden. Hun kan dog huske, at sognefogden i 1824 havde pålagt hende at tage tjeneste, men at hun havde undladt at følge pålægget, fordi hendes børn og hendes gamle mor havde brug for hendes pleje.

Under samme forhør kom det også frem, at hun havde beholdt det døde barn hos sig i to dage, til hun havde kræfter til at gå ud, hvorefter hun gik alene til Tvilum Kirkegård og satte æsken med barnet ned ved siden af hendes fars grav.

Igen måtte Ellen tilbage i fængslet, men tre dage senere, den 17. juni 1826, blev retten sat hos gårdmand Enevold Nielsen i Horn.

Nu kom Ellens mor, Ane Kathrine Christensdatter, i forhør. Ane Kathrine opgav sin alder til 82 år, hvilket er omkring ti år mere, end hun faktisk var. Ellen var åbenbart ikke den eneste, som ikke havde styr på fød-

Maleri af Jens Birkholm (1869-1915): "Til bords". Scene fra fattighuset 1904. (Fyns Kunstmuseum, Odense).

selsåret. Ane Kathrine fremhævede også sit svagelige helbred.

Måske vidste hun faktisk ikke, at hun var næsten ti år yngre, eller også prøvede hun at spille lidt senil, så hun kunne slippe for at sige sandheden. Hun lagde i hvert fald ud med at påstå, at hun ikke kunne huske, at Ellen havde været gravid og født et dødfødt barn ca. halvandet år tidligere.

Da Ellen blev ført ind, ændrede moderen dog sin forklaring. Nu kunne hun godt huske graviditeten og fødselen.

Hun påstod også, at Ellen ikke gik alene til kirkegården, men blev fulgt af Kirsten West, den kone, som var til stede under fødselen.

Ellen holdt fast i, at hun gik alene, fordi

Kirsten West ikke turde gå ud i mørket. Dette var, ifølge Ellen, også grunden til, at jordemoderen ikke blev hentet til fødselen.

Nu tog deltagerne i retsmødet til Tvillum Kirkegård for at prøve at finde graven med spædbarnet. Da gravene ikke var markeret, og kirkens personale ikke førte noget register, kunne de dog ikke finde den. De gravede der, hvor Ellen angav at have sat barnet ned, men fandt ingenting. Både Ellen og hendes mor påstod nu, at de ikke kunne huske, hvor graven var.

Retten blev hævet og Ellen sendt tilbage i arresten.

Næste dag, den 18. juni 1826, fortsatte rets-

sagen.

Jordmoderen i Horn, Maren Hansdatter, var indkaldt og berettede, at Ellen havde været hos hende for at spørge, hvad hun skulle gøre, når hun ikke kunne mærke liv. Jordmoderen havde ikke undersøgt hende, men rådet hende til at holde sig i ro.

Ud over jordmoderen mødte en del vidner, bl.a. Ellens bror, Jens Rasmussen, og svogeren, Las Sørensen, og vidnede, at de ikke vidste noget om graviditeten, eller hvor barnet var blevet af.

Desuden mødte en række vidner og fortalte om et rygte, som havde gået blot et halvt år forinden om, at Ellen igen var gravid. Der mødte sågar en tjenestekarl, Jens Hjorth, som erkendte at have haft samleje med Ellen et halvt år før. Han blev endda spurgt, om han havde betalt hende for det, hvilket han dog nægtede.

Alle sejl var sat ind for at få den arme kvinde dømt.

Den 27. juni 1826 gik det løs igen. Nu erkendte Ellen at have været gravid med Jens Hjorth, men påstod, at hun aborterede så tidligt, at man ikke kunne se, hvilket køn barnet havde. Dette foster havde hun også begravet på Tvilum Kirkegård. Hun havde dog ikke nogen forklaring på, hvorfor man ikke kunne finde noget ved hendes påvisning af stedet.

Der indkaldtes vidner fra fattighuset i Horn, hvor Ellen boede med sine børn og sin mor, men det var ikke muligt at komme sandheden nærmere.

Den 29. august 1826 prøvede retten igen at forhøre Ellens mor, Ane Kathrine Christensdatter, men hun angav nu at være så døv, at forhøret ikke kunne gennemføres.

Præsten, som også var til stede, havde

været hjemme og kigge i kirkebogen og havde fundet ud af, at Kirsten West ikke kunne have været til stede ved fødselen, fordi hun var død et halvt år før. Dommeren fik ikke rigtig noget ud af forhørene, fordi både Ellen og hendes mor slog det hen med, at de måtte have husket forkert.

Ellen erkendte også at have holdt graviditeterne skjult for at slippe for at blive straffet for lejermål².

Både Ellen og hendes mor havde viklet sig ind i en masse selvmodsigelser.

De må have været vidende om, at det gjaldt Ellens liv, men ingen af dem evnede at levere en sammenhængende troværdig historie. Ellen havde alle odds mod sig. Hendes livsførelse var i sig selv nok til at rettens folk fandt hende utroværdig.

Den 23. oktober 1826 var det dommens dag.

Tiltalen lød på *"mislig omgang med to af hendes fødte fostre for kvalificeret lejermål² samt for forøvet betleri og løsgænger¹"*. Hun dømtes skyldig i alle anklagepunkter.

I udskriften fra politiretten gennemgås sagen, og der lægges vægt på de modstridende forklaringer og det faktum, at Ellen Rasmusdatter havde nægtet at hjælpe med at finde de nedgravede fostre (de steder, hun havde påvist på kirkegården, havde ikke været gravet op i mange år), selvom hun blev gjort opmærksom på, at det kunne hjælpe hendes sag, hvis man kunne konstatere, at de var for tidlig fødte og ikke skadede.

Der idømtes ikke straf for lejermål, betleri og løsgænger, fordi straffen for *"mislig omgang"* med de to fostre absorberede straffen for de andre forseelser.

Dommen lød:

"Thi kendes for ret.

Arrestantinden Ellen Rasmusdatter bør miste sin hals og hendes hoved sættes på en stage.

- Så bør hun også udrede samtlige af denne sag lovlige omkostninger og derunder salær til actor prokurator Warthoe, 4 rdl, og til defensor, prokurator Calundan med tre rdl., alt sølv. ”

Her kunne historien så være endt, men en dødsdom skulle også prøves i overretten. Heldigvis for den dødsdømte skete det ret hurtigt.

I Viborg Landsoverrets Domprotokol 1823-27 på side 675-676 kan man læse om sag nr. 241/1826. Der er et grundigt referat af sagen, men her vurderede dommeren, at hun ikke kunne dømmes for løsgængeri, da hun hele tiden havde haft fast bopæl, og den gamle mor og de små børn havde haft brug for hendes pleje.

Overretten ændrede dødsdommen til et års forbedringshus-arbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus. - 20. januar 1827 blev hun så indsat der.

Hun må have været nedslidt efter et halvt års varetægtsfængsel i Århus Arrest med adskillige ture til tingstedet i Skanderborg. I dag kan vi køre mellem Århus og Skanderborg med tog på 15 min, dengang har det varet timer i en sikkert ubekvem vogn ad hullede veje i al slags vejr.

I tugthusets protokol over fanger 1799-1835, side 245b, kan man læse følgende om Ellen Rasmusdatter; hun var indsat for *”barnefødsel i dølgsmål og betleri”*. Hun arbejdede med uld-plejning og hendes opførsel under afsoningen havde været upåklagelig.

Hun betegnes som et *”svagt og fjollet menneske”*, middel af vækst, stærk af bygning.

Hendes påklædning er også beskrevet; stribet hvergarnstrøje og særk, stribet mørkt forklæde, prikket tørklæde, hvidt hovedtøj og træsko på fødderne.

21. januar 1828 blev hun sendt hjem fra Viborg Tugt- og Forbedringshus. Hun har sandsynligvis været i dårlig fysisk og psykisk kondition efter retssag, fængselsophold og tiden med dødsdommen hængende over hovedet.

Der var ikke meget at komme hjem til. Hendes døtre var sat i pleje; den ældste, Ane Kathrine Nielsdatter, hos gårdmand Andreas Christensen i Skorup, den yngste, Karen Jørgensdatter, hos gårdmand Ole Christensen i Voel.

Ellen er antagelig taget hjem til den gamle mor i fattighuset, hvor hun nok ikke har været særlig velkommen.

Knap tre år efter Ellens løsladelse døde hendes mor, Ane Kathrine Christensdatter, og kun et år senere, i 1831, skriver præsten i Tvilum kirkebog:

Død 20. november, begravet 27. november, Ellen Rasmusdatter, almisselem i Truust, 42½ år.

Et kort og tragisk liv var til ende.

Guldsmedelaugene i Østjylland

Af: *Bent Knie-Andersen*

Guldsmedelaugene i København og i provinsen

I tiden op til år 1900 er der registreret godt 3.000 guldsmedemestre i Danmark¹. Af disse har godt 1.000 virket i København og knap 1.000 på Øerne, medens Nørrejylland, dvs. Jylland fra Skagen til Kongeåen, ligeledes har kunnet notere sig for knap 1.000 mestre. I Sønderjylland, dvs. den nordligste del af de gamle slesvig-holstenske hertugdømmer, der blev indlemmet i kongeriget i 1920, kendes knap 300 guldsmede². Af de registrerede guldsmede har således ca. 1/3 virket i København og 2/3 i provinsen.

Guldsmedenes virke skulle uden for København fra 1558 og indtil næringsfrihedens indførelse i 1857 foregå i købstæderne. Det vides med sikkerhed, at der har

1 Området dækker det nuværende kongerige. Også andre betegnelser end guldsmede har været anvendt, fx sølvmede, guldarbejdere, juvelerer. I København skelnedes i en periode mellem guld- og sølvmede, hvor guldsmedene især tog sig af smykkefremstilling. Denne skelnen fandtes ikke i provinsen. I denne fremstilling er anvendt fællesbetegnelsen guldsmed, hvilken titel guldsmedene oftest selv anvendte. Guldsmedene har også i et vist omfang virket som urmagere (Se Ingvordsen, Jens: *Urmagere i Danmark før år 1900 I og II*, 2004).

2 Området syd for Kongeåen har først sent været inddraget i undersøgelse af guldsmedenes navnestempler, og registreringen er ikke komplet.

været sølvproduktion i 72 købstæder på Øerne, i Nørrejylland samt i Sønderjylland. Herudover har der, uofficielt og på trods af alle love og forordninger, været drevet guldsmedevirksomhed, om end i mindre omfang, i en række landsbyer og flækker³. I Sønderjylland i ni landsbyer og fem flækker og på Øerne samt i Nørrejylland i byer og flækker som Odder, Vestervig og Hårby. De uofficielle guldsmedeaktiviteter uden for Sønderjylland er dog kun i begrænset omfang identificeret og beskrevet. Af disse guldsmede er indtil videre registreret under 100, der har virket på landet eller i flækker og landsbyer, heraf størsteparten i Sønderjylland. I alt er op til år 1900 registreret guldsmedeaktiviteter i København og 91 købstæder, flækker og landsbyer⁴.

København var som hovedstad i betydeligt omfang præget guldsmedenes pro-

3 Flækker var byer, der var for små til at være købstæder, men hvor staten alligevel pålagde opkrævning af accise, dvs. afgift af varer ved indførelse.

4 Bøje I-III, 1979-82 samt Navnestempler, Registreret hos statens kontrol med ædle metaller, 1976. Guldsmedenes antal er behæftet med usikkerhed, dels fordi formentlig ikke alle guldsmede, og især ikke guldsmedene på landet, endnu er registreret, og dels fordi et antal personer er registreret som guldsmede, fordi de har anvendt efternavnet "Guldsmed" uden dog at have udøvet håndværket. Hertil kommer at en række kilder er gået tabt.

Etableringstidspunkt for København og de danske købstæder. Udover i København vides det med sikkerhed, at der har været sølvproduktion i 72 købstæder (Knie-Andersen, 2006, p. 9).

duktion, men også en række af provinsens købstæder har spillet en fremtrædende rolle som sølvbyer. På Sjælland har købstæderne Helsingør, Næstved og Køge indtaget en særlig position. På Fyn har Odense været dominerende; købstaden var længe landets største og fungerede i en periode som residensstad for kronprinsen. I Jylland har de store købstæder Aalborg og Århus naturligt udskilt sig. En særlig placering har også købstæderne Horsens, Randers og Viborg haft, ikke så meget på grund af købstædernes størrelse som på grund af store og velhavende oplande og dygtige guldsmede. Haderslev havde oprindelig betydning som guldsmedeby ligesom Ribe. Sidstnævnte blev understøttet af byens tidlige rolle

som en af udenrigshandelens væsentligste byer, indtil handelen flyttede mod øst, og rollen blev overtaget af København, de sjællandske øresundskøbstæder samt i et vist omfang en række fjordkøbstæder. For Haderslev og Ribes vedkommende ophørte placeringen som sølvbyer således tidligt.

Som det har været gældende for mange af de øvrige håndværksfag, har guldsmedene i perioden fra 1429 til næringsfrihedens indførelse været organiseret i laug. Danmarks ældste guldsmedelaug er Københavns Guldsmedelaug, hvor kong Erik VII af Pommern i november 1429 gav byens seks guldsmede en skrå med regler for fagets udøvelse⁵. Herudover har guldsmedene i

⁵ Bøje I, 1979, p. 6.

tradition for at optage håndværkere, der ikke havde eget laug, uden at der dog har været tale om fælles laugsdannelse. Nogle få guldsmede har været optaget i laug i andre byer end der, hvor de virkede.

Laugsdannelsen er ikke overraskende fortrinsvis sket i de større byer, der havde særlige guldsmedetraditioner.

Mindre end halvdelen af de ca. 3.000 guldsmede har dog været laugsorganiserede. For de guldsmede, der ikke har været optaget i et guldsmedelaug, har laugsdannelsen dog i vidt omfang alligevel haft betydelig indflydelse. De har i praksis fulgt regler, fx hvad angår forhold som uddannelse af lærlinge samt svendehold, der svarede til laugenes forordninger, blandt andet fordi de ofte selv i kortere eller længere tid i ind- eller udland havde været svende hos laugsguldsmedemestre og kendte laugsreglerne derfra. Desuden indeholdt to af guldsmedelaugsskråerne, Christian IV's fra 1608 og Christian V's fra 1685, generelle regler for guldsmede også i byer uden laug. Forskellen, mellem om guldsmedene i en købstad var laugsorganiserede eller ej, har derfor ikke været stor; derimod har der været stor forskel på, om håndværket blev drevet i byerne eller uden for disse.

Antal laug

Guldsmedelaug i København var det første kendte guldsmedelaug, der etableredes i Danmark, og København havde kontinuerligt et guldsmedelaug til næringsfrihedens indførelse og også derefter. Herudover har der i kortere eller længere tid kunnet identificeres eksistens af guldsmedelaug i en række danske købstæder. Forskning har vist, at der i syv købstæder har været etableret egentlige guldsmedelaug, i en købstad har der været etableret et fælles laug, hvori guldsmedene er indgået, og i en købstad har

der været etableret et gilde, hvori guldsmedene sammen med to andre håndværksfag er indgået.

Som egentlige guldsmedelaugsskråer er alene betegnet skråer indeholdende specifikke regler om guldsmedenes forhold.

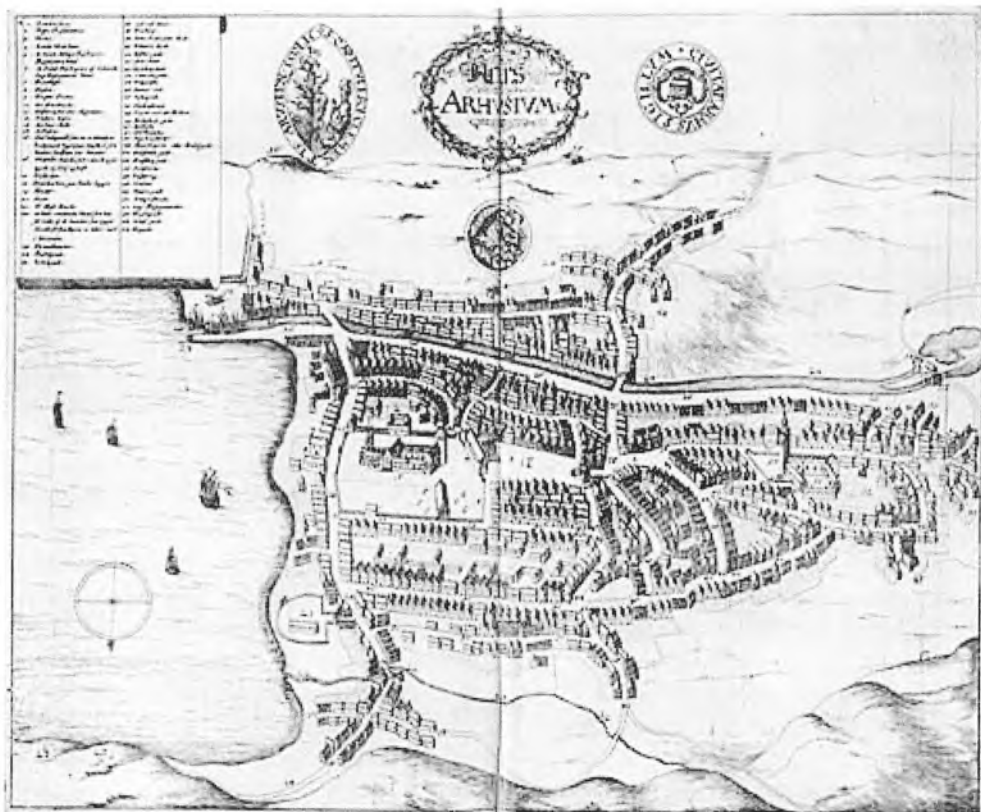
I to byer, København og Odense, har der desuden været etableret svendelaug.

Kjøbenhavns Guldsmedelaug eksisterer i princippet stadig, men nu mest med henblik på ydelse af støtte til medlemmer, der har behov herfor eller deres efterladte. Til gengæld findes ingen af de guldsmedelaug, der blev oprettet i provinsen, typisk omkring midten af 1500-tallet. I modsætning til Guldsmedelaug i København kendes de fleste af provinsens laug kun gennem omtale, idet der kun er bevaret de generelle laugsskråer fra 1608 og 1685 samt senere laugsskråer, der bygger på disse. At flere af provinsens laug havde deres rod omkring midten af 1500-tallet skal formentlig ses i sammenhæng med recessen i 1537, der påbød de fleste håndværk at samles i byerne for at styrke disses handel.

To laug etableret af guldsmede eller med guldsmede som medlemmer har eksisteret i Østjylland.

Århus

Århus kan som mange danske byer føre sin historie tilbage til vikingetiden, hvor byens første bebyggelse opstod, hvor Århus Å løber ud i bugten. Allerede i 948, endnu før landet var gået over til kristendommen, blev byen sæde for en biskop, og Århus blev under Svend Estridsen omkring 1060 stiftsby. Byen udviklede sig til en velhavende handelsby, men de mange krige i 1500 og 1600-tallet fik følger for Århus, idet besættelser og plyndringer førte til nedgang i handelen, og mange huse blev lagt øde.

Århus set fra nord i Reesens Atlas 1677.

Først i slutningen af 1700-tallet blev tiderne bedre for handelen med landbrugsprodukter og købmændenes omsætning og antallet af skibe, der var hjemmehørende i Århus, steg atter. Samtidig opstod en række mindre fabriktionsvirksomheder, der blev etableret langs åen, fx et sæbesyderi, tobaksfabrikker, garverier og farverier. En udvikling, der fortsatte i 1800-tallet for, for alvor at tage fart efter 1850.

Århus Å har lige fra byens spæde start tjent som havn for skibstrafikken til og fra byen, men efterhånden som skibene blev større, måtte flere og flere ankre op på reden, og varemne omlades på pramme, indtil

en kysthavn med dampskibsmole blev taget i brug i 1861.

Århus blev omkring 1870 jernbaneknudepunkt for den østjyske længdebane, og kombinationen havn-jernbane satte for alvor fart i en egentlig industriel udvikling. Bl.a. oprettedes i 1862 et jernbaneværksted, og der kom flere jernstøberier til. Hertil kom udviklingen af et antal større og mindre virksomheder.

I slutningen af århundredet voksede Århus kraftigt. I 1850 var Århus landets fjerdestørste by med et indbyggertal på 7.886. I 1901 var indbyggertallet vokset til 51.814, og Århus var nu Danmarks næststørste by.

Det har været anført, at guldsmedene i Århus ikke har haft eget laug, og at i hvert fald en del af guldsmedene i stedet i perioder har været medlemmer af smedelaug⁸. I 1580 oplystes det, at en guldsmed i forbindelse med at tage borgerskab også blev optaget i smedelaug⁹. Tilsvarende forhold kendes fra fx Horsens, hvor mindst en guldsmed har været medlem af smedelaug¹⁰. I 1598 og igen i 1669 havde smedelaug en guldsmed som oldermann¹¹. I 1689 var smedelaug ved at gå i opløsning, men fornyedes og et af de håndværk, der på daværende tidspunkt omtales som omfattet af smedelaug, var guldsmedene. Guldsmedene dannede imidlertid få år efter eget laug, for den 20. april 1696 udstedte byens magistrat en skrå til et selvstændigt guldsmedelaug¹². Initiativet til oprettelse af et selvstændigt guldsmedelaug var måske kommet fra magistraten på basis af Christian V's guldsmedelaugsartikler fra 1685.

I 1699 stemplede de fire Århus-guldsmede Lauge Rechersen Hagerup, Lauritz Christensen Wild, Johan Henriksen Plum og Erik Andersen Winther deres arbejder med samme årstalsstempel i modsætning til fx i Odense, hvor guldsmedene individuelt anvendte eget stempel eller bystempel med årstal¹³. Det er sandsynligt, at en af dem fungerede som oldermann og som sådan har godkendt arbejdernes lødighed. Oldermannen har formentlig været Lauritz Christen-

8 Fx Nyrop, 1885, p. 31.

9 Hübertz, 1845-46, p. 238.

10 Knie-Andersen, 2006, p. 154.

11 Hübertz, 1845-46, p. 277 pp.

12 Søgaard, 1940, p. 31.

13 Stempel nr. 5871 i Bøje II, 1982.

I 1598 er det indført i smedelaugets protokol, at Jens Guldsmed var oldermann for smedelaug i Århus, og i 1669 var det guldsmeden Clemens Sørensen, der var oldermann. Clemens Sørensens stempler er gengivet i størrelse 2:1 (Bøje II, 1982, p. 233).

sen Wild, idet stemplingen med samme årstalsstempel ophørte, samtidig med at han flyttede til Norge¹⁴.

Guldsmedelauget omtales yderligere i 1704 og igen i 1753 i forbindelse med en indberetning fra oldermannen til magistraten¹⁵. Det oplyses da, at lauget brugte de almindelige laugsartikler af 7. november 1685 (dvs. Christian V's guldsmedelaugs artikler). Lauget blev dog formentlig opløst relativt kort tid efter, måske som følge af at antallet af guldsmede var faldet og ofte ikke oversteg 2-3, så der var for få guldsmede til et selvstændigt laug. I 1741 førte smedelaug sag mod en guldsmed for inddrivelse af en laugsbøde. Guldsmeden, Hans Nielsen Lollik, der i 1733 havde fået kongelig bevilling til at nedsætte sig som guldsmed i Århus, når han havde gjort mesterstykke, var måske medlem af dette laug¹⁶. Der findes et tilsvarende eksempel fra Odense, hvor en guldsmed var medlem af smedelaug i stedet for af det samtidig eksisterende guldsmedelaug¹⁷.

Viborg

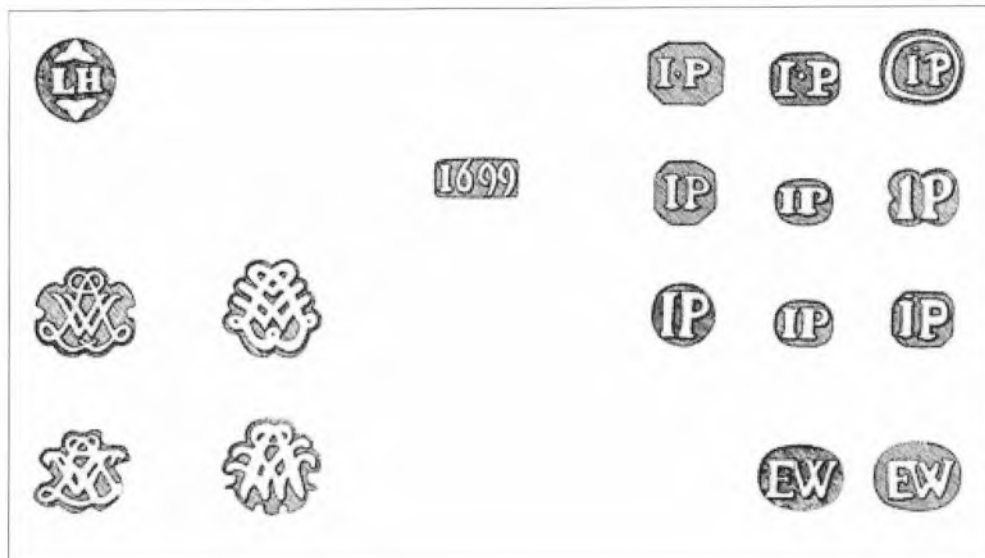
Viborg udviklede sig som et samlingssted, hvor folk fra hele Jylland mødtes. I den

14 Bøje II, 1982, p. 234.

15 Hübertz, 1845-46, Nr. 40; Søgaard, 1940, p. 35.

16 Hübertz, 1845-46, p. 296; Bøje II, 1982, p. 237.

17 Bøje II, 1982, p. 104.

De fire Århus-guldsmede Lauge Rechersen Hagerup, Lauritz Christensen Wild, Johan Henriksen Plum og Erik Andersen Winther stemplede i 1699 deres arbejder med samme årstalsstempel; gengivet i størrelse 2:1 (Bøje II, 1982, p. 234 pp).

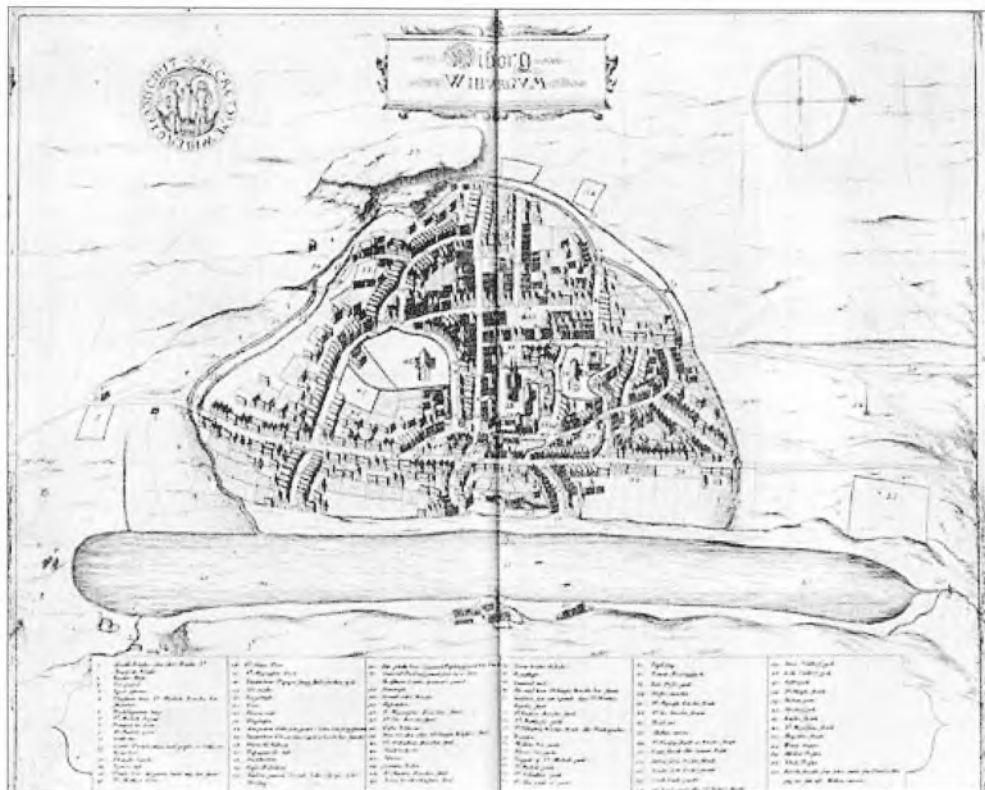
Kuglebæger fra o. 1690 og pibekande fra 1704, begge af Johan Henriksen Plum samt lågkrus fra 1707 af Erik Andersen Winther. Endvidere Hans Nielsen Lolliks stempler; gengivet i størrelse 2:1 (Bøje II, 1982, p. 231 pp).

tidlige middelalder opstod Landstinget for Nørrejylland. Dette var domstol og lovgivende forsamling, hvor også flere kongevalg fandt sted. Da rigets centrum med udviklingen af København som hovedstad rykkede mod øst, fortsatte Landstinget som stedet for de jyske kongehyldninger frem til enevældens indførelse i 1660.

Viborg blev o. 1060 bispesæde og fik i 1150 købstadsprivilegier. Hans Tausen var i 1525-29 forflyttet til byen, og i denne periode blev Viborg et reformatorisk centrum.

Landstingets første møde efter juleheligdage betegnede Snapstinget, der indtil Landstinget ophævedes i 1805 var velbesøgt, bl.a. fordi der samtidig afholdtes et

Viborg set fra nord i Reesens Atlas 1677.

stort marked. I Jylland var Snapstinget den vigtigste låne- og betalingstermin, og fra 1662 var det påbudt, at adelens skøder og pantebreve skulle tinglyses ved Landstinget i Viborg.

Viborgs købmænd deltog i den jyske eksport af heste og stude til Tyskland, men som følge af krige, besættelser, pestepidemier og en voldsom bybrand i 1726 oplevede Viborg i 1600- og 1700-tallet en økonomisk afmatning. Først fra ca. 1830 oplevede byen en vedvarende økonomisk vækst, bl.a. fordi de nørrejske stænderforsamlinger fra 1836-48 afholdtes her.

Landbruget spillede en stor rolle for byen. I slutningen af 1700-tallet anlagdes forskellige manufakturer, der efterhånden

industrialiseredes. Tekstilproduktion blev gennem 1800-tallet et væsentligt erhverv for købstaden.

I 1863 førtes jernbanen til Viborg.

Seks laug

Efter at Christian IV atter havde tilladt, at laug blev etableret, oprettede magistraten i Viborg seks laug i 1631, hvor der i de fire indgik en række forskellige håndværksfag¹⁸. Guldsmedene kom fx til at danne fælles laug med kedelsmede, grovsmede, klejnsmede, knivsmede, bøssemagere, sejrsmagere

¹⁸ Årsagen, til at det var magistraten, der tog initiativet til laugenes oprettelse, skal måske ses i sammenhæng med, at det var magistraten, der i 1527 havde foranlediget laugene nedlagt (Bisgaard, 2001, p. 332).

Viborg smedelaugs segl. Lauget var et fælleslaug oprettet af Viborg magistrat i 1631 og foruden guldsmede bestående af kedelsmede, grovsmede, klejnsmede, knivsmæde, bøssemagere, sejr-magere, sværdfegere, tinstøbere, sadelmagere og remsnidere.

(urmagere), sværdfegere, tinstøbere, sadelmagere og remsnidere¹⁹. Der kendes ingen skrå fra 1631, men det blandede laug, hvori guldsmedene indgik, fik den 10. maj 1643 en skrå givet af byens magistrat og tiltrådt af de 15 medlemmer af det fælles laug. Formentlig indgik tre guldsmede i laugget på dette tidspunkt, Niels Jensen, Giert Reber og Matz Christensen. Skråen virker relativ stereotyp, som om der var tale om et paradigma anvendt for i hvert fald de fire fælles laug i Viborg. Den beskæftiger sig især med laugets forhold og forholdet mellem laug, mestre og svende. Der er 23 artikler, heraf to om begravelser og to om uddannelse samt en om opførsel. Hertil kommer ni artikler om laugets forhold og ni om forholdet mellem laug, mestre og svende. Skråen indeholder ingen bestemmelser om lødighed eller andre forhold af betydning for guldsmedene og kan således ikke betragtes som en egentlig guldsmedeskrå. Guldsmed Matz Christensen blev laugets oldermand i 1655. Den 2. december 1717 fik laugget en ny skrå, udstedt af magistraten på basis af de københavnske smedes laugsartikler, givet af Christian V den 4. november 1682 og med tilføjelse af syv artikler. Disse artikler beskæftiger sig især med laugets rolle som ligbærerlaug, idet de tillod andre end personer, der beskæftigede sig med laugets ag at søge optagelse i laugget. Herudover

¹⁹ Nyrop, 1903, p. 454 pp; Blaaber, Poul *et al*, 2006, p. 16 pp.

bestemtes, at udgifter til at forfølge bønha-ser inden for laugets forskellige fag skulle afholdes i fællesskab, og at uenighed skulle søges forligt i laugget før forelæggelse for magistraten. Ingen artikler beskæftigede sig med lødighed eller andre forhold af særlig interesse for guldsmedene. Den sidste guldsmed, der foreligger beretning om optagelse af, blev optaget i 1714²⁰. I alt 17 guldsmede vides gennem tiden at have været optaget i laugget. Lauget fortsatte også efter næringsfrihedens indførelse, men uden deltagelse af guldsmede²¹.

Ud over Frederik III's konfirmation i Odense i 1653 af Christian IV's laugsartikler fra 1608 er Viborg smedelaugs artikler den eneste bevarede provinsskrå fra et laug, der også havde medlemmer fra guldsmedefaget.

Stempler for guldsmedene Giert Reber og Matz Christensen, Viborg, gengivet i størrelse 2:1 (Bøje II, 1982, p. 197 pp).

²⁰ Bøje II, 1982, p. 201. Smedelaugets velkomst, hvis ældste påhængte skilt er dateret 1726, har ingen skilte, der stammer fra guldsmede.

²¹ Smith, Otto *et al*: Viborg Smedelaug, 1968.

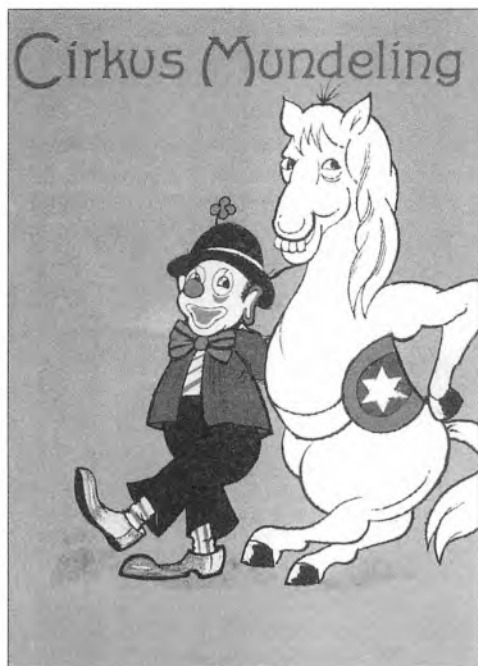
Cirkus Mundeling

Af: J. Lorenzen

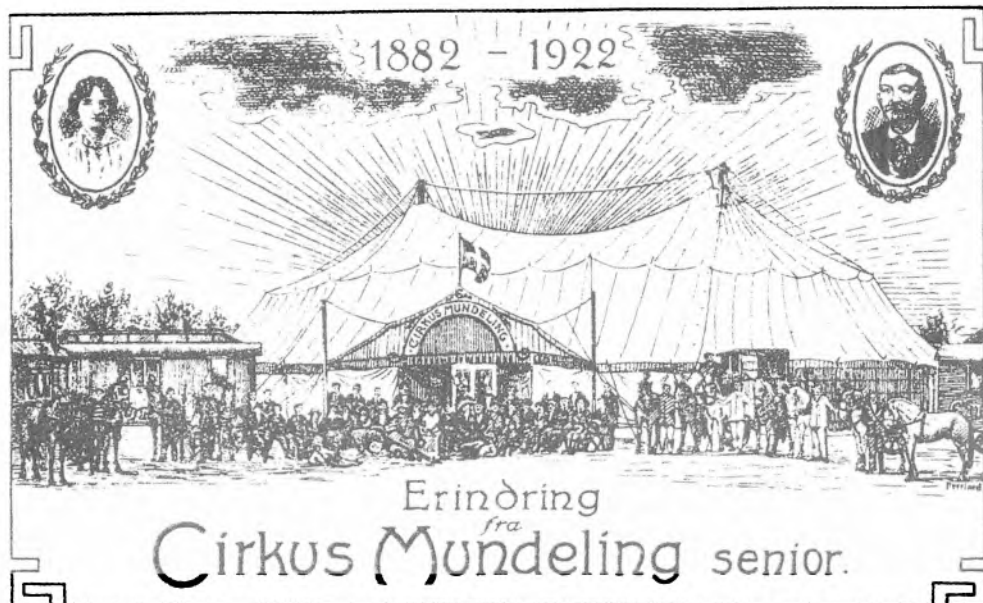
Mange ældre husker de gamle gade- og gårdsangere. Nogle forbinder – helt korrekt – navnet Mundeling med netop den form for underholdning. Denne underholdning findes ikke mere. Der er ikke længere hjemmegående husmødre til at smide slanter ned

til de musicerende, og baggårdene er spærret af for fremmede.

Denne artikel vil ikke behandle den gren af Mundeling-slægten, som forbindes med gøgl og gadesang. Den vil derimod under-

Conny Hende, Cirkus Mundeling 1986.

søge den del af slægten, som slog sig igen-
nem i cirkusmiljøet, og som stadig er aktiv
– i det mindste med en enkelt repræsentant.

Cirkus i Norge

I Norge er navnet Mundeling uløseligt for-
bundet med cirkus. En af Mundelingerne,
Erna (1907-1996), blev gift med østrigeren
Carl Simon (1907-1975), og sammen drev
de fra og med 1963 det store cirkus Löwe.
Cirkus Löwe forsøgte en enkelt sæson –
1974 – at vinde fodfæste i Danmark, men
en stribe uheld slog foretagendet ud, så
turen gik tilbage til Norge.

I 1975 skiftede cirkus Löwe navn til cir-
kus Viola, og man gætter sikkert ikke for-
kert, når man mener, at navnet går tilbage
til parrets datter Viola, som så dagens lys
i 1937. Cirkus Viola turnerede i Norge fra
1975 til 1987, derefter skiftede det navn til
Cirkus Mundeling, som turnerede fra 1979
til 1981. Og så var det slut i Norge.

Trio Saloni, Cirkus Mundeling 1986.

Doreen og søløverne, Cirkus Mundeling 1986.

I 1986 genopstod Cirkus Mundeling – ikke i Norge, men i Danmark. Carl Simons enke, Erna Mundeling, besluttede sammen med sin datter, Viola, at prøve at etablere Cirkus Mundeling på dansk jord. De to gik i samarbejde med et tysk familiecirkus ved navn Safari. Safari og dets ejer, familien Lauenburger, lagde telt og materiel til. Erna og Viola lagde familienavnet Mundeling til. Premieren fandt sted i Bjerringbro den 12. april 1986. Bjerringbro var ikke et tilfældigt valg, for i Bjerringbro har dele af slægten boet, ligesom familiegravstederne findes her.

Glade numre med heste

Programmet var udmærket. Safaris mellemstore firemastede telt, holdt i farverne blå og gult, var ramme om en forestilling, hvor familien Lauenburger satte sig præg.

Familiens glæde ved heste fornægtede sig ikke. Syv ud af 12 numre var med flotte og velplejede heste. Lauenburgerernes dyrenumre var suppleret med den engelske Doreen Petersens søløver og pingviner. Doreen Petersen var gift med den danske bjørnedomptør Henry Petersen, som indstillede sin karriere i 1962, da det blev forbudt at

Et kraftigt skilt byder velkommen til Cirkus Mundeling i 1987.

Cirkus Mundeling klar til næste forestilling i 1986.

fremvise vilde dyr i en dansk cirkusmanege. Også den danske luftartist Conny Hende var med.

Cirkus Mundeling holdt ikke sæsonen ud. Den 23. august kom det til et brud mellem den danske direktion og den tyske direktør, Renaldi Lauenburger. Safari fortsatte – under sit eget navn, og cirkus Mundeling blev lagt i mølposen.

Det var dog ikke ret længe, for den 20. april 1987 forsøgte Erna og Viola Mundeling sig igen, og også denne gang med premiere i Bjerringbro. Teltet var denne gang

et mørkeblåt kuppeltelt, som de havde lånt. Det var godt slidt, og forestillingen havde slet ikke den samme styrke som det foregående år. Conny Hende var

To pingviner byder velkommen til Cirkus Mundeling i 1986.

Cirkus Mundeling

**Heste, søløver,
pingviner**

**Bjerringbro
Lands-
premiere**

Festpladsen v.
Bjerringbrohallen
Lørdag d. 12. april
kl. 14 og 19
Søndag d. 13. april
kl. 14 og 17

Rød-kærsbro
Cirkuspladsen
Mandag d. 14. april
kl. 19

Billetsalg 12-14 og
to timer før
forestilling

stadig med, og hendes søn Poul Erik var balanceartist og klovn. Der manglede på premieredagen en del af numrene, bl.a. tre hestenumre, og efter få ugers levetid gik cirkus Mundeling ind til den evige hvile.

Og dog! I cirkusverdenen giver man sjældent op, og Violas søn Carl (født i Århus i 1969 – søn af Viola og den norske kapel- og teltmester Odd Buvik, som omkom ved en ulykke i 1975) har cirkusblod i årene. Han er opvokset hos sin mor, og sammen boede de i mange år i Risskov. Carl besøgte ofte sin bedstemor Erna, som boede i Bjerringbro i mange år. Carl rejste i nogle år med det norske cirkus Merano og det danske cirkus Arena, hvor han arbejdede med det administrative.

For nogle år siden købte han seks bengalske tigre, som en aldrende domptør ønskede at afhænde. Siden har han rejst i tyske og italienske cirkus med sin dyretrup.

Han har flere gange været i Flensburg med det tyske Cirkus Busch-Roland. Længere op kan han ikke komme, fordi fremvisning af rovdyr ikke er tilladt i Danmark.

For øjeblikket er han i det italienske Cirkus Bellucci.

Slægten Mundeling er således stadig aktiv i underholdningens verden.

Genforeningsmonumenterne i Lime, Lemmer og Syvveje

Af Jan Baltzersen

"Da den længselsfuldt ventede Genforeningsdag, den skønneste, vi har oplevet, og den, hvorom Haabets Kærte i et halvt Aarhundrede havde brændt i danske Sind, stærkest i Sønderjylland, hvor det blev nynet over Barnets Vugge, elsket frem i dets Bøn, endelig kom i 1920, maatte Glæden og Taknemmeligheden have Udløsning i Handling. Derfor staar der nu omkring i Landets forskellige Egne 561 Mindesmærker for Genforeningen;...".

Sådan indledte forfatteren Johannes Vejlager i 1939 sin bog Genforeningsmindesmærkernes Historie, som beskrev samtlige dengang kendte genforeningsmonumenter i Danmark.

Genforeningen, hvor Sønderjylland kom tilbage til Danmark, efter at have været tabt til Tyskland i krigen i 1864, var, som det fremgår af citatet, en meget stor begivenhed for forfatteren. Det samme var gældende for de fleste andre danskere, som oplevede genforeningen.

---

1 Johannes Vejlager: Genforeningsmindesmærkernes Historie, (Kolding, 1939) side 11.

Tabet af hertugdømmerne Slesvig og Holsten efter krigen i 1864 blev anset for at være en national tragedie. Dette at en del af området, nu kom tilbage til Danmark, blev i samtiden set som en stor dansk triumf. Faktisk havde Danmark ikke selv æren for, at Sønderjylland kom tilbage. Det skyldtes Tysklands nederlag i 1. verdenskrig 1914–1918, hvor Danmark var neutralt.

Fredstraktaten i Versailles 1919 bestemte imidlertid, at der skulle være en folkeafstemning i områderne, hvor indbyggerne kunne beslutte, om de ville være tyskere eller danskere.²

Ved afstemningen i foråret 1920 fik de nordlige dele af Slesvig dansk flertal, mens de sydlige dele, inklusive Flensburg, fik tysk flertal. Der blev dog hhv. tyske og danske mindretal på begge sider af grænsen, og de er der den dag i dag.

Hvor vigtig genforeningen var på det personlige plan for datidens mennesker, er svært at sige. Måske var den for de fleste

---

2 Ole Karup Pedersen: Den første verdenskrig, bd. 3: Den vanskelige fred. Fred og international orden 1918–26, (Kbh., 1983) siderne 24–27.

nærmest på linie med kronprinsens bryllup. Med andre ord ville begejstringen næsten ingen ende tage! Det er i hvert fald det indtryk, datidens aviser giver. De skrev side op og side ned om begivenheden. Det gjaldt også for de østjyske aviser.

Begivenhedens vigtighed for danskerne understreges også af, at ingen anden begivenhed i Danmarkshistorien indtil da havde resulteret i rejsning af lige så mange mindesmærker som genforeningen.³ Hvad antal rejste monumenter angår, er begivenheden dog siden overgået af den tyske besættelse 1940–1945 og 2. verdenskrig som helhed. Den har resulteret i mindst 1265 mindesmærker i Danmark, og det var tallet, som det blev opgjort i 1999. Der er sikkert kommet flere til siden.⁴

Genforeningen var en vigtig national begivenhed, uanset hvor i landet man befandt sig.

Dette, at et lokalområde rent geografisk var langt væk fra Sønderjylland, var ingen hindring for at opstille monumenter til minde om genforeningen. Faktisk var Randers Amt det amt, der opstillede flest genforeningsmonumenter med 70 stk. Ribe Amt derimod, som ellers havde udgjort grænsen til Tyskland mellem 1864 og 1920, opstillede kun 6 stk.⁵

Genforeningen lokalt

Lokalavisen for Djursland og Kaløvig, som dengang hed Kaløvig-egnens Landboblad, udkom om fredagen. Genforeningsdagen, den 9. juli, var netop en fredag, og avisen

3 Johannes Vejlager: Genforeningsmindesmærkernes Historie, (Kolding, 1939) side 11.

4 Anders Bjørnvad: Krigens Monumenter 1940–1945, (Odense, 1999) side 167.

5 Johannes Vejlager: Genforeningsmindesmærkernes Historie, (Kolding, 1939) side 11.

udkom derfor på selve den store dag. Den havde en tegning på forsiden med en engel, der flyver med et dannebrogflag. Under illustrationen stod med store bogstaver: ”Genforeningen”, og under det bragtes et vers af digtet ”Sønderjylland”. Det var skrevet af digteren Henrik Pontoppidan (1857-1943) allerede i 1918, da man vidste, at genforeningen ville blive politisk mulig med Tysklands nederlag i krigen. Verset lød:

*”Det lyder som et Eventyr,
et Sagn fra gamle Dage:
en røvet Datter dybt begrædt,
er kommen frelst tilbage.”*⁶

I Landbobladets leder stod der bl.a.: ”Nu i Øjeblikket vil vi alle samles i Glæde og Taknemmelighed over Genforeningen. Vor Nations dyrebareste Ønske er gaaet i Opfyldelse; vort lille Lands Statsomraade udvides, og mange Tusinde Landsmænd forenes med vort Folk. ”Det sker, hvad som et Drømmesyn har svævet for vor Tanke: til Sommer vajer Dannebrog igen paa Dybbøl Banke”. ”⁷

Genforeningen prægede livet i lokalområdet i dagene omkring 9. juli 1920. Det var den dag, hvor Sønderjylland officielt overgik til Danmark, og derfor blev det den dag, der blev den officielle genforeningsdag. Dagen efter red Kong Christian X så over den gamle grænse på den meget hvide hest, som det siges måske var kalket lidt til lejligheden, så den blev ordentlig hvid.

Den 16. juli beskrev Landbobladet den forløbne uges begivenheder i sit lokalområde således:

6 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 9. juli 1920, forsiden og H. P. Rohde: Det lyder som et eventyr og andre Henrik Pontoppidan-studier, (Kbh., 1981) side 103-111.

7 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 9. juli 1920, forsiden.

*"Vor store nationale Glæde, der især har ytret sig i Sønderjylland i disse Genforeningsdage, har også givet sig stærkt til kende her på Egnen. I alle Skolerne har Lærerne samlet Børnene, fortalt dem om Sønderjylland og sunget Fædrelandssange med dem. Og i alle Kirkerne har der været stor Tilstrømning til Genforeningsgudstjenerne i Søndags. ... Endelig er der afholdt Genforeningsfester rundt om i Egnen, dels i Fredags og dels i Søndags."*⁸

I Lime ringede kirkeklokken genforeningen ind den 9. juli.⁹ I Landbobladet på genforeningsdagen aflyser Hvilsager-Limes daværende sognepræst, Fog-Petersen, i en annonce, gudstjenesten i begge kirker den efterfølgende søndag den 11. juli samt et havemøde samme dag pga. genforeningen.¹⁰ I en annonce i Landbobladet den 16. juli annoncerer samme sognepræst en festgudstjeneste for genforeningen. Denne skulle afholdes søndag den 18. juli. I Hvilsager Kirke skulle det være kl. "9½" (altså kl. 9.30) og i Lime kirke kl. "2½" (altså kl. 14.30).¹¹

Aviserne rapporterede kun meget lidt om festligheder i Lime, Lemmer og Syvveje i anledning af genforeningen. Den eneste omtale i Landbobladet af de tre steders markering af begivenheden er en kort notits om opstillingen af Syvvejes genforeningssten.¹² Hverken opstillingen af Limes eller

Lemmers genforeningssten er fundet omtalt i avisen. Måske har Landbobladet ikke haft en lokal rapportør i området, så de har ikke vidst, hvad der foregik. De store aviser fra Randers; Randers Dagblad, Randers Amtstidende og Randers Amtsavis, bragte meget fyldige reportager fra genforeningsfestlighederne både i Sønderjylland og i deres eget lokalområde. De havde muligvis heller ikke lokale rapportører i Lime og omegn på det tidspunkt. I hvert fald er det ikke lykkedes at finde omtaler af hverken opstilling af genforeningssten eller andre festligheder i forbindelse med genforeningen i området.

Grunden til at det alligevel er lykkedes at finde ud af en hel del om opstillingen af genforeningsstenene i Lime, Lemmer og Syvveje er en helt anden. Allerede i 1921, dvs. inden et år efter genforeningen, undersøgte gårdejer Aage Sørensen fra Mellerup nemlig oprindelseshistorien for alle de genforeningsmonumenter, der fandtes på det tidspunkt, i det daværende Randers Amt, hvortil Lime, Lemmer og Syvveje hørte. Han fik normalt sine oplysninger direkte fra dem, der havde opstillet monumenterne. Det gør oplysningerne meget pålidelige, og det var også hans oplysninger, der kom til at ligge til grund for afsnittet om genforeningsmonumenterne i Randers Amt i Johannes Vejlagers tidligere nævnte bog om genforeningsmindesmærkernes historie fra 1939.¹³

Store dele af det følgende er derfor baseret på Aage Sørensens samtidige notater.

Limes genforeningssten

Stenen er en natursten af granit. Før den blev genforeningssten, havde den i mange år, været brugt som bindesten udenfor den

8 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 16. juli 1920, side 2.

9 Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, siderne 100–101. En kopi af Aage Sørensens notater om genforeningsmonumenterne i Lime og Lemmer, men ikke Syvveje, findes på egnarkivet i Lime.

10 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 9. juli, side 3.

11 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 16. juli 1920, side 3.

12 Kalø-Vig-Egnens Landboblad, 9. juli 1920, side 2.

13 Johannes Vejlager:

Genforeningsmindesmærkernes Historie, (Kolding, 1939) Forord.

Limes genforeningssten.

lokale smedje, hvor hestene blev bundet, mens smeden skodede dem. Derfor havde den til formålet fået en jernring fastgjort på toppen. Den blev muligvis brugt til dette formål allerede fra omkring 1850.¹⁴

Efter at smedjen var revet ned, blev stenen stående. I 1920 var det snedker Frants Nielsen, der ejede grunden den stod på, og stenen stod i den øverste del af hans have.

På genforeningsdagen, 9. juli 1920, fik snedkeren den ide at gøre den gamle bindesten til genforeningssten for Lime ved at hugge årstallene 1864 og 1920 ind i den. De symboliserede hhv. tabet af Sønderjylland og dets hjemkomst til Danmark. Kort før kirkeklokken ringede genforeningen ind, gik snedker Nielsen derfor ind til sin nabo, lærer N. Kristensen, og forelagde ham ideen. Han var straks klar til at hjælpe med projektet, så mens kirkeklokkerne kimedede for genforeningen, begyndte de to naboer arbejdet med yderst primitive redskaber. Under årstallene indhuggede de desuden en klokke. Symbolikken skulle, ifølge hvad de selv oplyste til Aage Sørensen i 1921, være følgende: "Mens Kirkeklokkerne overalt i Danmarks Rige ringede Genforeningen ind, stod to gode danske Mænd og mejslede disse minderige Årstal."¹⁵

14 Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, side 100, og Lokalavisen Landbobladet for Djursland og Kaløvig 2. dec. 1922, side 7.

15 Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers

Da de var færdige med arbejdet, sendte de løbesedler rundt i byen med indbydelse til en festlighed samme dag i snedkerens have, hvor stenen stod. Der kom mange til indvielsesfesten. Først samledes de fremmødte om stenen. Under afsløringen talte lærer Kristensen kort. Dernæst var der kaffe-bord. Lærer Kristensen talte derpå igen, og mere udførligt, om de historiske begivenheder, der førte til tabet af Sønderjylland i 1864 og dets hjemkomst til Danmark i 1920.¹⁶

Lime fik altså sin genforeningssten meget pludseligt, og uden forudgående planlægning. Man kan roligt sige, at det var det private initiativ, der skaffede byen sit genforeningsmonument.

Dermed var stenens historie dog ikke slut.

I årene op til 2. verdenskrigs slutning i 1945 blev der holdt en årlig sammenkomst på pladsen foran stenen. Stedet var da ejet af smedemester Axel Eriksen. I 1947 blev der foretaget forskellige ændringer i Limes bybillede. Bl.a. byggede smeden et nyt smedeværksted på den anden side af gaden, dvs. på Hovedgaden 15. Da han flyttede, tog han genforeningsstenen med sig og opstillede den i sin have. Stenen blev herefter stort set glemt af byens beboere.

Limes genforeningssten blev først genopdaget, da byen fik en præst med lokal-historisk interesse. Det var Lars Nymark, som kom til byen i 1980'erne. Han fik ved en tilfældighed fat i Aage Sørensens gamle optælling og beskrivelse af genforeningsstenene i det daværende Randers Amt. Det undrede ham, at der var nævnt en sten i

Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, side 102.

16 Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, siderne 99–103.

Lime. Den havde han aldrig bemærket og han begyndte derfor at spørge sig for blandt de lokale. Det lykkedes ham at finde frem til stenen, der lå i smedens have.¹⁷

I 1992 begyndte beboerforeningen at interessere sig for den. De syntes, at hele byen skulle have gavn af den. Smeden, som da var blevet en ældre herre, var på det tidspunkt selv begyndt at grave ud for at opstille stenen i sin have. Han havde endda delvist støbt en sokkel til den. Gennem flere måneder snakkede beboerforeningen imidlertid frem og tilbage med smeden om stenen, men han ville bestemme det hele og ville alligevel ikke af med den.¹⁸

Søndag 23. februar 1992 mødte nogle medlemmer af beboerforeningen tilfældigvis Erna Madsen fra Lime på byens kirkegård. De fortalte, at der ikke var fremskridt med at få stenen frem til ære og værdighed i byen. Hun fyrede derpå op under dem med ordene: ”Ka’ I så se at få det ordnet i en fart. Smeden er en gammel mand, og kommer der først nye folk i huset, bliver det svært at få fat i stenen, og den hører byen til”.¹⁹

Således opildnet, gik et af bestyrelsens medlemmer ind til smeden på vej fra kirkegården. Han var på sit værksted. Besøget endte med at beboerforeningen kunne få stenen med det samme. De eneste betingelser var, at den skulle stå ved forsamlingshuset, at den skulle hæves lidt over jorden og at den skulle have en ny jernring, som skulle males i guld. Det blev aftalt.²⁰

17 Lokalavisen Landbobladet for Djursland og Kaløvig, 2. dec. 1992, side 7.

18 Limestiften, uge 41, 1996, side 10 og Jørn Jensen: Genforeningsstenen i Lime: Upubliceret og udateret ark, der findes på egnarkivet i Lime.

19 Jørn Jensen: Genforeningsstenen i Lime: Upubliceret og udateret ark.

20 Jørn Jensen: Genforeningsstenen i Lime: Upubliceret og udateret ark.

Lørdag 29. februar 1992 kl. 9.00 mødte Lime-borgerne Jørn Jensen, Bjarne Therkildsen, Egon Jensen og Niels E. Jensen hos smeden. Sidstnævnte medbragte en lastbil og kran.

De fik stenen, og dens sokkel, læsset på lastbilen og kørte det hele til forsamlingshuset. Der blev gravet hul til soklen, og stenen blev opstillet. Det hele tog omkring tre timer.²¹

Lørdag 7. marts 1992 blev anlægget omkring stenen lavet af Jørn Jensen og Egon Jensen.

De fik sten, til at lægge omkring genforeningsstenen, fra Asger Jensen, en anden lokal mand, som de også havde lånt en traktor af, til arbejdet med anlægget. Niels og Bodil Sørensen rensede så genforeningsstenen og malede indskriften op. En ny ring blev også lavet og sat på af fhv. smed Niels Kjær Christensen fra Lime.²²

Limes genforeningssten har altså en lang, spændende og helt unik historie. Den står stadig foran forsamlingshuset og minder om en svunden tid. Ringen på toppen har dog manglet på det seneste.

Lemmers genforeningssten

På Grundlovsdag i 1920 var der en selskabelig sammenkomst i Lemmer Afholdsforening.

Tilstede var formanden for Lemmer Forsamlingshus, gårdejer Laurs Nielsen fra gården Østerlide, i Lemmer. Han stillede forslag om at enten afholdsforeningen eller interessentskabet bag forsamlingshuset, dvs. byen, skulle stå for opstillingen af en mindesten i anledning af genforeningen.

21 Jørn Jensen: Genforeningsstenen i Lime: Upubliceret og udateret ark.

22 Jørn Jensen: Genforeningsstenen i Lime: Upubliceret og udateret ark samt Lokalavisen for Djursland og Kaløvig, 26. juli 1995, side 4.

Lemmers genforeningssten.

Stemningen var mest for at interessenskabets for forsamlingshuset påtog sig opgaven. Derfor blev der sammenkaldt en ekstra generalforsamling i dette.

Det kom der imidlertid ikke umiddelbart noget resultat ud af. Dog tilbød et par lokale gårdejere fra Lemmer en sten til formålet.

Der blev i stilhed arbejdet videre på sagen, og den tilbudte sten var velegnet. Den lå i skellet mellem de to gårde, ejet af hhv. Marius Nielsen og Martin Jørgensen. Efter nogen tid opfordrede den oprindelige initiativtager, Laurs Nielsen, de lokale til at mødes ved stenen for at hjælpe med at læsse den på en vogn. Mange mødte frem. Efter at stenen var læsset, satte Laurs Nielsen sig op på vognen, hvorefter byens børn og unge karle - ved håndkraft - trak den i triumftog, gennem Lemmer til pladsen foran forsamlingshuset. Der blev den opstillet i græsplænen, hvor den stadig står.

Stenhugger J. Jacobsen fra Mørke indhuggede indskriften, som lyder:

Sønderjylland 1920

Den 15. september 1920 samledes befolkningen i Lemmer ved mindestenen til afsløringen af den. Laurs Nielsen bød velkommen. Derefter udtrykte han ønske om, at stenen måtte stå som et minde om sønderjydernes nu afsluttede trængselstid. Desuden at den for eftertidens mennesker

måtte vidne om, at også befolkningen i Lemmer følte for deres fraskilte landsmænd, og ønskede dem velkommen hjem til en lykkelig fremtid i moderlandet. Derpå foretog han afsløringen. Herefter talte lærer N. Christensen fra Lime om de politiske og historiske begivenheder, som endte med tabet af Sønderjylland 1848–64. Han omtalte endvidere forholdene, der førte til genforeningen i 1920.

Derefter satte forsamlingen sig til festligt pyntede kaffeborde i forsamlingshuset. Forhenværende amtsrådsmedlem, Jens Christian Rasmussen, der selv var fra Lemmer, talte følelsesfuldt og varmt ud fra Henrik Pontoppidans tidligere nævnte digt "Sønderjylland", som i 1919 også var lavet til en sang med melodi af Th. Laub. Efter foredraget sang man sangen et par gange, og desuden andre fædrelandssange. Laurs Nielsen sluttede festen med at takke alle, som havde medvirket ved arbejdet med stenen og dens opstilling.

I Aage Sørensens optegnelser om genforeningsmonumenterne i Randers Amt gjorde han ud for oplysningen om, at man efter foredraget sang Pontoppidans nye fædrelandssang en anmærkning, der henviste til nederst på siden, hvor han skrev:

*"Det har vel knebet med den ukendte, ikke smukke melodi."*²³

Det var gårdejer Laurs Nielsen fra Lemmer, der gav Aage Sørensen oplysningerne om Lemmers genforeningssten. Men det er ikke klart fra optegnelserne, om det er ham eller Aage Sørensen selv, der ikke kunne lide melodien. Når man valgte netop den sang, var det givetvis fordi digtet, som den

23 Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, siderne 94–98.

var baseret på, netop smukt og følelsesfuldt udtrykte samtidens følelser for genforeningen. Døm selv om melodien er smuk. Sangen er nummer 499 i den nyeste udgave af Højskolesangbogen fra 2006.

I nærheden af genforeningsstenen opstillede man også en flagstang i anledning af den nationale begivenhed. Denne er dog siden fjernet. Heldigvis er stenen bevaret. Det er en klassisk genforeningssten bestående af en natursten i granit.

Genforeningssten, flagstang og flag kostede tilsammen ca. 80 kr. Det blev bestyrelsen for Lemmer Forsamlingshus, der skulle føre det fremtidige tilsyn med genforeningsstenen og flagstangen.²⁴

Syvvejes genforeningssten

Stenen er en natursten af granit. Den blev givet af gårdejer N. Olesen Høgh, Kathrinesminde, Andi Mark, og stammer fra hans jord. Pladsen, hvor stenen står, blev givet af gårdejer J. P. Pedersen, Tinghøjhus, Andi. Han var initiativtager til opstillingen af monumentet og foretog også alle nødvendige kørsler i forbindelse med dets tilblivelse. Han murede dets fundament, der består af runde natursten.

Stenens indskrift er:

10 FEBRUAR
1920
Sønderjylland
genvunden

Over indskriften er der indhugget et Dannebrogflag, der blev farvelagt. Arbejdet med indhugningen udførtes af stenhugger Jakobsen fra Mørke.

Syvvejes genforeningssten blev afsløret

²⁴ Aage Sørensen: Genforeningsstenene i Randers Amt: Upublicerede notater indsamlet og nedskrevet inden 28. feb. 1921, side 98.

Syvvejes genforeningssten.

ved en festlighed på genforeningsdagen 9. juli 1920.

Efter den nationale og historiske sang, "Det haver så nyeligen regnet", talte lærer Jørgensen fra Skørring om den nationale højtid og den lykke og glæde, som

danskerne følte ved, at Sønderjylland atter blev genforenet med Danmark, sit moderland. Han udtalte desuden sin glæde over, at genforeningen hvilede på folkenes selvbestemmelsesret. Genforeningsstenene skulle tale deres stille sprog, når begejstringens bølge havde lagt sig. Han omtalte endvidere minderne fra nederlaget i krigen 1864 og tiden derefter og fortalte slutteligt, om en rejse til Sønderjylland.

Derpå foretog han afsløringen af stenen, hvorefter han udbragte et leve for gamle Danmark.

Som afslutning sang deltagerne salmen: "Kongernes Konge".²⁵

Grunden til, at man på Syvvejes sten har valgt at indskrive datoen 10. februar, er, at det var dagen for afstemningen om Sønderjyllands tilhørsforhold i 1. zone af afstemningsområdet, som jo stemte sig til Danmark.²⁶ Og når lærer Jørgensen henviste til folkenes selvbestemmelsesret, skyldtes det, at det dengang var en demokratisk

²⁵ Lokalavisen for Djursland og Kaløvig, 26. juli 1995, side 4 og Johannes Vejlag: Genforeningsmindesmærkemes Historie, (Kolding, 1939) side 357.

²⁶ Johannes Vejlag: Genforeningsmindesmærkemes Historie, (Kolding, 1939) siderne 12 – 13.

nyskabelse at lade områder stemme om deres tilhørsforhold ved en folkeafstemning. Denne ret indgik i den amerikanske præsident Wilsons tanker, der udmøntede sig i de såkaldte ”14 punkter”, som blev toneangivende i fredstraktaten i Versailles i 1919. Den afsluttede endeligt 1. verdenskrig, efter at kamphandlingerne var ophørt den 11. november 1918. Det var denne traktat, hvis betingelser blev påtvunget Tyskland som krigens taber, der gav Sønderjyderne mulighed for at stemme sig hjem til Danmark.²⁷

Omkostningerne ved opstillingen af mindesmærket, ca. 75 kr., blev dækket af beboerne på Andi og Lemmer Marker. De nedsatte desuden et udvalg, bestående af gårdejerne M. Bertelsen og P. Mikkelsen, Lemmer Mark, samt gårdejer J. P. Pedersen, Andi Mark, til at tilse og vedligeholde mindesmærket. Dette tremandsudvalg skulle supplere sig selv.²⁸

Genforeningen og genforeningsstenene 88 år efter

Genforeningsstenene i Lime, Lemmer og Syvvøje står der den dag i dag 88 år efter genforeningen.

Betyder genforeningen så noget for områdets beboere i dag? Næppe. Vel næppe heller for mange andre i Østjylland. Der er givetvis mange, både her og i andre dele af Danmark – undtagen Sønderjylland – der slet ikke ved, hvad genforeningen var, eller hvornår den fandt sted. Og hvor mange ved i dag, at den 9. juli var genforeningsdagen?!

Udover det nutidige samfunds generelt manglende interesse for historie skyldes

dette forhold måske også, at man ikke minder genforeningen på selve genforeningsdagen, men på Valdemarsdag, den 15. juni, som jo også minder, at Dannebrog faldt ned fra himlen i Estland i 1219. Man har fulgt denne praksis fra starten sikkert for at undgå, at de to dage skulle komme til at konkurrere med hinanden, men om det er hensigtsmæssigt, hvis genforeningen skal huskes, er tvivlsomt.

Forhåbentlig vil alle kunne nyde deres lokale genforeningsmonumenter i mange år fremover, uanset om de har symbolsk betydning for dem, eller de blot er en del af deres områdes spændende og interessante historie. Ofte er genforeningsmonumenterne, som i Lime, Lemmer og Syvvøje, de eneste monumenter i landsbyen eller landområdet. Typisk skal man til stationsbyer eller købstæder for at finde monumenter for andre begivenheder, i hvert fald når man bor nord for Kongeåen. Dog har nogle landsbyer også mindesmærker for befrielsen i 1945 og enkelte for lokale notabiliteter eller begivenheder.

Monumenterne for genforeningen mindede ganske vist en national begivenhed, men de var først og fremmest udtryk for de lokale beboeres følelser for den selv samme begivenhed, for uden disse følelser var monumenterne aldrig blevet opstillet. Derfor er monumenterne også, mere end noget andet, lokale mindesmærker, som det er op til de lokale at værne om, da de færreste af dem er fredede. Pas godt på dem for hver og et af Østjyllands genforeningsmonumenter har en spændende og helt unik lokal historie!

27 Ole Karup Pedersen: Den første verdenskrig, bd. 3: Den vanskelige fred. Fred og international orden 1918–26, (Kbh., 1983) siderne 18 – 21 og 27.

28 Lokalavisen for Djursland og Kaløvig, 26. juli 1995, side 4 og Johannes Vejlag: Genforeningsmindesmærkernes Historie, (Kolding, 1939) side 357.

Markeder og landboauktion i Skanderborg

Af: Vagn Boes Knudsen

Lige så længe der har været husdyr, er der også blevet handlet med dem. I større landsbyer foregik det på en central plads midt i byen, og i købstæderne blev torvet brugt som markedsplads. I Skanderborg var der hestemarked flere gange om året på Adelgade fra Møllegade til Vestergade.

Hestene stod i venstre side af gaden; højre side af gaden blev brugt af sælgerne til en travetur, når hestene skulle præsenteres. I hårde vintre frøs hestepærene fast på vejbanen, og blev først fjernet i tøvejsperioder af haveejere med skovl og spand. Handel med smågrise foregik på Torvet.

Min bedstefar var omkring 1920 kørt til marked med 11 grise, som han håbede at få solgt. Han spændte hesten, som hed Jutta, fra og bandt den til vognen med alle grisene. Han mødtes med nogle bønder, som han kendte; de foreslog, at de skulle gå op på "Landmanden" for at drikke kaffepunch. En dreng blev lejet til at se efter hest og grise.

Der gik l-a-n-g tid, inden bedstefar kom tilbage for se til grisene - der var kun ti!

Hestemarked i Adelgade.

Hvor er min gris?

Han så sig omkring og råbte: "Hvor er min gris"? En bekendt svarede: "Det ska` a såmænd fåtæl dæ Anders Kristian, den render rundt ovre i apotekerens kælder og vælter alle flaskerne. Jeg tror, det er klogt at køre hjem.

I 1931 flyttede landboforeningen ind på hjørnet af Møllegade og Adelgade. Det var

Fra v.: Ø.L.A.s formand, Anker Knudsen, forretningsfører Sv. E. Sørensen, Poul Kristensen m/grisen og Ø.L.A.s første auktionsholder, Fr. L. Sigvardsen. Foto: Leif Tychsen.

en god placering i forhold til hestemarkedet, og grisemarkedet blev flyttet fra Torvet til forsamlingsbygningens gård. Når vi skulle til marked, kom vi i god tid for at få hestene på stald og en plads til vognen. En ordreseddel blev afleveret hos Oscar Bruun på købmandsvarer, og i grovvareafdelingen blev der købt hønsefoder og kul.

Støj fra gaden

I købmandens gård var der en frokoststue, som kunder kunne benytte til medbragt mad. Når vi sad der, kunne vi høre en voldsom støj fra gaden. Det var almindeligt, at biler tudede med hornet, når de kørte ind på Adelgade. Der var også støj fra jernringene på hestekøretøjer, der kom forbi på den brolagte vej. Når vi skulle købe en hest, var

det i første omgang mest hestehandleren, vi betragtede. Hvis han havde bredskygget hat, stor pelskrave på frakken og et venligt udseende, kunne vi være sikre på, at de heste han solgte var i orden, men billige var de ikke. Der var også berusede hestehandlere i snavsede kitler. Deres heste var ikke så pæne.

Efter at vi havde været i butikker og travet op og ned ad Adelgade, drak vi kaffe med lagkage i Hoffmeyrs Konditori, inden vi skulle hjem.

Handel på gårdene

Den største del af handelen med søer, gylte og kreaturer foregik ude på gårdene, når handelsmænd mødte op. De havde som regel en stald, hvortil dyrene blev transpor-

teret, og her kunne køberne komme og se på dem. Det var en dyr måde at handle på.

Som noget nyt blev der afholdt auktion over søer og gylte i eksportstaldene i Horsens med sagsfører Dahl som auktionsholder. Det var sidst i fyrrerne, og senere blev der afholdt auktion i Odder med Krause Kjær fra Århus Landøkonomisk Selskab som auktionsholder. Det var også ham, der betjente hammeren på Testrupgaarden, hvor der blev afholdt auktion 10-15 gange. Desuden hos Svend Aage Sørensen, Tranbjerg Søndergaard, den 4. august 1959. Der blev solgt otte gylte til 539 kr. pr. stk. i gennemsnit, salær 129 kr. i alt.

Landboauktion i Østjylland

Pladsen blev efterhånden for trang til grise-marked i forsamlingsbygningens gård, og man søgte et andet sted.

Oplysninger til følgende tekst er fra ØLAS' 25 års jubilæumshæfte i uddrag:

Ideen med at få oprettet en landboauktion i Østjylland må tilskrives næstformanden i Århus Amt Landøkonomisk Selskab, gdr. Søren Knudsen, Jægstrup. Nævnte forening havde i mange år drevet en mindre soauktion, men stod nu og skulle skifte auktionsholder, og man drøftede problemet i bestyrelsen. Resultatet blev, at foreningens nye formand, proprietær Anker Knudsen, Borum Østergård, fik til opgave at undersøge muligheder for en

Auktionsnota fra 1959.

Auktion	Køb	Sal	Pr.	Stk.	Vægt	Værdi	Bem.
1/2 Sø							
1/2 Gylte							
1/2 Sø							
1/2 Gylte							
1/2 Sø							
1/2 Gylte							
1/2 Sø							
1/2 Gylte							
1/2 Sø							
1/2 Gylte							
						129 kr.	

Griseauktion. Auktionarius Søren Mikkelsen (m. briller) Skriver er Karl Riis.

Foto: Leif Tychsen.

fælles landboauktion sammen med formænd fra landbo- og husmandsforeninger på egnen. Det første møde blev afholdt d. 4. august 1962, hvor der blev nedsat et udvalg til at besøge nogle landboauktioner. Anker Knudsen, Johs. Rasmussen og konsulent Sv. E. Sørensen tog til Års og Vejle for at blive orienteret om forløbet af en landboauktion. Der blev herefter udarbejdet en rapport.

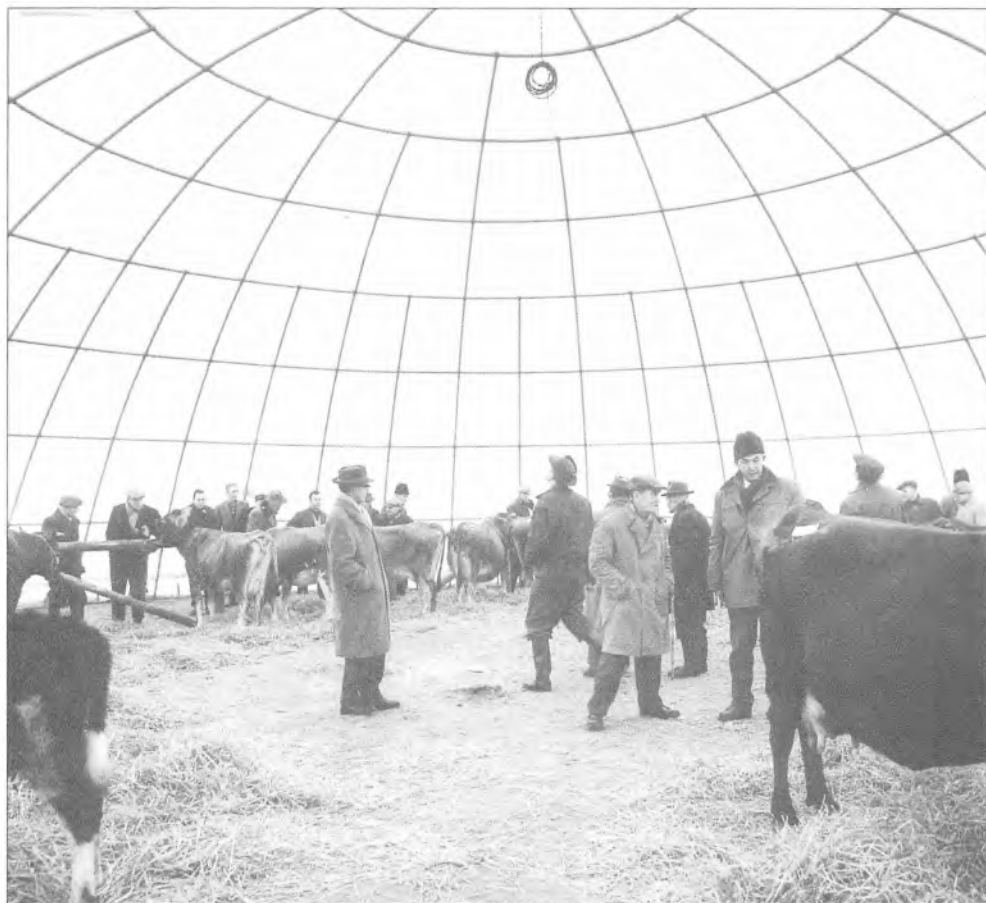
Efter at have undersøgt forskellige muligheder for Ø.L.A.s' placering faldt valget på Skanderborg. Grunden på Birkevej blev lejet af kommunen for 60 år, og byggeriet af

den første hal kunne begynde i 1963.

Til formand for Ø.L.A. var valgt Anker Knudsen, Borum. Til sekretær blev konsulent Sv. E. Sørensen, Viby, ansat, og Robert "kildevæld" Nielsen blev staldformand.

Første auktion med 2000 gæster

Østjydske Landbo Auktioner, forkortet til Ø.L.A., holdt auktion første gang d. 29. november 1963. Over 2000 gæster mødte op og fulgte auktionen med stor interesse. Fr. L. Sigvartsen var auktionsholder og solgte 285 dyr.

Fra en auktion på Ø.L.A. Det drypper fra plastikbølen i koldt vejr (kondens). Foto: Leif Tychsen.

Fra v.: trækker Arne Thomsen, skriver Jens Nielsen og auktionsholder Tage Jensen.

Foto: Leif Tychsen.

Omsætningen steg hurtigt, og der var brug for mere plads. En plastikkobbe på 20 m blev købt og taget i brug d. 21. feb. 1964. For at der kunne sælges dyr to steder, blev Tage Jensen, Drammelstrup, ansat som ekstra auktionsholder.

Hal II, smågrisehallen, blev indviet d. 20. januar 1965, hvor man var nået op på et salg af 1000 smågrise om ugen. Hal III kreaturhallen, på 1500 kvadratmeter var større end hal I og II tilsammen og stod færdig i efteråret 1968.

Salg i tre ringe samtidig

Ø.L.A. fremstod herefter som en trelænget

gård. Tage Jensen blev auktionsholder ved den nye kreaturhal, og Niels Carl Laursen, Blegind, blev ansat i hal I. Der kunne nu sælges i tre ringe samtidig. Søren Mikkelsen afløste Fr. L. Sigvartsen i smågrisehallen, og Ejner Mogensen, Stilling, blev ansat som reserveauktionsholder. Samme år, 1968, blev der anlagt parkeringsplads til 300 biler, belagt med stabilgrus og tilsået med græs.

1969. Kontoret blev udvidet, og der blev investeret i edb. Man kunne dermed have faktura klar til afregning, indenfor en halv time efter at salgsnotaen var sendt gennem rørpostanlægget fra hallerne til banken på den modsatte side af vejen.

Sidste dag på Ø.L.A. auktion over smågrise.

Foto: Lene Storm.

1970. En udvidelse af grisehallen blev opgivet på grund af planer om smågrisefor-midling, men der blev indrettet faste pladser til udstillere og handlende på kontrakt. Det gav en betydelig indtægt, som gav mulighed for beplantning om hallerne og på parkeringspladsen.

Så kom politiet

Det gik rigtig godt på Ø.L.A. hver fredag. Handlende og udstillere betjente landmændene med næsten alt, hvad de havde brug for, lige indtil politiet mødte op d. 2. oktober 1971 og gav besked om at lukke omgående, fordi det var ulovligt. Nogle af de handlende kørte hjem med det samme, mens dem med næringsbrev var til forhandling på politistationen. Her blev der givet tilladelse til fortsat handel, hvis det foregik inde i hallerne, og at hjulene blev taget af

udstillingsvognene, for så var det et fast for-retningssted. Efter nogle uger var det igen muligt at handle udendørs, hvis der var kontrakt på stadepladsen, som skulle benyttes hver uge. For at nedsætte tilførsler af grise til Ø.L.A. startede Østjysk Husdyrfor-midling i 1971. Konsulent Sv. E. Sørensen blev ansat som forretningsfører. Grund og parkeringsplads på Ø.L.A. var lejet af Skanderborg Kommune og blev købt for 200.000 kr. i 1974. Den største omsætning var 1,3 mill. kr. ved aktionen d. 3. marts 1978. Ø.L.A.s' formand, Anker Knudsen, var ikke længere aktiv landmand, og af den grund trak han sig tilbage i 1979. Hans efterfølger blev Tage Gammelgård, Galten. Tilførsler af dyr til auktioner blev forbudt i 1982 på grund af mund- og klovesyge på Fyn. Forbudet gjaldt i 2 ½ måned. Forret-ningsfører Sv. E. Sørensen gik på pension

d. 1. april 1983. Ny forretningsfører for Ø.L.A. blev formand Tage Gammelgaard, og Jens Andreasen, Viby, blev kontorbestyrelser. Der var et stærkt fald i tilførsler af dyr til auktionerne i 1984 på grund af aujeszky-sygen hos svin og IBR-sygen hos kvæg. Mange unge landmænd holdt sig væk på grund af smittefaren, og Ø.L.A. havde kun salg i to auktionsringe.

Staldformand Robert Nielsen gik på pension i 1985 og blev afløst af Alfred Staal. Senere var det Børge Bøtkjær, der ledede arbejdet i staldene.

Dyrlæger, der kontrollerede dyrene, var J. Gelsaa og som afløser H. Højgaard.

Skrivere, der medvirkede, var Hans Nielsen, S.C. Wiberg og Jens Nielsen.

De sidste linjer vil jeg overlade til Ø.L.A.s' sidste formand Tage Gammelgaard:

Ø.L.A. lukker

Fra omkring midten af firserne tog landbrugets strukturudvikling fart. Større enheder og lukkede besætninger satte præg på tilførslerne til Ø.L.A. Denne tendens forstærkedes i halvfemserne. Trods rationaliseringer på Ø.L.A. måtte bestyrelsen erkende, at Ø.L.A.s rolle som formidler af husdyr, såvel på auktionen som gennem Ø.L.A.s' formidlere, var udspillet. Landmændene havde ikke længere brug for os. Som I ved, var Ø.L.A.s' rolle ikke kun formidling af dyr, men fungerede også som prisansættende for privat omsætning af husdyr. Ø.L.A. var også formidler af socialt samvær og mødested for land og by. Ø.L.A. afholdt den sidste auktion d. 28. juni 1996. Ø.L.A.s' bygninger og grund blev solgt og overtaget af Skanderborg Festival Klub d. 01. juni. 1997. Ø.L.A.s' formue blev fordelt mellem de Husmands og Landboforeninger,

der var ejere. I 1965 var der i Jylland 22 landboauktioner. Da Ø.L.A. lukkede i 1996 var der tre tilbage.

Her snakkes fagligt. I midten Sifgred Pedersen, Purup. Th. ses Tage Jensen, Drammelstrup. Tv. Ejnar Pedersen, Gylling. Foto: Lene Storm.

En dag på landboaktionen i Skanderborg - Ø.L.A.

Af: Vagn Boes Knudsen

En aktionsdag begyndte tidligt i halvfjerdsene. Staldpersonalet var allerede klar til at modtage de første dyr ved seks-syv-tiden. Mange vognmænd skulle hurtigt have tømt bilerne for at nå et læs dyr mere, inden aktionerne begyndte. Når der var udsigt til storm, blev en enkelt lastvogn tømt for kreaturer dagen før. Andreas fra Samsø ville gerne have dyrene rensset og striglet efter sejlturen til Hov. De var rene og blanke, når de kom i ringen. Dyrlæge Gelsaa havde travlt, han skulle undersøge alle dyr til tiden. Staldformanden Robert "Kildevæld" var klar med flaget kl. otte. En festlig dag på Ø.L.A. kunne begynde. Først undersøgte han, om rørpostanlægget fra staldene til banken var i orden. Ved ni-tiden begyndte de handlende at udstille deres varer på deres faste studepladser. Lidt efter kom de første landmænd for at se på de dyr, de eventuelt ville købe.

En enkelt landmand vil vi følge resten af formiddagen

Først fandt han en kvie, han ville byde på. Så var det tid til at se på Ford traktorer, der var udstillet af A. Blom, Fiat traktorer fra Frode Randsløv og IH traktorer fra K. Madssen, Foerlev. Tre pølser med brød gled ned i farten og en is. Kl. 10 bød formand Anker Knudsen velkommen til Ø.L.A. Aktionen kunne begynde.

En kvie kommer i ringen, og auktionarius ser sig omkring og spørger: Hva' ska' vi ha' for den - ja nej' ka' en wal kost - ska' vi begynd' mæ fire tusind - så femåtrejve da - 36 - 37 - 38 - 39 - fire tusind, jenåførre. Så faldt hammeren. Kvien bliver forskrækket, drejer rundt og sender en stråle af tynd gødning ud på gulvet - det var midt i maj.

Auktionsleder Ejnar Mogensen svinger hammeren.

Foto: Lene Storm.

Landmanden havde købt kvien for 4100 kr. + salær og moms. Nu kunne det være rart med lidt at gnave i. Niels med ridesadler og seletøj handlede også med pærer, og han råbte: Tre kr. pr. stk. og tre for en tier - et så godt tilbud kunne landmanden ikke stå for! Nu skulle der købes ind. Malkemaskinegummi hos Effektiv fra Nr. Snede, en ny kæde til motorsaven hos V. K. Værktøj og Alfa Laval rengøringsmiddel hos Ib Espersen fra Odder. Faktura på kvien var sikkert klar i banken, så skulle den betales. Et par antikvitetshandlere havde udstillet deres varer, men der var ingen interesse, skanderborgegnens landmænd køber ikke den slags. Gamle ting er noget man arver. Landmanden skulle have fisk med hjem og to

varme fiskefrikadeller kunne spises med det samme. Lige ved siden af stod frugthandleren fra Horsens, han solgte let 10 kasser bananer på en dag. Efter frikadellerne var det godt med et par bananer. En kendt handelsmand tog opstilling på et meget synligt hjørne og tilbød meget billig ost. Landmanden var interesseret, men dog mistænkelig og spurgte: Er osten frisk og i orden? Dertil svarede handelsmanden: "Derfor garanterer jeg. Den kommer lige fra fryseren!"

N.B. Ost, der har været frosset, er kun holdbar i meget kort tid. Landmanden gik derefter ned efter sin bil og købte kartofler hos Th. Phillipsen, en bakke æg fra Mossøgård og hos træskomanden et par nye støvler. Et par kasser med kyllinger på bag-

sædet var der også plads til. Tør i halsen, men det var der råd for, sodavandsmanden holdt næsten ved siden af: *bøvs!* Nu var det på tide at komme hjem. Hva` mon vi ska` ha` til middag?

Dagen gik sin gang

Dagen gik sin gang på Ø.L.A. Grisene skreg og kørerne brølede, børnene spiste is, og inde i kantinen var der bøf og spejlæg på menuen. Over højtaleren blev det oplyst, hvor der blev solgt spædkalve, geder og fjerkræ. En pony blev præsenteret i ringen med ordene: "Det den ikke har set på vej ud, ser den på vej hjem" (blind på det ene øje).

Et par handlende, der havde fundet sammen i sidedøren på en varevogn, sad og kiggede.

Hurtigt stak de hovederne ud, og den ene udbød: "Se, der kommer hende "københavneren". Mortensen, som var vært på Ø.L.A., stod på køkkentrappen og havde ikke "set" noget. Ved totiden var de sidste spædkalve solgt. Gode venner og naboer mødtes til en hyggebajer i kantinen, inden de skulle hjem.

De handlende pakkede sammen med håb om, at salget ville blive lidt bedre næste fredag. Inde i staldene havde staldpersonalet travlt med rengøring, og for at undgå smittespredning blev der rensed med hedvandsrensere overalt. I banken stod folk i kø for at betale for dyr, der var købt. Ved aftenstid var parkeringspladsen næsten tom. Et par biler var "glemt". Robert tog flaget ned og låste alle døre, en dag på Ø.L.A. var forbi.

Fra v.: Sadelmager Niels Christensen, Hørret, og skomageren fra Møllegade handlede med seletøj og sadler.
Foto: Jutta Knudsen.

Vejlby Højskole

Af: Niels Greve

For hundrede år siden indviedes Vejlbys Højskole.

Den oprindelige skolebygning står endnu som en central del af et stort og moderne skolekompleks.

Den 29. april 1907 blev Vejlbys Højskole indviet med cand. theol. Arne Møller som forstander.

Her redegøres for Vejlbys Højskoles historie, ideen og dens gennemførelse. Noget om stedet og befolkningens karakter med en præsentation af de mennesker, der startede højskolen og som var dens daglige ledere og lærere, samt nogle personer, hvis støtte fik særdeles stor betydning for skolens første år.

På baggrund af arkivalier fra forstander Arne Møllers private arkiv, årsskrifter m.v. fra de følgende år hvor Helge Hostrup var forstander, samt foredrag, artikler og pressemeddelelser beskrives højskolens virksomhed og dens udvikling.

Vejlbys Højskole fik en kort levetid sammenlignet med de fleste andre højskoler. Der vil blive gjort rede for forhold, som var eller kunne være årsag til, at højskoleperioden sluttede allerede i 1921.

Fra 1921 blev højskolebygningerne hjemsted for Vejlbys Landbrugsskole og fra 1922 tillige for Århusegnens Husholdningsskole. Højskolens tilstedeværelse sammen med et stærkt ønske fra egnens landmænd og øvrige befolkning blev altså en direkte og naturlig årsag til den fortsatte skolevirksomhed.

Skolen ændredes herefter fra en højskole til en egentlig uddannelses-institution med kompetencegivende kurser. Gennem tilkøb af naboejendomme, samt opførelse af både uddannelsesbygninger og kollegier er der over de følgende årtier sket en stærk udvikling, og den foregår stadig. Stedet rummer i dag en af landets største landbrugsskoler med uddannelse af både landmænd, agrarøkonomer og jordbrugsteknologer. Desuden en husholdningsskole, "Sansestormerne", med et varieret kursusudbud herunder folkeskolens 10. klasse.

Manden med ideen

Helge Hostrup skriver i et årsskrift for Vejlbys Højskole 1919. "*Arne Møller var blevet min afløser i Ry, men skolen var gået stærkt tilbage i det første år, og han ønskede ikke at binde sig til den. Så foreslog jeg ham at*

bygge en højskole i Vejlbj. Han greb planen med glæde, tog herud og talte med flere folk om sagen”.

Om ideen var Hostrups eller Arne Møllers egen, lader vi ligge.

Arne Møller.

Arne Møller var cand. theol. Han var født den 20. september 1876 i Velling Præstegård. Søn af sognepræst Theodor Møller og hustru Laura Møller f. Johnsen. Gift 1905 med Dorothea Louise Elisabeth Møller, f. Monrad, datter af sognepræst J. H. Monrad, præst ved Marmorkirken i København.

Arne Møller stammede på fædrene side fra jyske præster og møllere og på mødrene side fra islandske sysselmænd. Han blev cand. theol. 1900, var lærer på Testrup Højskole 1904-05. Forstander for Ry Højskole 1905-06 som vikar for Helge Hostrup, der havde startet Ry Højskole i 1892 og følgelig

var ejer af skolen. Hostrup ønskede at koncentrere sig om sit redaktørarbejde på Jydsk Morgenblad.

Arne Møllers tid som forstander for Vejlbj Højskole blev kortvarig. Den 1.

Elisabeth Møller.

august 1911 overdrager han Højskolen til Helge Hostrup, som nu igen bliver højskoleforstander.

I lys af den korte og noget skuffende tid på Vejlbj Højskole vil det være aktuelt her at beskrive Arne Møllers videre karriere. Han var sognepræst for Linå-Voel samt lærer ved Silkeborg Seminarium 1911-18. Sognepræst for Kjølstup 1919-29. Blev i 1922 Dr. phil. på en afhandling om den islandske salmedigter Hallgrímur Pjeturssons passionssalmer.

Arne Møller var censor ved lærereksamen fra 1924. Rektor for Jonstrup Stats-

seminarium 1929-36 og for Haderslev Statsseminarium fra 1937.

Arne Møller talte islandsk, hans mor var islænding. Han var stærkt engageret i islandsk kultur og samfundsforhold, han var igangsætter af og fra 1916 formand for Dansk – Islandsk samfund. Medlem af udvalget for Dansk-Islandsk Kirkesag samt fra 1929 redaktør af Islandsk Årbog.

Han har udgivet en række litterære arbejder om kirkelige og kulturelle emner i Island og Norden.

En betydelig karriere med megen aktivitet og stor bredde og som må siges at kompensere for det mislykkede højskoleprojekt.

Rådgiver og medarbejder

Anders Geert-Jørgensen, sognepræst i Vejlbysogn 1904-1935. Geert-Jørgensen blev en af de stærkeste støtter for Arne Møller. Man kan roligt sige, at uden hans hjælp var det ikke lykkedes for Arne Møller at opnå tilstrækkelig opbakning fra befolkningen i Vejlbysogn og på egnen.

Geert-Jørgensen var landmandssøn fra Stensby ved Kallehave, han havde haft embede først på Holmsland Klit og senere på Ærø. Denne fortid havde givet ham en erfaring og en stærk forståelse for landbefolkningen og dens levevis, problemer og behov. Han var stærkt interesseret i samfundsspørgsmål især af social art, og var efter et par år en særdeles afholdt præst i Vejlbysogn.

Geert-Jørgensen viste stor interesse for Arne Møllers højskoletanke, og han blev det naturlige og nødvendige bindeled mellem Arne Møller og især bønderne i Vejlbysogn, hvis højskoleopfattelse for nogles vedkommende afveg betydeligt fra Arne Møllers.

Geert-Jørgensen deltog aktivt i højskolens virksomhed, de første år som medlem

A. Geert-Jørgensen.

af lærergruppen og senere som fast foredragsholder.

Fra Testrup Højskole syd for Århus kom der også positiv støtte. Forstander Dr. Jens Nørregaard og lærer Chr. Baagø gik begge stærkt ind for en højskole ved Vejlbysogn, gav gode råd til Arne Møller, og de mødte op og talte både ved grundstensnedlæggelsen og ved skolens indvielse. De var begge kendte og respekterede højskolefolk, og det betød meget for egnens befolkning, at de stod bag Arne Møller. Her skal dog nævnes, at en del af Vejlbys bønder var tilhængere af den radikale Lars Bjørnbak og hans tidligere Højskole i Viby, enkelte havde været elever på Viby Højskole, og da Jens Nørregaard havde været indædt modstander af Lars Bjørnbak, så disse ikke hans støtte som nogen reklame for Arne Møller.

Redaktør Helge Hostrup, som Arne Møller havde vikarieret for i Ry støttede også højskoleplanen.

Begyndelsen

I Vejlbys Højskoles elevblad 1911 skriver Geert-Jørgensen om Vejlbys Højskoles tilblivelse:

"Det hændte sig en sommerdag i 1906, at der kom to mænd ind ad min dør, en ung mand uden skæg og en ældre mand med meget langt skæg, det var præsten i Birkerød på Sjælland og hans søn, teologisk kandidat Arne Møller, der i et år havde været forstander for Ry Højskole, efter at Hostrup havde forladt Højskolen for at hellige sig til bladvirksomhed. Arne Møller havde taget sin teologiske eksamen med glans, havde opholdt sig et år på Testrup Højskole og nu sidst i Ry. Han havde fattet den tanke, at bygge en højskole i Vejlbys, og når hans tanker var faldet på Vejlbys, var det, fordi det var på landet og dog op ad en stor by som Aarhus med sine 63.000 indbyggere og med sin store arbejderbefolkning. Det var hans tanke som hans tro, at der også af den store bybefolkning kunne drages mennesker til en dansk folkehøjskole".

Denne første samtale mellem Arne Møller og Geert-Jørgensen blev anledningen til,

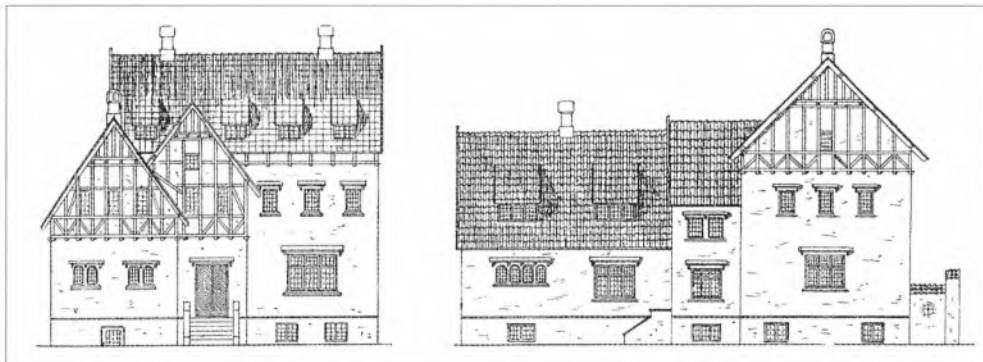
at der blev sammenkaldt til et møde, hvor planen og dens bagmænd kunne præsenteres for egnens befolkning. Der blev nu nedsat en gruppe på 12 personer, som fik til opgave som egnens repræsentanter at støtte Arne Møller i arbejdet med at få højskolen i gang.

Der skulle skaffes kapital, og der skulle findes en passende placering, købes en grund, indhentes byggetilladelse med mere. Arkitekt Vilhelm Monrad, broder til Elisabeth Møller, var gået i gang med at tegne en skolebygning.

Der var forlydender om, at redaktør Bertel Jensen, Århus Amtstidende, var stærkt interesseret i at oprette en højskole i Vibys, hvor han var ejer af de bygninger, som tidligere havde huset Lars Bjørnbaks højskole. Derfor skriver Geert-Jørgensen i et brev til Arne Møller: *"Nu gælder det om at komme før Bertel Jensen"*.

Den første, som bidrager økonomisk med et lån til højskolen, er Arne Møllers far, pastor Theodor Møller i Birkerød. Derfor var han med ved det første besøg hos Geert-Jørgensen. Og han følger begivenhedernes gang, er til stede ved flere begivenheder og ofte som taler.

To alvorlige forhold kommer til at påvirke udviklingen negativt. Ved mødet

Arkitekt Monrads tegninger.

med lokalbefolkningen, hvor Arne Møller præsenterer højskoleplanen, kommer han ind på, at et af målene er at samle unge både fra landet og fra byen, og her tænker han især på tjenestefolk og unge fra byens arbejderbefolkning. Det er ikke en tanke, der huer bønderne i Vejlbj, de har svært ved at skelne mellem en social og en socialistisk tankegang og ønsker ikke, at deres sønner og døtre skal sidde på skolebænk sammen med unge fra arbejdermiljøet i Århus.

Det andet var værre. Halvor Nørregaard, søn af Dr. Jens Nørregaard, Testrup, tilbyder at indgå i skolens lærergruppe, og det ser ud til, at der følger et større pengebeløb med. Problemet er imidlertid, at Halvor Nørregaard er fritænker og tilhænger af Studentersamfundet i København. Ingen i Vejlbj vil tolerere, at en fritænker er med som lærer på højskolen, og der er nu fare for, at befolkningen kommer i tvivl om Arne Møllers kirkelige indstilling og højskolens kristelige grundlag.

Geert-Jørgensen redder trådene ud i begge tilfælde. Arne Møller forklarer sin tro mod kirken, og han fastholder, at der er tale om en kristelig skole i den grundtvigske ånd.. Halvor Nørregaard holdes udenfor, med afkald på det økonomiske tilbud.

Økonomien falder efterhånden på plads. Udvalget har den 31. oktober 1906 møde med kautionisterne, og det vedtoges, at Arne Møller tager et 1. prioritets lån på ca. 10.000 kroner, samt udsteder et skadesløsbrev til kautionisterne i 2. prioritet. Dertil kom lånene fra hans fader og møllejer Ernst August Weiss, Århus Mølle. Der var den 26. oktober kautioneret for 8.510 kroner, og der arbejdes på at dette tal øges. Der bliver ansøgt om tilskud hos sognerådet til skolen samt til understøttelse for trængende elever.

Sognerådet afslår tilskud til skolen i form af en gave eller et rentefrit lån med den forklaring, at man grundet sagens private karakter ikke mener, at amtsrådet vil tillade, at et sådant tilskud ydes.

Efter fornyet andragende til sognerådet, bestemmes det at yde et tilskud på 480 kroner for et år. Der stilles som betingelse, at beløbet anvendes til mindst 6 trængende elever, 3 for sommerhalvåret og 3 for vinterhalvåret. Skulle der mod forventning ikke melde sig trængende elever nok, tilbageholdes de tiloversblevne penge i kommunekassen. Efter henstilling fra stiftsamtet bestemmes det, at tilskud fortrinsvis skal tilfalde elever fra Århus Amt.

Det følgende år søges på ny om et lignende tilskud. Efter afslag og en fornyet ansøgning bevilges 150 kroner, som kun må tildeles elever fra Vejlbj Kommune.

De økonomiske problemer ved at starte en højskole forklares yderligere ved højskoleloven af 1902, som krævede, at en højskole eller landbrugsskole for at opnå direkte statstilskud eller amtstilskud til trængende elever skal have bestået i to år og have haft mindst 10 årselever i begge år. Arne Møller kunne altså tidligst ansøge om statstilskud fra 1909. Desuden var højskolen planlagt med plads til ca. 20 elever, hvilket kunne gøre det vanskeligt at opnå et tilstrækkeligt højt årselevtal.

Grundsten nedlægges

Året før højskolens indvielse, den 9. november 1906 på en regnfuld efterårsdag i dårligt føre, mødtes en gruppe mennesker på en bakke mellem landsbyen Vejlbj og Århus. Arne Møller havde besluttet at her skulle højskolen ligge. En grund var købt, og byggeriet var begyndt, - og denne dag skulle der nedlægges grundsten.

Stedet var et godt valg, grunden lå ved en grusvej kaldet Tretommervej, der førte fra Vejlbymod sydøst ned til krattet nord for Risskov. Der lå et enkelt hus ved vejen, kæmner Sørensens hus, det var bygget 2 år tidligere. Der var dengang åbne marker på bakkerne ned mod kysten, og sikkert meget få træer. Der har derfor været en særdeles flot udsigt over hele Århusbugten. Mod Kalø Vig med Kalø Ruinen, mod Molslandet og Sletterhage. Halvvejs nede ad bakkerne ligger det Jyske Asyl (Psykiatrisk Hospital). Nedenfor Krattet er opstået en lille by af velhaverhuse ved Risskov Station. Langs banen på Fedet ligger flere ejendomme, men de generer ikke udsigten. Hvis man i dag vil have en fornemmelse af

heden. Forstander Møller holdt en åndfuld, poesirig tale. Det varsler godt for Vejlbymod Højskole, at denne mand skal være dens leder. Han vil uden tvivl i forening med den afholdte, dygtige og frisindede pastor Geert-Jørgensen formå at gøre Vejlbymod Højskole til en god skole, hvor der arbejdes på at få de unge til at tænke selvstændigt og se forstående på tidens tanker og spørgsmål.

Man begyndte med at synge "Der er et land, så kosteligt".

Arne Møller talte først, blandt andet om sine tanker og planer med højskolen, og han sluttede med disse ord: "Vejlbymod Højskole og dens fremtid ligger i den samme tåge, som luften i dag for vore øjne. Vi skal ikke tabe os i tågen, men begynde på et liv. - Når jeg

Grundsten nedlægges.

den storslåede udsigt, må man se den fra toppen af boligblokkene ved Veri Centret.

Trods den silende regn og den opblødte, lerede jord blev grundstensnedlæggelsen en højtidelig begivenhed. Mange mennesker var mødt frem. "Jydsk Morgenblad" refererer: *Der rådede en udmærket forhåbningssfuld stemning under hele højtidelig-*

nu lægger den første sten til Vejlbymod Højskole, så gør jeg det i det håb, at dette liv må ligne en høstens dag, hvor der arbejdes – hvor der er frisk blæst og drivende skyer, hvor kornet modnes og køres hjem – hvor der er fart og humør i arbejdet."

Pastor Geert-Jørgensen talte om højskolebevægelsen fra Rødding Højskole i

1844 til i dag med mange højskoler spredt over hele landet. Han kom ind på højskolens opgaver og om den ungdom, som har muligheden for at komme på højskolen.

"Man har sagt, at der er højskoler nok, og at vi ikke behøvede at øge deres antal. Men der er kun 6000 af Danmarks ungdom, der kommer på Højskole, mens der er mange, mange tusinde, der ikke kommer der. Der er derfor nok af unge at drage til Højskolen. Vi vil blot ønske vor part af disse mange. Vi vil ikke være konkurrenter til nogen anden skole, men en kollega, der hjælper med til den samme gerning, at bygge og betrygge vort folks fremtid."

Geert-Jørgensen fastslog at Højskolen ikke skal være en kirke eller et surrogat for kirken. I skolen skal der undervises, holdes foredrag, og de unges øjne skal åbnes for alle livsværdier, men en god højskole skal ledes i kristen tro og på kristendommens ånd. Lærerne skal virke frit, og elever skal

frit komme og deltage i højskolelivet. Der må ikke være klasseforskelle. Rig og fattig skal sidde sammen i kammeratskab og broderskab.

"I håb om, at Guds velsignelse må hvile over dette hus og i håb om, at arbejdet her må være med til at skabe en livskraftig dansk ungdom til en lykkelig fremtid for det danske folk, lægger jeg den anden sten til Vejlbys højskole."

Arkitekt Vilhelm Monrad talte kort og nedlagde på håndværkernes og egne vegne den tredje sten.

Lærer Baagø fra Testrup takkede på forsamlingens vegne de mænd, som havde bragt denne sag ud i virkeligheden, og han udbragte et leve for Vejlbys Højskole.

Pastor Møller, Birkerød, og pastor Laurson, Århus talte, og dagen sluttede i forsamlingshuset, hvor taler og sang vekslede under god stemning.

Indvielsen.

Indvielsen

Her i uddrag hvad "Jydsk Morgenblad" skrev om indvielsen, som fandt sted den 29. april 1907:

I går indviedes ved et meget vellykket møde den ny højskole i Vejlbj. Den smukke og stilfulde bygning er opført efter tegning af arkitekt Monrad, som skal være lærer ved skolen. Bygningen har kostet 20.000 kroner at opføre og vil med montering stå i ca. 30.000 kroner. Såvel foredragssal som elevværelser gør et overordentlig hyggeligt indtryk, og alt synes at være meget praktisk indrettet.

Fra højskolen har man en ligefrem betagende udsigt over Århus Bugt, Kalø Vig og de vidtstrakte dalstrøg mod Nord. Det er i alt fald ikke for meget sagt, at Vejlbj Højskole er en af landets smukkeste beliggende højskoler.

Ved 2 tiden begyndte folk i store skarer at strømme mod højskolen, hvor salen med tilstødende trapper og gange snart var fyldt til sidste plads. Der var da sikkert hen ved 400 mennesker til stede.

Efter sangen "Løft dit hoved" talte Arne Møller. Han mindedes grundstenedlægelsen i slut og gråvejr, hvor man stod med forhåbninger om foråret, hvor bygningen skulle stå færdig, og han fortsatte. "Nu står den her, og vi synes jo den står smukt. Dette hus skal være et hus for ungdommen. Her skal der arbejdes på, at ungdommen kan få fast fæste i sin tid, forstå den og leve med den.

Efter sangen "Den bonde, som vil lede" talte dr. Nørregaard, Testrup. Han omtalte sin egen vej fra universitetet til højskolen. "Da følte jeg en magt, som befalede mig at gå til højskolen, og satte mig til at øve min gerning på denne egn. – Vi skal ikke alene

give kundskaber; det er ikke det vigtigste. Vi har også noget at forkynde".

Han gav en udførlig omtale af genrejsningen efter 1864 og udviklede, hvorledes højskolen havde sin store andel deri.

*Endnu er fædrenes ånd i live,
hvad Danmark var, kan det atter blive.*

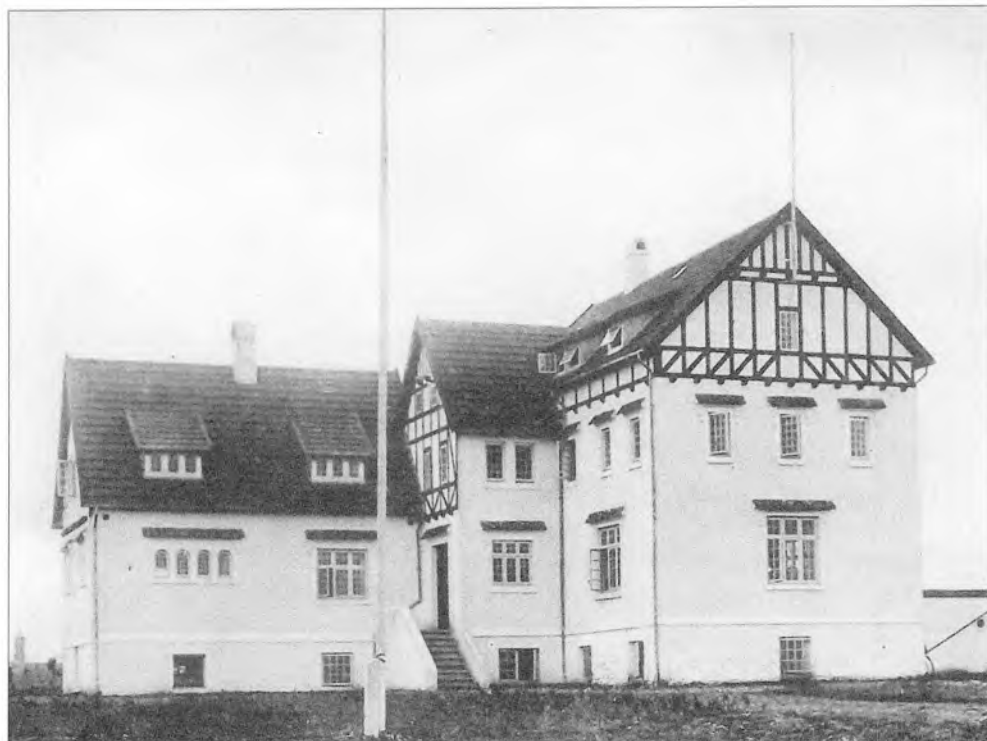
Dr. Nørregaard rettede et kraftigt angreb på studentersamfundet og erklærede det for en "himmelråbende løgn", at højskolerne skulle kunne udrette noget uden gennem religiøs forkyndelse. Efter flere sange og taler af pastor Møller, Birkerød, og cand. Baagø fra Testrup sagde Pastor Geert-Jørgensen i sin tale: "Der gælder for livet ubrødelige love, som ingen ustraffet kan krænke. Dem vil vi fortælle de unge om; thi det er nødvendigt at kende disse love for at leve et godt menneskeliv. Alt hvad der øves af retfærdigt og godt på Jorden, vender tilbage som livsmod og livslykke, men lige så sikkert er det, at uret bringer lidelse."

Geert-Jørgensen sluttede: "Forstander Møller bliver modtaget med hele dette sogns tro og tillid. Dette forpligter troskab og udholdenhed fra begge sider. Jeg og mange med mig ønsker Guds velsignelse over denne skole, at den må blive et værdigt led i den række af højskoler, som strækker sig ud over hele landet.

Forstander Møller sluttede denne festlige og vellykkede indvielse med en tak til talerne og forsamlingen, hvorefter man sang "Sol er oppe".

Efter denne gode og sikkert velmente modtagelse af Arne Møller og Vejlbj Højskole er det interessant, at ikke alle var lige begejstrede. Her et uddrag af, hvad den socialdemokratiske arbejder avis i Århus, "Demokraten" skrev om indvielsen.

"Under det opholdsvejr, der kort før indvielsen indtraf, strømmede folk fra hele

Vejlby Højskole.

omegnen i tætte rækker ad de æltede veje frem imod den smukke hvide bygning. I sin slanke stilfuldhed betegner den noget af en helt ny arkitektur blandt vore højskoler, en bortgang fra det dystre og mørke til det lyse og lette, hvilket være sagt til ære for bygmesteren, arkitekt Monrad og de folk, der har billiget hans udkast. Der hører altid mod til at bryde med det hævdvundne, og føre det ny frem, som det her er gjort.

Dermed er imidlertid også sagt det bedste, vi formår at aftvinge vor pen om Vejlbys Højskole.

Selve indvielsen i går udbyder så vidt ikke til lovord. Den bæres oppe af den mærkelige blanding af frihedstrang og frihedsfjendtlighed, der er så typisk for vore

højskoler. Den divergens, de lægger deres virken an på. En hånd, der skyder på, og samtidig en, der holder igen, noget der vil fremefter, og noget der viger tilbage, nye ideer og gammel slendrian, et virvar af principper, der krydser hverandre, så det hele ender i håbløs stagnation, - det forlorne frisinds uafvendelige skæbne.

Fornuftig var kun forstander Arne Møller, der tog ordet og mindedes den efterårsdag, da grundstenen til højskolen blev nedlagt. Nu var det forår, og skolen stod med sine tusinder af sten parat til modtage alle de unge. Herligt lå den med udsigt til alle sider midt i et landskab, der viste os Danmark, som det formede sig i et enkelt billede. Her var netop stedet for en højskole, her på grænsen mellem by og land, med

fri adgang for travle og dygtige mennesker fra begge sider.

Så sang man: "Løft dit hoved o.s.v.," – og det var slut med fornuften.

Den gamle buldrebasse dr. Nørregaard, der for 40 år siden indviede Testrup Højskole, benyttede en 3 kvarters tid til et lige så latterligt som tarveligt overfald på Studentersamfundet og et udfald mod den internationale stemning, der med årene fører Danmark nærmere og nærmere mod "arvefjenden" imod syd.

Man nøjedes med at smile både ad ham og ad den gamle grundtvigianer, pastor Møller fra Birkerød, som man gjorde det ad pastor Geert-Jørgensen, der sluttede af med at forsikre forstander Møller om sognebørnenes tillid nu og i fremtiden".

I beskrivelsen af indvielsen og talerne er valgt uddrag af, hvad to Århus aviser har skrevet, det folk på egnen læser, og ikke Højskolebladets mere udførlige beretning.

Højskolens start

Der var under de indledende forhandlinger forslag fra nogle lokale om, at pastor Geert-Jørgensen burde være medforstander.

Vejlby Højskole, Aarhus. Pigeskolen aabnes 3. Maj 1907. Ubemidlede kan faa Understøttelse. Arne Møller, Geert Jørgensen, cand. theol., Forstander. Sognepræst.

Annonce, sommerskolen.

Vejlby Højskole (ved Aarhus). Karlsskole (Haandværkerafdeling, og Husflidsskole) Nov.—Marts. Ubemidlede kan understøttes. Arne Møller, Forst. Geert-Jørgensen
----

Annonce, vinterskolen.

Det ønskede han ikke, men han lovede at være medarbejder som lærer og i øvrigt yde skolen al den støtte, han formåede.

Højskolebladet skriver den 24. maj 1907: "Den ny højskole i Vejlbjy uden for Århus har begyndt sin virksomhed med 14 elever. Ved skolen virker foruden forstanderen, cand. theol. Arne Møller, 3 lærere og 2 lærerinder. Arne Møller taler om dansk digtning og udvalgte tidsrum af den nyere verdenshistorie og underviser i samfundslære, dansk, regning og sang. Pastor Geert-

Høresalen med talerstol og sangbøger på bænke.

Jørgensen taler om den ældre verdenshistorie. Arkitekt Vilhelm Monrad underviser i historie, skrivning og tegning. Han skal desuden lede håndværkerafdelingen på vinterskolen. Peter Vedel underviser i gymnastik, naturfag og dansk. Frk. Geert-Jørgensen underviser i gymnastik og sammen med fru Elisabeth Møller i håndarbejde".

Højskolerne frem til 1907

For at forstå Arne Møller og hans særlige sigte med Vejlbjy Højskole, kan det være velbegrundet at gøre status over højskolesituationen omkring 1907. Danmark havde i 1907-08 70 højskoler, og det samlede elevtal var 6142 fordelt på 3119 karle og 3023

piger. Om der var behov for flere højskoler, var en stående diskussion. Geert-Jørgensen nævnte i sin tale ved grundstensnedlæggelsen de mange tusinde unge, som ikke kommer på Højskole, og antyder dermed sin opfattelse, at der er plads til mange flere højskoler. A. Nordahl-Petersens bog "Danmarks Højskoler" udkom i 1909, og han nævner i indledningen, at der i de første 50 år siden højskolernes start var opstået omkring 200 folkehøjskoler, højere bondeskoler og med dem beslægtede landbrugsskoler. Mere end halvdelen af disse havde imidlertid standset deres virksomhed efter kortere eller længere tid.

Arne Møller har vidst om denne kendsgerning, men vover alligevel at starte en lille højskole med et formål, som allerede på det tidspunkt var mislykkedes for andre.

De på det tidspunkt eksisterende højskoler var stort set alle oprettet og drevet i den grundtvigske ånd og tanke, hvor man gennem det talte ord giver ungdommen viden om vor nationale fortid, forståelse af vort samfund sammen med en åndelig forkyndelse af den kristne tro. Dertil bygges videre på almueskolens undervisning i læsning, dansk og regning mv.

Efter reformperioden i slutningen af det 18. århundrede så Grundtvig muligheden for gennem oplysning at hæve Danmarks store bondebefolkning op på et højere niveau, at give dem mulighed for at hævde sig i forsamlinger, bidrage til sammenslutninger, danne foreninger, og herigennem stå stærkere overfor embedsstanden og de styrende organer. Dog ikke kun for bondestanden, men "*hvor de opvakte hoveder af alle stænder, som har hjerte for, hvad der er ægte dansk, kan få kundskab derom, og ledes til forstand derpå*".

Grundtvigs ønske om en højskole ved Sorø opnåede ikke rigsforsamlingen

godkendelse, men hans mange skrifter om disse tanker var spredt over landet og læst af mange indflydelsesrige personer. Heriblandt Christian Flor, professor i dansk ved universitetet i Kiel. Han så højskolen som en mulighed for at få ungdommen i tale og herigennem opnå et stærkere værn mod den tyske indflydelse. Dette førte til oprettelsen af Rødding Højskole i 1844

Forskellige højskoler

Selv med respekt for Grundtvigs højskole-tanke, så varierede højskolerne i deres mål og ide. Christen Kold var uddannet skolelærer, han var grebet af Grundtvigs tanker og begyndte en lille højskole på Fyn. Kolds skole var for åndelig vækkelse og personlighedsdannelse, en stærkt kristen skole.

Vallekilde Højskole åbnes i 1865 af Ernst Trier, også den bliver en skole helt efter Grundtvigs ånd, hvor man gennem det talte ord præger til åndelig udvikling og bibringer de unge kundskaber gennem god undervisning. Denne skole begynder i en bondegårds beskedne stuehus, men vokser hurtigt, en stor skole bygges, og allerede i 1872-73 er der over 100 elever. Efter tabet af Sønderjylland i 1864 måtte Rødding Højskole lukke, men forstander Schrøder flytter nord for grænsen til Askov, hvor han åbner Askov Højskole i 1865.

Nævnes bør også de bjørnbakske skoler, som brød med den grundtvigske ide. 5 af disse skoler blev startet i det østjyske område mellem Horsens og Ålborg. Særlig betydning fik Viby Højskole, som blev åbnet af den venstreradikale politiker og skolelærer Lars Bjørnbak i 1857. Bjørnbak var rationalist, og på hans skole drejede det sig om at indpode borgerlig selvbevidsthed og foragt for drømmerier og uklare tanker. Åndelig føde var der ikke plads til. De unge skulle lære dannelse og gode borgerlige

manerer og helst tale rigsdansk, så de kunne begå sig overfor embedsmænd både lokalt og på tinge. Mange elever søgte højskolen i Viby, men Bjørnbak havde både tilhængere og modstandere. Nogle af bønderne i Vejlbj havde været elever på Vibj Højskole og flere var tilhængere af Bjørnbaks tanker, og disse var ikke positive for oprettelsen af Vejlbj Højskole. En utilfredshed med Bjørnbaks skole kom til udtryk, ved at tre mænd fra Stautrup syd for Århus rejste til København for at finde en mand, som kunne oprette en grundtvigsk højskole på egnen som modvægt mod Bjørnbak. De henvendte sig til biskoppen for Sjællands Stift dr. Skat Rørdam, som forelagde problemet for cand. theol. Jens Nørregaard. Denne blev straks grebet af ideen, og det førte til oprettelsen af Testrup Højskole i 1866, hvor Nørregaard bliver forstander gennem 40 år og et af de kendteste højskolenavne. Til god underholdning for egnen var Nørregaard og Bjørnbak konstant i skarp strid både i tale og skrift.

Arne Møllers Højskole

Vejlbj Højskole skulle være en højskole for både unge fra byen og fra egnen. Arne Møller mente, at der måtte være et stort potentiale af højskoleelever blandt den arbejdende ungdom i Århus. Han er især ivrig efter at få tyendet på landet og de unge arbejdere i byen til at interessere sig for den videre uddannelse og almindannelse, som højskolen kunne give dem.

Arne Møller etablerer forbindelse til Tyendeforbundet og holder foredrag ved deres møder, skriver artikler i Arbejderbladet og taler ved Arbejdernes Fællesorganisations møder. Møder hvis indhold refereres og diskuteres i arbejdernes avis "Demokraten". I samarbejde med forretningsudvalget for Arbejdernes Fællesorganisation udar-

Højskolens første hold elever. Øverst: Fru Møller med barn, arkitekt Monrad, A. Geert-Jørgensen og Arne Møller.

bejdes en rundskrivelse, som oplyser om højskolerne, deres mål og undervisning, og specielt orienteres om Vejlbj Højskole, pris for ophold, mulighed for tilskud m.m. Arbejderorganisationerne opfordres til at gøre mere for at orientere medlemmerne om højskolerne.

Arne Møller gør i det hele en meget stor indsats for, at oplysning om højskolen skal nå frem til arbejderklassen.

Tyendeforbundet arbejder imidlertid for sagen på en anden front. Det er ikke alle, som ønsker, at medlemmerne skal tage på en almindelig højskole. Ved deres repræsentantskabsmøde i februar 1907 vedtages det at arbejde for oprettelse af en højskole for tjenestefolk. Formanden, Carl Westergaard, argumenterer for sagen i en artikel i Højskolebladet, og det sætter gang i en voldsom debat mellem højskolefolk. Forstander Holger Begtrup taler gerne for arbejderforsamlinger og er positiv for sagen, mens bl.

a. Georg Himmelstrup går skarpt imod, og han er bange for, at der er tale om en social-politisk højskole.

Også blandt husmændene orienteres om højskolen og dens uddannelse. Arne Møller taler om ungdommen og højskolerne ved husmændenes sendemandsmøde og skriver artikler til Husmandshjemmet.

På Vejlbys Højskole bliver det imidlertid ikke arbejderklassen, som kommer til at dominere, og det er en skuffelse for Arne Møller. Han udtaler sig rosende om dem fra arbejderklassen, som kommer til skolen, men ikke altid positivt om bondesønnerne.

De kommende års elevhold kommer heller ikke til at fylde skolen.

Elevholdene varierer fra 13 til 22, og år-selevtallet når lige over de 10, som kræves for at opnå tilskud.

På Vejlbys Højskole er der jævnlige arrangementer for egnens befolkning. Et 2-dages efterårsmøde samler mange deltagere, og gennem vinteren holdes en ugentlig foredragsaften.

I forbindelse med den store landsudstilling i Århus 1909 blev der på Vejlbys Højskole holdt et kursus for lærere og lærerinder samt ledere af foredragsforeninger og bogsamlinger.

Arne Møller er meget aktiv i højskolekredse. Han deltager i det nordiske højskolemøde i Finland og refererer udførligt herom i Jydsk Morgenblad. Foreningen for højskoler og landbrugsskoler holder landsmøde med 2 dage på Ryslinge og 2 dage på Vejlbys over emnet "Forsamlingshusene og foredragsforeningerne". Arne Møller taler om selvarbejde i den folkelige oplysning. Formålet med anvendelsen af forsamlingshusene var et andet vigtigt emne. Der refereres til den grundlovssikrede forsamlingsret, og det beklages, at forsamlingshusets bestyrelse ofte hindrer arbejderstanden

adgang til at benytte forsamlingshuset. Det var ofte bønder, som sad i bestyrelserne. Arne Møller reagerer meget skarpt i Højskolebladet, da han erfarer om eksempler, hvor unge landarbejdere nægtes at holde møder i forsamlingshuset, selvom møderne blot var læseaftener. Endnu et eksempel på Arne Møllers noget anstrengte forhold til bønderne.

Fra sommeren 1909 indgår Astrid og Helge Hostrup i højskolens lærergruppe. Astrid Hostrup underviser i sang og Helge Hostrup taler om nyere dansk digtning.

Arne Møllers retræte

Det fortsat lave elevtal og skuffelsen over den svage tilslutning fra arbejderklassen var formentlig medvirkende til, at Helge Hostrup indtrådte som medforstander i sommeren 1911. Sommerholdet på 16 piger ledes dog af Arne Møller.

I fortsættelse heraf besluttet at Helge Hostrup køber Vejlbys Højskole af Arne Møller med overtagelse den 1. august 1911 efter afslutningen af sommerkurset.

I juni holdes på skolen et elevmøde, og dette bliver samtidig mødet, hvor Elisabeth og Arne Møllers tager afsked med Vejlbys Højskole.

I sin afskedstale nævnte Møller sin store interesse for højskolen, men han følte, at højskolen stod i en overgangstid på vej mod nye krævende opgaver, som det var nødvendigt at prøve at klare. Han mente, at Vejlbys Højskole havde prøvet, - om ikke med store resultater, men dog prøvet. Han omtalte sit arbejde for at højskolen også skulle være underklassens skole.

"Mit liv har ført det med sig, at jeg er kommet i forbindelse med unge af underklassen på landet. Og jeg må sige, at noget af det, jeg vil huske tilbage på med størst glæde, er det samarbejde, jeg har haft med

unge karle, der er kommet fra fattige kår på landet og som har vist en ærlig vilje til at få noget ud af arbejdet her hos os. Jeg ved ikke, hvor meget jeg har lært dem, men jeg synes, de har lært mig meget, og jeg er kommet til at holde meget af mange af dem."

Arne Møller omtalte vigtigheden af selvarbejdet på højskolen såvel som ved foredragsvirksomhed og anden folkeoplysning. Han nævnte sin store interesse for Island, og glædede sig over at 2 islændinge havde indmeldt sig på højskolen.

Med vemod takkede Arne Møller elever og medarbejdere, og han udtalte gode ønsker for højskolens fremtid.

Da Vejlbys Landbrugsskole i 1946 har 25 års jubilæum skriver Arne Møller på opfordring et lille indlæg i jubilæumsskriftet. Han kommer ind på sin interesse for arbejderklassen og skriver:

Jeg ønskede ikke at Vejlbys Højskole skulle være en klasseskole. Og jeg har senere truffet elever fra forskellige slags hjem som har sagt, at de har haft noget ud af at være på Vejlbys Højskole. Man har vel lov at tro dem.

At skolen blev ved at være en lille skole, skyldes vel især, at jeg også var en lille højskolemand. Men det var nu ingen reklame blandt Århusegnens gårdmænd, som jo dengang var hovedleverandører til højskolen, at jeg ikke skjulte mine sympatier for også at få arbejderne på højskole. Dette kan vel kaldes noget trangbrystet af dem.

Pastor Geert-Jørgensen skriver i elevbladet 1911 om vanskelighederne ved at starte en højskole, især de første to år indtil skolen kan få statsanerkendelse og blive tilskudsberettiget, og han fortsatte: *Der skal helst et landsanerkendt navn til, og det havde Arne Møller ikke, og kunne i kraft af sin egen ungdom ikke have og navnlig ikke i*

højskolekredse. Den tanke at drage ungdom fra købstæderne og specielt Århus, blev ikke til det, der var ventet. Dog skal det siges, at Arne Møller virkelig nåede noget i denne retning, idet han fik højskoletanken frem til drøftelse i de samvirkende fagforeninger.

Vi må gå ud fra, at Elisabeth Møller har stået sin mand bi som højskolemor og med skolearbejdet i øvrigt. Men hun er kun lidt omtalt i forbindelse med livet på skolen og i forbindelse med de forskellige arrangementer på skolen.

Arne Møller overtog et præsteembede i Linå-Voel kirkesogne.

Der foreligger ikke højskoleårsskrifter fra Arne Møllers periode, men i Hostrups første årsskrift, december 1911 skriver en tidligere elev, Valdemar Hansen: *"Det er altid med glæde jeg mindes disse fem vintermåneder, de står for mig som de rigeste og bedste, jeg har oplevet, og jeg ved det vil gå Jer ligeså. Lad os derfor sende Arne Møller en venlig tanke nu til Jul med en hjertelig tak for, hvad han har været for os og for skolen i hans ærlige og redelige arbejde for at gennemføre sit ideal."*

Helge Hostrups højskole

Vejlbys Højskole undergår væsentlige ændringer i forbindelse med Hostrups overtagelse af skolen.

Allerede i vinteren 1910-11 har Hostrup købt en grund ved skolen og bygget en herskabelig bolig. Her flyttede de ind i foråret 1911. Dette hus købes senere af Landbrugsskolen. Det blev i mange år forstanderbolig og rummer i dag husholdningsskolens / Sansestormernes administration på Tretommervej 33.

Hostrup ønskede en almindelig højskole, og hans mål var en stor højskole. Tanken om at sigte mod at få arbejderklassen på højskole var væk.

Helge Hostrup.

I løbet af sommeren ændres Møllers lejlighed i skolebygningen til skolestuer, og der bygges et gymnastikhus, som også er mødesal.

Dette bliver kort efter udvidet, så det har plads til ca. 600

mennesker og kan rumme deltagerne ved de store efterårsmøder, som var tradition på mange højskoler. Der skal også være plads til flere elever, og da Astrid Hostrups forældre, Peter og Ingeborg Bojsen i Gedved i 1913 har guldbryllup, giver de et større beløb til skolen, for hvilket der bliver opført et hus med plads til 34 elever i tomandsværelser, samt to klasseværelser. Bygningen får navnet "Guldborg", et navn den bevarer indtil 1959, da den bliver nedrevet til fordel for en større udvidelse.

Manglede Arne Møller et kendt navn, så havde Hostrup det. Der stod ry om navnet Hostrup. At være søn af digteren C. Hostrup både gav – og forpligtede.

Helge Hostrup var cand. phil.. Han havde været lærer på Sorø Højskole, redaktionsse-

Astrid Hostrup.

ekretær ved Ringsted Folketidende, han åbnede og var forstander for Ry Højskole 1892-1905, startede det venstreradikale Jydsk Morgenblad 1905 og var dets redaktør til det lukkede i 1911. Hostrup

var kendt og agtet for sine ledere i Jydsk Morgenblad og ligeledes som foredragsholder, - og ikke uvæsentligt: Han havde i sin hustru, Astrid, den ideelle højskolemor.

Astrid Hostrup var datter af den kendte seminarieforsøger P. Bojsen, Gedved. Hun var vokset op i kostskolemiljøet og havde været lærer på Sorø Højskole og højskolemor i 13 år på Ry Højskole.

Det var altså med en god erfaring, de gik i gang med at videreføre Vejlbys Højskole.

Forholdet til egnens befolkning blev nu betydeligt bedre. Flere elever, især sommerpiger kom fra Vejlbys og omegn. I sin senere erindringsbog "Et jævnt og muntert virksomt liv på jord" beskriver Astrid Hostrup Vejlbys tid som en lys og munter periode med masser af aktivitet og berigende sam-

Vejlbys Højskole 1911 med Hostrups villa og mødesalen.

vær med både eleverne og egnens beboere. Nye lærere knyttes til skolen. Frede Bertelsen, en ung seminarist fra Gedved, blev en meget afholdt lærer, han var på skolen i 7 år, og underviste bl. a. i sang og musik. Han spillede violin og komponerede, og sammen med Astrid Hostrup og Alfred Christensen dannede han en trio, hvormed de jævnligt underholdt både på skolen og i forsamlingshuse. Ofte inviterede eleverne dem ud i deres hjem til kaffe og samvær med sang og musik. De fik også startet "Vejlby Sangforening", hvor Astrid Hostrup blev korleder.

Faste foredragsholdere på hvert elevhold var: Konsulent C. P. Lauridsen om agerdyrkning, statskonsulent Appel om husdyrhold, statskonsulent W. Riedel på skift med forstander Klougart, Beder, om haven og dens pasning, samt redaktør Bertel Jensen

om heste. Pastor Geert-Jørgensen fortsætter sine foredrag under Hostrup, men har ikke det samme tætte forhold til skolen som under Arne Møller. I et brev til Arne Møller skriver Hostrup. "*Geert-Jørgensen ser vi sjældent, skønt han stadig har nogle timer på skolen*". Med da Hostrup i samme brev beklager sig over Geert-Jørgensens prædikener, aner man en årsag.

I 1912 tilbydes den kendte kvindesagsforkæmper, Jutta Bojsen-Møller, faster til Astrid Hostrup, at deltage i sommerundervisningen i en uge. Hun er da 75 år, men overrasker ved at indlogere sig blandt eleverne. For pigerne bliver det sommerens store oplevelse. Jutta tryllebinder dem med fortællinger fra sit lange og aktive liv.

Skolens nærmeste nabo, Kæmner J. P. Sørensen i villa Nørreris, er både i Arne

Hostrups sommerpiger.

Møllers og i Hostrups tid et stort aktiv for skolen. Han er skolens regnskabsfører indtil 1918, underviser i bl. a. tegning og bogføring, er revisor i elevforeningen. samt deltager i elevernes underholdning. Astrid Hostrup skriver om et arrangement, "om aftenen skal der være kæmnerunderholdning". Han skriver hvert år en artikel i skolens årsskrift.

I efteråret 1911 holdtes det store 2-dages efterårsmøde. Hostrup havde inviteret både Vejlbys elever og sine tidligere elever fra Ry Højskole. Desuden deltog mange fra egnen. Under mødet beslutter man at danne en elevforening, og som medlemmer vil man optage både gamle Vejlbys elever og Hostrups elever fra Ry Højskole. I det første elevskrift skriver formanden, lærer Th. Heltoft: "*Gennem Vejlbys Højskoles Elevforening slutter vi kreds om skolen og gør vort til, at så mange tilhørere som mu-*

ligt må samle sig om den talerstol, Helge og Astrid Hostrup til vor store glæde igen har rejst blandt den danske ungdom."

Allerede i 1915 har elevforeningen over 300 medlemmer

De populære efterårsmøder bliver større, som årene går. Årsskriftet 1915 nævner 750 deltagere. Der er ikke plads til alle i salen, også måltiderne bliver et problem, der må spises i hold, og det går ud over programtiderne.

Tilslutningen til højskolen begynder godt. I 1912, da den nye elevbygning står færdig, er der 54 piger på sommerholdet, og de følgende år varierer sommerholdene fra 21 til 45. Et forsøg på at udvide sommerskolen fra 3 til 4 måneder går kun i to år, da kun halvdelen af pigerne bliver en måned mere. Vinterens karlehold varierer fra 29 til 46, dog med 67 i 1919-20. Verdenskrigen 1914-18 medfører især små

Folke-dans.

vinterhold grundet indkaldelser til sikringsstyrken, det får dog også indflydelse på sommerholdene, da mange piger må blive hjemme på gårdene og gøre karlenes arbejde. Hjemsendelsen efter krigen er årsag til det store hold i 1919..

Hostrup fortsætter sin foredragsvirksomhed, hans omfattende netværk medfører mange opfordringer. Hans popularitet som højskolemand skal nok søges i, at han var afholdt både som foredagsholder og som underviser, han skrev komedier og sange, og kunne ofte supplere med oplæsning eller bidrage i skuespil.

Højskolen lukker

I 1920 er elevholdene små og økonomien dårlig. Hostrup skriver i årsskriftet: *"Vi har nu siddet her på Vejlbys Højskole i 10 år, og vi har just ikke haft medbør. Det har været vanskelige år at drive højskole i."* Tilskudsreglerne gjorde det vanskeligt for de små skoler, de store har lettere kunnet klare sig.

Astrid Hostrup udtrykker sig lidt klarere i sin erindringsbog: *"Priserne steg, men indtægter og statstilskud fulgte kun langsomt efter. Vi som havde begyndt Vejlbys Højskole med gæld, havde, selvom familien støttede os, stadig store økonomiske vanskeligheder"*

Statstilskuddet har varieret fra år til år. Det af regeringen vedtagne beløb for et år blev delt mellem de godkendte højskoler efter antal årselever. Fra Vejlbys sogneråd fik Hostrup hvert år efter ansøgning 400 - 500 kroner til trængende elever, men som regel med bemærkningen - fortrinsvis til elever fra Vejlbys Kommune.

Den gamle gæld stammede fra Jydsk Morgenblad, hvor Helge Hostrup af det radikale venstre havde været placeret som ansvarlig redaktør fra bladets åbning i 1905. Bladets økonomi var konstant for nedadgå-

ende, og til sidst satte Hostrup egne midler ind for at undgå en konkurs, som det alligevel endte med i 1911, og pengene var tabt.

Den opmærksomme læser må undre sig, når Hostrup i 1911 køber grund og bygger sig en pragtvilla ved højskolen, og umiddelbart efter køber højskolen af Arne Møller. Men den dygtige og veltalende højskolemand interesserede sig ikke for økonomiske størrelser.

Forholdet til Arne Møller er vurderet ud fra korrespondance et venskab, som har stået på, siden Arne Møller afløste Hostrup som forstander på Ry Højskole i 1905. Venskabet belastes imidlertid noget af Hostrups umiddelbare succes, og især da Hostrup allerede fra starten trækker stærkt på sin Ry fortid. Både venner og gamle Ry-elever inddrages i Vejlbys. De inviteres til elevmøde og Hostrups elever fra Ry kan blive medlemmer af Vejlbys Højskoles elevforening, hvad Møller ikke synes om. Dertil kommer naturligvis en betydelig gæld til Møller fra Hostrups køb af skolen, men denne bliver dog afviklet ved salget af højskolen i 1921.

Når Arne Møller i landbrugsskolens jubilæumsskrift 1946 skriver: *"Jeg mindes ikke at have hørt fra Vejlbys Højskole siden jeg rejste derfra"*, så udelukker han den korrespondance, han havde med Hostrup gennem 10 år. Der foreligger imidlertid ikke noget om, at Møller har holdt foredrag eller på anden måde deltaget i skolelivet på Vejlbys efter sin afrejse i 1911.

Den dårlige økonomi og de små elevhold fik Hostrup til at søge forandring, og da hans gode ven forstander Begtrup på Frederiksborg Højskole tilbyder en lærerstilling, sætter han skolen til salg. Det var jo ikke blevet til den store højskole, han havde drømt om.

Hostrup henvender sig til en af sine støtter i Vejlbys, gdr. Johs. Pihlkjær og forklarer

Fra et sommermøde.

sin hensigt at forlade højskolen. Han foreslår, at der søges opbakning i Vejlbys for en fortsættelse af højskolen. Pihlkjær kontakter fire andre af Vejlbys landmænd: gdr. Peter Jessen, gdr. Carl Kjeldsen, konsulent C. P. Lauridsen og bestyrer H. P. Hansen, og de enes om at sammenkalde til et møde om højskolens fremtid. Her viser der sig stor interesse for, at skolen skal fortsætte enten som højskole eller som landbrugsskole. C. P. Lauridsen skriver i landbrugsskolens første årsskrift. *”Troen på skolens fremtid og beboernes offervilje var langt større overfor en landbrugsskole end overfor en højskole. Og hvad der blev det endelig afgørende var det, at der til overtagelse af skolen som landbrugsskole meldte sig en velegnet mand, hvorimod højskolernes mænd holdt sig beskedent tilbage”.*

Den velegnede mand var Axel Bojsen-Møller, som var landbrugslærer på Rød-

kilde Højskole på Møn, - og han har måske ventet i kulissen. Han var barnebarn af Jutta Bojsen-Møller og altså i slægt med Astrid Hostrup. Uden tvivl har han fulgt udviklingen på Vejlbys Højskole tæt. Selv brugte han ikke Bojsen navnet, hvorfor det også undlades her.

Axel Møller blev accepteret i Vejlbys, og aktietegningen gik godt. Da der var tegnet for 25.000 kroner aktier, gik han med til at købe skolen. – Så var der igen en af den store Bojsen-slægt i Vejlbys.

Udover det tegnede aktiebeløb kom der en venlig hilsen fra rigsdagens finansudvalg i form af en bevilling, som satte forstanderen i stand til at yde hver anden elev en støtte på 35 kroner pr. måned

Finansudvalgets formand var pastor Laursen, Århus, som åbenbart har talt skolens sag.

Axel Møller.

Fagskoler

Som afslutning kort om den fortsatte udvikling på stedet. Axel Møller var en dygtig og fremsynet forstander. Han etablerer en god og velrenommeret landbrugsskole i 1921 og udvider med Århusegnens Husholdningsskole i 1922. Begge skoler har succes og gode elevtal gennem tyverne, men i den økonomiske krise i 30'erne bliver det vanskeligere. Møller sælger i 1933 skolerne til en af skolens lærere, N. Toftegaard Madsen, fru Karen Margrethe Toftegaard bliver forstander på husholdningsskolen. Efter krigen bliver de økonomiske forhold for privatejede skoler dårligere, og i 1951 oprettes en selvejende institution, som køber skolerne af Toftegaard. Forstandere bliver Niels Elmosé og Anna Hansen. Under deres ledelse startes i 1957 en omfattende udviklingsplan for skolerne. Skolernes areal

udvides og der opføres nye undervisningsbygninger, spisesal, sportshal og kollegier. I 1967 indledes en videregående uddannelse af landbrugsteknikere, denne opnår godkendelse i 1973 som en to-årig overbygning på landbrugsuddannelsen.

Udviklingen fortsætter fra 1976 under Bent og Grethe Jensens forstanderskab og for husholdningsskolen under Anna Kirstine Madsen. Fra 1991 er landbrugsuddannelsen lagt under loven om erhvervsuddannelser og dermed under undervisningsministeriet, mens husholdningsskolerne forbliver under kulturministeriet. Skolerne drives herefter adskilt med hver sin administration og bestyrelse. Husholdningsskolerne går ind i svære tider, tilgangen svigter og de fratages tilskud til erhvervsuddannelser. Fra 2004 tilbydes 10. klasse undervisning med emnevalg som mad, design eller sport. Skolen ændrer navn til "Sanses stormerne – skolen for mad og appetit på livet".

Fra januar 2008 er etableret Jordbrugs Uddannelses Center – Århus som en sammenslutning af Vejlbys Landbrugsskole og Dansk Center for Jordbrugsuddannelse (tidligere Beder Gartnerskole og Malling Landbrugsskole). På JU-Vejlby tilbydes uddannelser som landmand, agrarøkonom og jordbrugsteknolog. I uddannelsen til jordbrugsteknolog kan vælges mellem 5 linier: Husdyr - planter - teknik – økonomi, samt natur og miljø. Desuden i sammenhæng med skolens internationale sigte en engelsksproget uddannelse. Advanced Diploma In Agriculture.

Mortensens studier af storke

Overlæreren, der grundlagde ny forskning gennem sit arbejde i blandt andet Vissing

Af: Villy Jensen

Storken var en fugl, man satte stor pris på, da den var almindelig, men man vidste ikke meget om, hvor den tilbragte vinteren, når den trak bort. Ingemann skriver i et af sine digte om storken:

*”Stork, stork langeben;
Hvor var du så længe?
Så du kong Faraos høje sten,
Gik du på Nilstrømmens enge?”*

Her giver Ingemann udtryk for en almindelig opfattelse om, at storken tog til Ægypten.

Ingen vidste noget præcist om det, og ingen havde udviklet en videnskabelig måde til systematisk at arbejde med trækfuglene, herunder storken, før overlærer Hans Christian C. Mortensen fra Viborg begyndte sit epokegørende ringmærkningsarbejde.

Mortensen blev født i Jonstrup i 1856, hvor hans far var naturhistorielærer på seminariet. Hans Christian var allerede som dreng meget naturinteresseret. Efter studentereksamen begyndte han dog først at læse teologi, men ret hurtigt skiftede han til medicin. Dengang var kantussen, som den første del af medicinstudiet hed, præget af

omfattende botaniske studier af hensyn til kendskabet til lægeplanter. Mortensen begyndte samtidig at undervise i naturhistorie på forskellige københavnske skoler.

Belønning og ansættelse

I 1887 fik han en akademisk belønning for besvarelsen af en prisopgave om de danske krybdyr. Den var udskrevet af universitetet, men han fik aldrig afsluttet en eksamen.

Han havde imidlertid erhvervet sig en enorm viden om naturen i almindelighed og fuglene i særdeleshed.

I 1888 fik han ansættelse som lærer ved Viborg Katedralskole. Han påvirkede her en lang række unge mennesker, blandt andre den senere nobelpristager Johannes V. Jensen. Som noget nyt tog Mortensen eleverne med på ekskursioner, hvor han på en meget levende måde viste gymnasieeleverne naturen. Han kunne både fange dyr i grøfterne og kravle i træerne. Som Johs. V. Jensen senere skrev:” Først når man kom ud i naturen med Mortensen, fik man øjnene lukket op.”

Mortensen udførte ved siden sit lærerarbejde en kæmpe indsats inden for forskningen. Han var den første i verden, der be-

Overlærer Hans Christian Cornelius Mortensen (1856 – 1921).

Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.

gyndte systematisk at ringmærke trækfugle og føre journal over arbejdet.

Ringene på storkene

Især arbejdede han med storkene. Han påsatte aluminiumsringe, 2 mm tykke, 15 mm brede, med alle kanter slebet, så ringen på ingen måde var til fare for fuglen. På ringen stod navn og adresse og naturligvis et tydeligt nummer, så hver enkelt fugl kunne identificeres. Besked kunne sendes til Mortensen, hvad enten fuglen var fundet død eller iagttaget. Mortensens ringmærkning viste for første gang nogensinde de danske storkes trækveje helt til Sydafrika. Man fik også viden om, hvor en stork ved sin tilbagekomst til Danmark slog sig ned i forhold til sit oprindelsessted, samt hvor gammel den var, før den begyndte at yngle.

Arbejdede på Hadstenegnen

Hans arbejde omfattede store områder, men han har arbejdet en del på Hadstenegnen, især i Vissing, der var storkerig. Omkring 1898 var der her omkring 70 par storke. På flere gårde fandtes 10-12 reder, og der kunne i alt optælles over 300 fugle inklusive ungfuglene. Disse blev ringmærket og journalført af Mortensen. Det var et kæmpe arbejde, Mortensen gennemførte ved siden af sin lærergerning, og han betalte selv næsten alle udgifter i den forbindelse. Der var heller ikke alle steder forståelse for hans arbejde, selv om han brugte megen tid på at forklare sig. Han fortæller selv om, hvordan han kunne blive modtaget i en landsby, der meget vel kunne være Vissing: "Første gang, når jeg kom til en gård og forklarede, at jeg gav mig af med at mærke trækfuglene for at få noget at vide om deres rejseveje

samt spurgte, om storkeejeren havde noget imod, at jeg mærkede hans storkeunger, var man ikke altid klar over, hvad man skulle svare. Nogle steder var man bange for, at storkene ikke mere turde komme tilbage til reden, når jeg havde været deroppe. Andre steder frygtede man for, at taget skulle tage skade. Et par gange er jeg blevet betragtet, som en fordægtig person, og gårdejeren har først i nogen tid set sig om, inden det

Mortensen i færd med at ringmærke storke på Bakkegården i Vissing.

Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.

betænksomt er kommet: ”Nå ja! Hvad skulle det så koste?”. At jeg ingenting ville have for min ulejlighed, forøgede mandens mistro. Der måtte være noget under!

Ubehageligt møde

En gang var jeg taget ud til en landsby på en søndag, idet jeg gjorde regning på bedre at kunne få en mand til at hjælpe mig med stigerne på en helligdag end en af de andre dage. Der stod da også en flok unge karle i lystig samtale og røg tobak, men det var mig ikke muligt at bevæge nogen til at give mig en håndsækning. Passiaren forstummede, mens de så på mig, og så lo de mig lige op i øjnene.

Jeg henvendte mig da til læreren, som skaffede mig en flink kommis, der var hjemme på besøg fra den nærliggende købstad, hvor han ellers gjorde tjeneste. Han måtte høre mange spottegloser fra sine kammerater, da vi gik omkring i gårdene. Der fulgte en hel sværm unge efter os. De

sparkede til spande, drejede på slibestenene, var højrøstede og ubehagelige”.

Hvordan gik det storkene

Vi vil nu se på skæbnen for nogle af de storke, Mortensen havde ringmærket på Hadstenegnen.

Ved floden Masombesi sydøst for Tanganyikasøen havde en hr. de Long, der var på rejse i Afrika, slået lejr, da nogle indfødte bragte ham en ukendt stor fugl med sorte vinger, rødt næb og røde ben. De havde set, at den havde en ring om det ene ben og havde derfor fanget den uden at dræbe den. Hr. de Long tog ringen af og skrev til Viborg. Han fik kort efter til stor overraskelse besked om, at den fugl, han havde fanget, var en dansk stork, der var mærket i Vissing. Til alt held havde han sluppet fuglen løs igen, men uden ring, så måske er den kommet tilbage til Vissing. I øvrigt var man i området i Afrika glade for storkene, som man kaldte græshoppefugle,

Storke fotograferet i Østrig sommeren 2007.

Foto: Vibeke Jensen.

fordi de tog så mange af disse skadelige insekter. Storkene opholdt sig i området fra december til marts og overnattede i træer i det savanneagtige landskab. En anden stork, der også viste sig at være fra Vissing, blev i april 1912 fundet død i Natal af en farmer, hr. de Bary. Han havde læst om, hvad ringen betød, så han tog den. Han skrev så til Mortensen og fortalte, at den pågældende stork var dræbt af et uejr, der kort forinden havde været på egnen. Hr. de Bary fortalte, at der undertiden var nedbør med hagl på fire-fem cm i gennemsnit. Han havde selv været ude for, at en majsmark var ødelagt, ja, selv harer og geder var dræbt af haglene, så det havde været et voldsomt uejr, som storken fra Vissing havde været ude for.

Meningsløst skyderi

I marts måned 1918 så en gendarmerikaptajn, Mohamed Ali Raustan, nogle

størke ved Tripolis i Syrien. Storkene var højt oppe på vej mod nord, men pludselig forandrede de retning og gik kredsene ned over nogle gårde i nærheden. Kaptajnen fik lyst til at prøve sin skydefærdighed og skød flere ned, hvoriblandt en med ring på. Den var blevet mærket i Grundfør i juli 1915, så det var dens tredje rejse nordpå. Det blev så den sidste på grund af dette lidt meningsløse skyderi, men det var dog godt, at kaptajnen kontaktede Mortensen.

Aflæste ringene med kikkert

Ringene kunne også aflæses på afstand, hvis man havde en kikkert, men det var dengang en kostbar anskaffelse, som de fleste hverken havde råd eller lyst til.

Mortensen anskaffede dog en, som han kunne sende til folk, der gerne ville gøre iagttagelser, som kunne hjælpe ham. I 1917 fik Mortensen meddelelse om, at der fra

1915 hvert år havde været en stork med ring på ved Årslev skole syd for Randers over for Hvalløs Kær. Om det var den samme stork hvert år, kunne man ikke med sikkerhed afgøre, men i 1919 lånte lærer H. Hvalgaard kikkerten. Det lykkedes læreren at komme så tæt på storken, at han kunne aflæse ringen. Storken var blevet mærket som redeunge i Vissing i 1911.

Nedgang i antal storke

Mortensen oplevede, at antallet af storke gik ned. I Vissing fx var antallet i 1908 faldet til godt 16 par, og i 1915 til kun 11. Det sidste par i Vissing holdt ud på Toftegård til 1956, men det oplevede Mortensen ikke.

Mortensen nåede i alt at ringmærke 1500 storke, inden han døde i 1921. Han blev begravet i Viborg. I 1950 blev der opsat en mindetavle på den mur i den gamle skole, der vender ud mod latinerhaven. Herpå er skrevet et digt af Johannes V. Jensen:

*Hans vid og sindighed bar frugt,
Hvorom der går i verden ry.
Han fulgte fuglen på dens flugt;
Selv blev han i den stille by.*

Hele metoden med ringmærkning og nøjagtig journalføring blev hurtigt udbredt til hele verden. Mortensen blev blandt andet i et fransk videnskabeligt værk omtalt som ”ophavsmanden til den nu brugte videnskabelige fremgangsmåde anvendt i alle verdens lande.”

En stor del af Mortensens arbejde fandt sted på Hadstenegnen, men siden Mortensens tid er storken ikke alene forsvundet fra enen; den er også forsvundet fra Danmark, fordi vi ikke har passet på dens levesteder. Måske kan den komme tilbage i forbindelse

med de naturgenopretninger, der nu er i gang og de nye, der fremover vil blive sat i værk.

Litteratur:

Dybbro, T.: Storken i Danmark før og nu. Naturens Verden. 1975

Mortensen, H. Chr. C.: Storkens liv efter optegnelser og fotografier af H. Chr. C. Mortensen; ved Tage Heft. Aschehoug 1929.

Oldendow, Knud: Fugle- Mortensen fra Viborg; ringmærkningens fader. D. O. C.'s forlag, Skjern 1976.

Lauridsen, Henning Ringgaard: H. Chr. C. Mortensen. Viborgs berømte fugleforsker. Årbog for Historisk Samfund Viborg Amt. 1996 s. 127-31

Skov, Hans: Storken. En kultur- og naturhistorie. Gad 2003

Et studium i Rude og Saksild byers vider og vedtægter

Af: Jacob Hanquist Petersen

Landsbystævnet bevaret i en landsby

Fundamentet for Danmark har indtil tiden efter Anden Verdenskrig været landbruget, som i lange perioder har kunnet brødføde og beskæftige det meste af landets befolkning og danne grundlag for eksport. Især drift og dyrkning i landbruget har været centralt i de forhold, der har været i landsbyerne.

Indtil der skete udskiftning af de enkelte landsbyers jorde, har der været behov for samarbejde mellem bønderne. Dette har haft driften som det centrale, men har også omfattet andre forhold med mange lokale forskelle. Det er de små forskelle både geografisk og tidsmæssigt, der gør det hele nuanceret. Mange steder har man i landsbyerne nedskrevet fællesregler i vider og vedtægter, skraa- eller grandebreve, og en undersøgelse af sådanne vil måske kunne afsløre lidt om lokale forhold og udvikling.

Denne artikel vil undersøge netop forskellene og lighederne i to udvalgte landsbyvedtægter og se lidt nærmere på den udvikling, der er i de to landsbyers vedtægter.

Desuden vil en teori af professor Martin Rheinheimer blive brugt i belysning af, om de udvalgte landsbyvedtægter er et tegn på mindre driftsfællesskab eller problemer med samme.

Opgaven, der bygger på de to normative landsbyvedtægter, bruger konklusioner fra bredere undersøgelser af vider og vedtægter i andre egne. Et afsnit om kildekritik vil derfor indlede artiklen.

De to byer er valgt ud fra tilgængeligt kildemateriale og kendskab til den ene, idet min slægt har rod der.

Kildekritik.

Inden man begynder at arbejde med kilderne, bør man gøre sig klart, hvilke kilder det drejer sig om og især, hvilke faldgrupper der kan være. Således har jeg også udvalgt tekster og kilder, som er relevante for opgavens problemstilling. De udvalgte kilder er afskrifter af Rude bys grandebrev og Saksild bys love. De to afskrifter, som er foretaget af hhv. exam. Jurist J. Skakker og lokalhistoriker Thorvald Madsen, er renskrevet med original tegnsætning.

Da begge er lovmæssige kilder, skal behandlingen af dem være som normative kilder. Det betyder, at man kan bruge dem til at finde ud af, hvad folkene bag vedtægterne mente burde være ret for derved at finde ud af, hvad der var deres normer og tænkemåde. Når man bruger normative kilder, som er skabt til at sige noget om, hvordan det skal være i fremtiden, er det ikke umuligt at fremdrage en flig af, hvordan fortiden har været. Det er selvfølgelig ikke noget, der kan stå alene som bevis for en given begivenhed, men i sammenhæng med andre kilder kan det sættes i en sammenhæng.

Foruden de normative kilder, som er meget centrale for opgaven, har jeg udvalgt følgende værker til at understøtte og belyse aspekter i sagen: Hans Henrik Appels studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600 tallet, som blev udgivet i 1999 fra Odense Universitet. Dette værk, der indeholder et helt kapitel om "Landsbyen: fællesskab og fjendskab", gør på dette punkt op med nogle tidligere forskeres antagelser, men kommer også med nye bud.

Belysning fra Østjysk Hjemstavns

Poul Bjerger og Thyge J. Soëgaards "Danske Vider og Vedtægter, Bind II fra 1908-1910" har dannet grundlag for den første bredere søgning efter vider. Nogen dybere rolle i selve arbejdet er der dog ikke tale om.

Østjysk Hjemstavns årsskrift fra 1992 har været med til at belyse forholdene i Rude. Artiklen er skrevet af Esther Tromborg, som også har tilknytning til de specifikke historiske forhold i Saksild Sogn. Der er også indhentet oplysninger fra Saksild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv til at belyse forholdene i Saksild.

Til belysning af om vedtægterne er tegn på opløsning, er det ikke muligt at komme udenom professor Martin Rheinheimer, som er ophavsmand bag denne teori. Hertil er brugt notater fra en gæsteforelæsning den 3/4 2007 på Århus Universitet af Martin Rheinheimer med dette emne i fokus.

Sidst bruges der uddrag fra en artikel som adjungeret professor Birgit Løgstrup har skrevet i Landbohistorisk tidsskrift 1986 omhandlende et studie i vider og vedtægter.

Præsentation af de valgte landsbyer.

I det nu nedlagte Århus Amt findes i Hads Herred et sogn lidt øst for Odder. Sognegrænsen består for en stor dels vedkommende af vand mod henholdsvis Kattegat og Norsminde Fjord. I sognet findes der flere landsbyer, men i denne opgave vil især to blive fremhævet. Det drejer sig om Saksild og Rude. Saksild, der har lagt navn til sognet, er også den landsby, der har sognets kirke og præstegård. Saksild var og er stadig en by lidt større end Rude og ligner mest af alt andre landsbyer omkring sig. De fleste af gårdene var fæstet under de omkringliggende herregårde og udførte hoveriarbejde på herregårdsmarken.¹

Rude var en lidt anden landsby. Den havde ikke den gejstlige tilstedeværelse i form af kirkebygningen eller præstegården, og det var ikke den eneste forskel. I 1720 holdt Kronen auktion over gårdene i landsbyen. Her blev ni gårde købt af præsten i Odder, to købt til selveje, og tre blev købt af to forskellige herregårde. "Rude-folkene havde gode dage – sammenlignet med andre fæstebønder. Aldrig blev de udkommanderet til hoveriarbejde eller ægtkørsel (pligtkørsel), og der kom aldrig nogen godsejer eller ridefoged og gjorde

¹ Oplysningerne om Saksild stammer fra lederen af Saksild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv, Lisbeth Bonde.

halløj.² Dette forhold gjaldt formentlig ikke Rudes tre fæstegårde, som var underlagt herregårdene. Senere overgik de ni gårde, som præsten i Odder havde købt, til privat arvefæste, hvilket fortsatte indtil 1912.³ Grunden til at valget faldt på disse to landsbyer var, at vider, vedtægter og grandebreve var bevaret fra begge. Saksild havde indtil 1699 en gammel bylov, som brændte sammen med landsbyen. Først seks år senere, i 1705, fik Saksild igen en bylov. Rudes ældst kendte grandebrev er fra 1743.

Forskelle og ligheder i de to nabo- byers vedtægter.

Lighederne.

Driftsfællesskabet var kernen i det fællesskab, som enten trivedes eller mistrivedes i enhver landsby før udskiftningen. Dette var også tilfældet i Rude og Saksild, som det fremgår af Saksild Bye Lov og Rude Bøyes Grande Brev. Da de to landsbyer er ganske nært beliggende, er det interessant at se, hvilke ligheder og forskelle de to fællesskaber har. Fremover vil "Saksild Bye Lov" og "Rude Bøyes Grande Brev" blive betegnet som landsbyvedtægter.

De to landsbyvedtægter indledes⁴ med bestemmelser om oldermanden og skorsmanden.⁵ Allerede her ses det, at Rudes vedtægter fra 1743 har klare afsæt i Saksilds vedtægter fra 1705. Af de i Rudes vedtægter, kapitel 1-8, er 2, 3, 6 og 7 hel eller delvis afskrift af Saksilds vedtægter. Det drejer sig om oldermandens dømmeret, om skorsmandens pligt til nedskrivning

af bøder og indkassering af samme samt klageret over bøder. I disse sager ses det ganske tydeligt, at bymændene i Rude har haft vedtægterne fra Saksild som forbillede.⁶ Det interessante er imidlertid, hvilke forskelle der er mellem de to landsbyer i paragrafferne om det centrale, nemlig om ledelse af fællesskabet. Hvor det i Saksild er tilstrækkeligt, at seks mænd udvælger oldermanden og skorsmanden, skal alle mænd i Rude deltage i udvælgelsen. I Saksild, der som den eneste af de to byer er kirkeby, er præsten og degnen undtaget valg. Der var dog i begge landsbyer mulighed for at undslå sig. Det var muligt at betale sig fra embedet ved at acceptere en bøde, men de to landsbyers bødesystem var også forskelligt og vil blive omtalt senere.

I kapitel 2 skriver begge vedtægter om gærde i syv punkter, hvoraf fem i Rudes vedtægt er hel eller delvis afskrift. Den massive afskrift er gældende i de efterfølgende paragraffer om overgang, om tilde- ling af græsjevning, vider (bøder), vider i tal, om tyren i vangen, om veje og lede og om klagemål. Disse emner er centrale i nærmest enhver landsby, for det var drifts- fællesskabet, der var centrum.⁷ Den form for fællesskab, som begrebet landsbyfæl- lesskab udspringer af, er driftsfællesskabet. Et fællesskab, der var nødvendigt i lyset af landbrugsproduktionens struktur.⁷ Kun vider, vider i tal og klagemål falder udenfor driften, men der har formentlig været behov i ethvert fællesskab for sanktioner for at sikre overholdelse af vedtægterne.⁸ Set i lyset heraf er klageretten også vigtig for at forhindre urimelige bøder. Derfor er det

2 Citat fra Østjysk Hjemstavn 1992, side 73.

3 Østjysk Hjemstavn 1992, side 73

4 Vedtægterne for Saksild har dog et forord inden kapitel 1.

5 Skorsmanden var den person, som nedskrev alle givne bøder og holdt styr på opkrævning af samme.

6 Dette er også noget, som Poul Bjerge m.fl. gør opmærksom på i Danske Vider og Vedtægter 1908-1910.

7 Citat fra Appel 1999, side 237

8 Appel 1999, side 247

ikke besynderligt, at der er så påfaldende mange afskrivninger i Rudes vedtægter til og med paragraf 39⁹.

Ikke helt ens

Der er dog ikke tale om to identiske landsbyvedtægter, idet der også er ganske store forskelle i de indtil nu omtalte paragraffer. Opbygningen af vedtægterne er på de indtil nu omtalte basale punkter forholdsvis ens. Der er dog variationer, idet der er den tendens, at landsbyvedtægten fra Saksild lader til at være mere fyldig. Med paragraffen om klagemål ophører også den ens opbygning af landsbyvedtægterne. Hvor Saksilds vedtægter forsætter med et kapitel om skolen og skolehuset, efterfulgt af kapitler om hyrden, om tyren og ornen, beretter Rudes vedtægter om oldermændene. De ekstra regler om oldermændene i Rude bliver også fulgt op af vedtægten i Saksild i kapitlet om oldermændene og skorsmandens ret.

Derimod nævnes der ikke i Rudes vedtægter noget om hyrden, tyren og ornen eller skolen. Dette kan formentlig forklares ud fra, at der i Rude ikke har været behov for regler om hyrden, tyren og ornen. Er der opstået situationer deromkring, er de måske blevet løst mand og mand imellem, men derom vides intet. Hvad angår Rudes skole, som blev oprettet blot to år før grandebrevet blev skrevet, har situationen antagelig været helt afklaret mht. aflønning osv., og dermed var der intet behov for at notere noget i landsbyvedtægterne derom. Denne teori understøttes godt af skoleforholdet i Saksild. For i Saksild Bys vedtægt fra 1705 står der skrevet, at der skal holdes skole. Da der ingen lovgivning fandtes fra

⁹ En nærmere undersøgelse af Rude bys vedtægter viser, at for de første 39 paragraffers vedkommende er mere end halvdelen hentet fra Saksild Bys vedtægter.

myndighedernes side, hvad angik skoler, var det naturligt at nedfælde forholdene i landsbyvedtægten. Det problem har der ikke været i Rude, for da bønderne sidder med Saksilds vedtægt foran sig i 1743, har skolen i Rude været i gang i to år. Der har ikke været behov for at indskrive paragraffer om landsbyskolen i Rudes vedtægt, idet det lovmæssige grundlag herfor har kunnet findes i skoleloven fra 1739/1740. Et andet aspekt på det med forskellen mellem skolerne i landsbyvedtægterne kan være, at bønderne i Saksild ikke har været helt enige i 1705. I præsteindberetningen fra Saksild 1716 berettes det, at skolebygningen for tiden står tom, da der ikke kan opnås enighed om lønnen. Dette skal ses i sammenhæng med, at degnen var afgået ved døden i 1715. Så uroen omkring skolen i Saksild var der måske allerede i 1705.¹⁰ Netop konfliktemner, potentielle eller løste, har været blandt det, som er blevet nedskrevet i vedtægterne. Dette giver mening, også selvom lovmæssige kilder som vedtægterne skal betragtes som normative.

Om ”Husarme, fattige og andre svage,”¹¹ så er der igen rimelig stor enighed om, at de husarme skal have del i videpengene, også kaldet bødepengene. Saksilds vedtægter uddyber tingene lidt ved at specificere forholdene vedrørende udenbys fattigfolk.

Andre paragraffer, hvor dele af indholdet er mere eller mindre identisk, er om ildebrand og oldermændens pligt til at opbevare vedtægterne.

Saksild

Vedtægterne i Saksild gør særdeles meget

¹⁰ Oplysningerne om skoleforholdene i de to byer stammer fra lederen af Saksild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv, Lisbeth Bonde.

¹¹ Saksild Bye Lov, Kap. 24

ud af ildebrandsparagraffen, hvilket skal ses i lyset af ”den elendige og ulykkelige Ildebrand, som lagede den halve Part af byen i Aske, Anno 1699”.¹² Denne har sikkert gjort landsbybeboerne i Saksild mere varsomme og forsigtige i omgang med ild, da de seks år efter branden skriver landsbyvedtægterne. Her er det igen en tydelig indirekte henvisning til en begivenhed, som ligger til grund for en paragraf.

Kapitel 16 om morgenbøn er en klar lokal variation i forhold til Rude. I Saksild lå kirken og præstegården, og paragraffen om morgenbøn er den længste i hele landsbyvedtægten, nemlig på fem sider. De fem sider handler om de prøvelser, landsbyen har været udsat for under svenskekrigene i 1600tallet og om, hvordan bønnen har hjulpet dem fri af det tunge åg, de var under. Endvidere omtales gudstjenester, begravelser og frivillige morgenbønnen.

Saksilds vedtægter består endvidere af en række tillæg fra henholdsvis 1719, 1731, 1763, 1775 og endelig i 1780. De vil blive behandlet senere i dette afsnit.

Rude

Hvor Saksilds vedtægter mere går over i det gejstlige og religiøse, tager Rudes vedtægter en anden drejning. Efter paragraffer om delagtighed i vedtægterne og om nabohjælp ved sygdom beskrives der meget om gilde, om våben og værge i gildehuset, bordag¹³ i gildehuset, om gæster i gildehuset, om bander og eder, om drukkenskab og om tøndedrik. Fællesnæveren i disse paragraffer er en andet form for fællesskab end driftsfællesskabet. Det drejer sig nemlig om det sociale fællesskab i landsbyen.

I Rude er det rimeligt at antage, at der

har været et gildehus. Om det har været en bygning for sig selv, eller om der hentydes til det pågældende sted, hvor gildet afholdes fra gang til gang, vides ikke. Dette sociale fællesskab, som der antagelig har været, er tilknyttet de indkomne bøder i landsbyfællesskabet, afregnet i øl og byg. Selve bødesystemet i de to landsbyfællesskaber vil blive omtalt i følgende afsnit.

Bøder

De gældende landsbyvedtægter var ikke meget værd, hvis der ikke var en mulighed for at sanktionere overfor en overtrædelse, derfor er et bødesystem nødvendigt.¹⁴ I de to udvalgte landsbyvedtægter er det også tydeligt, hvilken bøde der skal gives i tilfælde af en given overtrædelse af vedtægterne. Saksilds vedtægter har to former for bøder. I omkring halvdelen af tilfældene skal bøden falde i sølv, mark og skilling. I den anden halvdel drejer det sig om bøder i form af byg. Dermed kan Saksild yde det til de husarme, som der er vedtaget, nemlig ”Naar Viidekorn sammenbæris af al byen, da skal de rette Husarme gifvis én skeppe Biug af hver pund, og naar Viidepengene udgifves, da skal de hussarme her i Byen hafve én skilling af hver Mark danske.”¹⁵

Denne paragraf giver et indtryk af, hvad bøderne gik til, men som det fremgår, blev alt ikke givet til de fattige. Der skulle sikkert også være lidt byg til at brygge øl af til gilderne. I vedtægterne nævnes aflønning af hyrden, skoleholderen og degnen. Disse skulle dog aflønnes af byens gårdmænd, som det også fremgår af vedtægterne. Dermed fik de ikke del af bødepengene. Hvad de resterende indkomne bødepenge er brugt

12 Forord i Saksild Bye Lov.

13 Ældre dansk ord for slagsmål

14 Appel 1999, side 247

15 Citat fra Saksild Bye lov, cap. 14

til fremgår ikke af vedtægterne, men måske forefaldende fællesudgifter er blevet betalt hermed.

Bøderne i Rude er lidt anderledes end i Saksild. Lidt over halvdelen af bøderne skulle falde i byg, enkelte i mønter, og resten i form af øl.

Gældende for begge bødesystemer er, at de på det givne tidspunkt ikke overholdt datidens lovgivning, idet Kong Christian d. 5.s Danske Lov fra 1683 afskaffede bødefregning i øl til fordel for pengebetaling.¹⁶ At det var ulovligt at afregne bøder i øl er ikke ensbetydende med, at det ikke skete. Det er nemlig humlen ved normative kilder – hvis man kan udtrykke sig sådan – at selvom de forbyder en given ting, fortæller det ikke, at det ikke skete.

At Rudes vedtægter i større udstrækning gør en del ud af at nævne gilderne og at omkring 1/3 af bøderne skal gives i form af øl, kaster måske lys på det sociale fællesskab, hvis man sammenholder Rudes beboeres tilsyneladende øltørst med et aspekt hos Hans Henrik Appels værk om studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600 tallet:

”Netop denne bødefregning i øl siger noget centralt om landsbyen som fællesskab. Betalingen af bøden – genopretningen af vedtægtsbruddet – fik form af en social handling, hvor man drak i fællesskab. Man genoprettede fællesskabet gennem denne handling.”¹⁷

Selve gildet kunne altså have haft en central social betydning, mener Appel, og det giver egentlig meget god mening, når man skal forsøge at forklare, hvorfor øl, gilder og drukkenskab ofte nævnes i Rudes vedtægter. Dette understreges endvidere af,

16 Appel 1999, side 247

17 Citat fra Appel 199, side 247 om sanktionsapparatet.

at våben af enhver art var forbudt i gildehuset i Rude. Et træk, der også kendes andre steder fra, fx kirken, hvor man samles i fred.

Dog kunne det tyde på, at gilderne kunne have taget overhånd, for en enkelt paragraf omtaler drukkenskab og bøder for opkast i eller nær gildehuset. Hvorvidt denne paragraf nogensinde er blevet brugt eller kun har fungeret som præventiv vides dog ikke. Om øl, gilde eller drukkenskab nævnes der intet i Saksilds vedtægter, men måske har der været en større tilbageholdenhed i kirkelandsbyen.

Udvikling og tillæg.

I landsbyvedtægten for Rude findes der kun et tillæg i 1700 tallet, som endda er yderst kortfattet. De 16 linier, inklusiv gårdmændenes underskrift, fra 1764 beretter om, hvor deres fæ skal drives hen dette år samt om tre og seks år. Der har måske været et problem med at få afklaret, hvor kvæget skulle græsse, da man besluttede at nedskrive det i landsbyvedtægterne.

Denne landsbyvedtægt er gældende for Rude, indtil beboerne i 1830erne får lavet et helt nyt sæt regler. Disse er ikke medtaget her, idet det ligger udover den tidsramme, som ligger til grund for denne opgave.

Saksild derimod har en del flere tilføjelser til deres landsbyvedtægter, og den første kommer allerede i 1719, hvor det bliver indskærpet, at „som de fleste i Byen samtycker, maae ei én Nabo, toe eller fiire kuldkaste,..”¹⁸. Baggrunden herfor røbes senere i tilføjelsen og synes at have været, hvor mange gæs der må holdes, samt at husmændene nu i nogle år har holdt store mængder af får og gæs. I 1731 beskrives i

18 Citat fra første tillæg af Saksild Bye lov.

en tilføjelse om pligten til at samle sten fra jorden eller pløje dem ned.

På et tidspunkt har det tilsyneladende været nødvendig for byen at få forevist vedtægterne på herredstinget, for en notits viser, at den 2. oktober 1758 blev den vist for Hads-Ning Herredsting. Hvad der præcis har været årsag hertil vides ikke, men et opslag i tingbøgerne vil sikkert kunne give afklaring herpå.¹⁹

Skolen har en plads i Saksilds vedtægter for 1763. Denne gang er det igen lønnen til skolemesteren, der skrives om. Alle bymænd, inklusiv præsten og degnen, skal betale til skolemesteren for at holde skolen i stand. Desuden skal alle, der har børn i skolen, betale for hvert barn.

I 1770 bliver det forbudt for nogen at hente noget fra skoven til en værdi af mere end en rigsdaler, samt at ingen karle eller udenbys husmænd måtte få sæde i byen. Dog måtte husmænd i Saksild gerne få sæde. Det, der formentlig menes hermed er, at husmænd kunne få sæde på grandestævnet. Det vil også forklare, at antallet af underskrivere i 1763 er 18, hvorimod det i 1775 er 26.

Blot to år senere, nemlig i 1772, laver skoleholderen i Saksild en kopi af vedtægterne og i 1775 en tilføjelse, der stadfæster aflønningen af skoleholderen og er underskrevet af de før omtalte 26 personer i Saksild.

Sidste tilføjelse er fra 1780, hvor en af beboerne i Saksild blev sat til at opbevare det resterende beløb for pasningen af klokkeværket. Det var ikke blevet brugt hos urmageren.

---

¹⁹ Opslag i tingbøgerne har jeg ikke foretaget, for det er efter min mening irrelevant for denne opgaves problemstilling..

Hermed ender Saksilds vedtægter, men fyldige er de tilføjelser, der er set i forhold til Rudes vedtægter.

Delkonklusion

Selvom de to landsbyvedtægter i opbygning har klare fælles træk, idet vedtægten fra Saksild har været forbillede for tilblivelsen af vedtægterne fra Rude, er der dog også forskelle. De fællestræk, der er, strækker sig hovedsagelig over det absolut grundlæggende, nemlig driftsfællesskabet. Netop de lokale forskelle er også grundlæggende for forskellene i de to vedtægter. Således har kirkebyen Saksilds vedtægter flere religiøse trækninger end vedtægterne fra Rude. Endvidere er skolen ofte nævnt i vedtægterne fra Saksild, og helt udeladt i den fra Rude. Årsagen hertil kan findes i de problemer, der har været i forbindelse med aflønning af skoleholderen i Saksild.

Om ildebrand skrives der også noget i de to landsbyvedtægter, men igen er der mere at komme efter i paragrafferne fra Saksild. Baggrunden bør formentlig findes i den ulyksalige brand, som i 1699 ødelagde halvdelen af Saksild.

Bødesystemerne i de to landsbyer er også ganske forskellige, og her er det Rude, der er bemærkelsesværdig. Sammenholdt med paragrafferne i vedtægterne fra Rude om gilder, kan bødegivning i øl ses som tegn på det sociale fællesskab, der var i Rude.

Hvorvidt der også har været samme sociale fællesskab i Saksild er muligt, men det røbes der ikke meget om.

De tilføjelser og tillæg, som findes i vedtægterne, er flest i tal og fyldigst i indhold i Saksild. Omdrejningspunktet for tillæggene er generelt om afklaring, uddybning og stadfæstning af forskellige forhold.

Tegn på opløsning af landsbyfællesskabet?

Viderne og vedtægterne ses ofte som udtryk for det fællesskab, der fandtes i landsbyerne, men under en gæsteforelæsning på Århus Universitet fremlagde professor Martin Rheinheimer et andet aspekt på sagen. Ved ophør af fællesskabet blev der brug for vedtægter til løsning af problemer og redegørelse for, at udviklingen af vedtægterne skete i takt med udskiftningen. Sådan lyder den teori som Martin Rheinheimer er kommet frem til efter et større studie i vider og vedtægter fra hertugdømmet Slesvig.²⁰

Hvorvidt dette er tilfældet udenfor hertugdømmet er så vidt vides ikke undersøgt, og i hvert fald ikke om det gælder det sogn, som denne artikel beskæftiger sig med.

Lad os først slå fast, at udstykningen fandt sted i Saksild i 1794 og i Rude i slutningen af 1700-tallet. Hvad angår gårdene i Rude, ligger langt de fleste stadig, som de gjorde i 1700-tallet, for der har nemlig ikke været trang blandt bønderne til at bryde de vilkår, som der fandtes for dem indtil 1912. Tilsyneladende har bønderne der fundet sig trygge og godt tilpas med at have privat arvefæste. Hvad angår det eneste tillæg i Rudes vedtægter, drejer det sig, som før nævnt, om en nedskrivning af, hvor kvæget skulle græsse henholdsvis i 1764, 1767 og 1770. Dette kan dårligt ses som tegn på opløsning, og der er da heller intet, der blot antyder det. Det er dog muligt, at der har været uenighed om, hvordan det nu var, at man plejede at rotere i vangebruget. Hvad angår selve vedtægten fra Rude, findes der ikke noget, som indikerer opløsning af fællesskabet, der netop i Rude skete over flere århundreder. Man kan sågar

hævde, at det først blev helt og endeligt ophævet i 1912, selvom udskiftningen allerede da havde fundet sted.

De nedfældede paragraffer i vedtægterne fra Rude har formentlig for en stor dels vedkommende været sædvane fra ældre tider – mundtligt overleveret og bevaret, da man i 1743 nedskriver dem. Dette skal dog ikke sættes i kontrast til, at det tidligere i opgaven er slået fast, at Rudes vedtægter er stærkt inspireret af vedtægterne fra Saksild. Dette giver megen god mening, idet de punkter, hvor der er overvældende ens ordvalg, omhandler centrale emner, som begge landsbyer har måttet behandle på grandestævnet. Når der er så megen enighed, kan det skyldes, at der igennem århundrederne er udformet det mest duelige system for denne egn. Dette system er så nedfældet i Saksilds vedtægter og senere kopieret af beboerne i Rude. Måske har der i Rude tidligere været et sæt vedtægter, som er forsvundet, og disse har måske ligget til grund for det, Saksilds mænd fik nedskrevet i 1705. Dette kan der spekuleres og fundes over, men uden konkrete beviser er det ikke værd at beskæftige sig nærmere med. Om der i vedtægterne fra Saksild skulle være tegn på opløsning af fællesskabet, ses der ikke umiddelbart nogen tegn på. Der, hvor der måske kunne være noget at komme efter, er i tillæggene til vedtægterne.

Ser man udover de problemer, der findes i Saksild om aflønning af skoleholderen og ser på de andre ting, som nævnes, så er det indskærpelsen om, at det er, hvad de fleste mænd ønsker, der er gældende, samt at husmændene begynder at blive et problem i 1719. I 1770 får husmændene dog mulighed for at få sæde i grandestævnet. Netop indskærpelsen af, at det er de fleste mænds beslutning, der er gældende, kunne vise sig at være ret interessant, hvis baggrunden bag

²⁰ Notater fra gæsteforelæsning på Århus Universitet, tirsdag d. 3/4 2007.

kendes. Desværre, som med så mange af de lidt mere opsigtsvækkende paragraffer, er baggrunden ikke altid til at få oplyst. Det kunne dog tyde på, at der har været problemer med at få alle til at følge en fællesafgørelse, hvilket godt kan tolkes som tegn på problemer med fællesskabet og måske endnu videre tegn på opløsning.

Et andet aspekt, som også kan ses i tillæggene, er netop problemet med husmændene. I løbet af 1700tallet opstår der flere og flere husmænd landet over, og deres dyrehold græssede på fællesjorden og lagde et pres på fællesskabet.²¹ Disse problemer har sikkert også gjort sig gældende i Saksild, og der har sikkert været et ønske fra husmændene forud for beslutningen om at optage dem i grandestævnet i 1770. At dømme ud fra antallet af underskrifter i vedtægterne fra før og efter 1770, så fandt otte husmænd sæde i grandestævnet, så stævnet fik næsten 50 % flere medlemmer.

Findes der så tegn på opløsning af fællesskabet i de to udvalgte landsbyers vedtægter? Spørgsmålet kan svares på flere måder. Her må skeles mellem driftsfællesskabet og det sociale fællesskab. Hvad der er generelt for de to landsbyers vedtægter er, at der ikke i selve vedtægterne er tegn på opløsning af nogen form for fællesskab. Ser man derimod på de tilføjelser og tillæg, som er til vedtægterne, så er der lidt mere at komme efter. I landsbyen Rude er der ikke meget at komme efter, hvor det sociale fællesskab er blevet bevaret langt op i tiden. Hvad angår landsbyen Saksild er der flere ting, som godt kan pege i den retning. De ting, som antyder, at der er problemer, er fx accepten af grandestavnets beslutning, som jo ikke var enighed, men derimod flertallets beslutning. En anden ting, som også pegede

på opløsning, er netop det udbredte problem med husmændene.

Husmændenes store dyrehold på den fælles jord var allerede et af problemerne i tilføjelsen fra 1719 i vedtægten fra Saksild. Presset på fællesskabet og grandestævnet fra husmændene har sikkert været stort indtil 1770, hvor grandestævnet udvides med næsten 50 %. Med denne inflation var trykket fra husmændene sikkert aftaget, men dette gjorde det formentlig også sværere at opnå et flertal på stævnet. Disse og enkelte flere små hentydninger peger i retning af netop de kendte problemer, som går over i opløsningen af fællesskabet.

Når professor Martin Rheinheimer hævder, at vedtægterne er tegn på opløsning af fællesskabet, må det altså præciseres nærmere. Enkelte dele i teorien er der hold i, men sætningen må udspecificeres og nuanceres for at kunne bekræftes.

Konklusion

Denne opgave søgte at finde svar på, hvilke forskelle og ligheder der er i to udvalgte landsbyvedtægter samt den udvikling, der findes i tilføjelserne. De to valgte landsbyer blev Saksild og Rude.

Selvom de to landsbyvedtægter i opbygning har klare fælles træk, idet vedtægten fra Saksild har været forbillede for tilblivelsen af vedtægterne fra Rude, er der dog også forskelle.

De fællestræk der er, strækker sig hovedsagelig over det absolut grundlæggende, nemlig driftsfællesskabet.

De forskelle, der findes i vedtægterne, har karakter af de grundlæggendes forskelle i de to landsbyer. Det drejer sig for eksempel om kirken, som er beliggende i Saksild. Et andet eksempel er kombinationen af de lokale forskelle og tiden, hvor der først kommer skole i Saksild, og de mange

21 Løgstrup i Bol og By, side 60-61.

problemer det giver at opnå enighed om aflønningen af skoleholderen.

Der er mange flere eksempler på forskelle, men et er fælles for dem. De ligger alle udenfor det grundlæggende driftsfællesskab, som var kernen i landsbyerne.

Forskellene findes i det sociale fællesskab, og dette er meget fremtrædende i landsbyvedtægten fra Rude, hvor også store dele af bødesystemet er bygget op over det.

De tilføjelser og tillæg, som findes i vedtægterne, er flest i tal og fyldigst i indhold i Saksild. Omdrejningspunktet for tillæggene er generelt om afklaring, uddybning og stadfæstning af forskellige forhold, både i driftsfællesskabet og det sociale fællesskab.

En anden ting, som denne opgave beskæftiger sig med, er en teori af professor Martin Rheinheimer, som går ud på, at landsbyvedtægterne er et tegn på mindre driftsfællesskab eller problemer med samme, og passer denne teori på de udvalgte landsbyer?

Her må der allerførst skelnes mellem driftsfællesskabet og det sociale fællesskab.

En nærmere gennemgang af de to vedtægter og tilføjelser afslører ikke noget tegn på opløsning af det sociale fællesskab. Hvad angår det driftsmæssige fællesskab er der heller ikke tegn i selve landsbyvedtægterne, men derimod findes der antydninger i tilføjelserne fra Saksild.

Passer teorien så med den virkelighed der findes, eller rettere fandtes i de to udvalgte landsbyer? Umiddelbart nej, men teorien kan ikke helt forkastes. For tilføjelserne er jo en del af landsbyvedtægterne, og som sådan findes der jo antydninger på opløsning. Teorien kan hverken bekræftes eller forkastes, men en udspecificering og nuancering vil være nødvendig for at kunne bruge den.

Der er også ting, som denne opgave ikke beskæftiger sig med, der kunne være

ganske interessante at få belyst. Det kunne være ophavet bag landsbyvedtægterne. Hvem nedskrev dem? Det har jeg bevidst valgt at udelade at to årsager. Først og fremmest vil et sådan studie være noget tidskrævende, idet der ikke er nogen umiddelbare spor at gå efter. Det ville også have fyldt en del i artiklen og have taget plads op fra det primære.

Litteraturliste og kilder

Løgstrup, Birgit: Landsbyfællesskabet i det 18. århundrede. En studie i vider og vedtægter. Trykt i Bol og By, Landbohistorisk tidsskrift 1986:2.

Bjerger Poul, m.fl. Danske Vider og Vedtægter eller gamle landsbylove og Byskråer. København 1908-1910.

Saksild Bye-Lov, skrevet anno 1705. Afskrevet og udgivet i hæfteform. Odder Lokalhistorisk arkiv.

Rude Bües Grande Brev anno 1743. Afskrevet og udgivet i hæfteform. Odder Lokalhistorisk arkiv.

Tromborg, Ester: Arvefæste i Rude i 1780'erne. Østjysk Hjemstavn, 57. årgang, 1992, side 70-77.

Appel, Hans Henrik: Tinget, magten og æren. Odense Universitetsforlag 1999.

Saksild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv v/ arkivleder Lisbeth Bonde.

Notater fra gæsteforelæsning på Århus Universitet tirsdag d. 3/4 2007 med professor Martin Rheinheimer.

August F. Schmidt

Danmarks flittigste forfatter

Af: Børge Nielsen

Det er ikke mange byer eller sogne i Danmark beskåret at have en historisk beretning på ikke mindre end otte bind – Brabrand og Aarslev er de heldige. Syv bind plus et opsamlingsbind har forfatteren August F. Schmidt skrevet om de to sogne fra oldtiden til vore dage – nærmere betegnet til 1962 – hvor sidste bind udkom.

Selvstændige kildestudier

Egnsbeskrivelser, sogne, folketro og erindringer interesserede Aug. F. Schmidt – han kom landet rundt. Karakteristisk for det han skrev var en grundighed baseret på selvstændige kildestudier kombineret med mundtlige oplysninger indhentet ved besøg. Han rejste i næsten H. C. Andersen tradition omkring fra sted til sted for at søge spændende stof. Schmidt har skrevet et utal af bøger – han er ikke uden grund blevet kaldt for Danmarks flittigste forfatter.

Aug. F. Schmidt er født 4. august 1899 i Gesten på Koldingegnen som søn af mejeribestyrer J. P. Schmidt og hustru Marie. Han startede ved landbruget og var elev

på Askov udvidede højskole fra 1917-18. Kom herefter til København, hvor han var på Døckers studenterkursus og fulgte senere flere universitetsforelæsninger. I 1921 blev han assistent i Dansk Folkemindesamling, og i 1926 tog han tilbage til Jylland, hvor han blev lærer på Galtrup Højskole på Mors. Samme år blev han gift med Johanne,

August F. Schmidt i arbejde ved sit skrivebord.

datter af grosserer P. Hansen og hustru Marie.

Udtog arkivalier

I 1930 skete der et eller andet med Schmidt, som der et sted står skrevet: ”Dette år kastede han alle broer bag sig og viede resten af sit liv udelukkende til forskning af folkløse.”

Samme år rejste familien til Brabrand, men forinden havde Schmidt haft et lille bijob, idet han på Jenle i Salling hjalp familien Aakjær med at udtage arkivalier til Det kgl. Bibliotek af Jeppe Aakjærs efterladte papirer. Aakjær var død i 1930.

Det blev et fantastisk forfatterskab, efter at Schmidt var flyttet til Brabrand. Af de bøger Aug. F. Schmidt har skrevet, er kun seks-syv stykker udkommet, før han flyttede til Brabrand. Resten er skrevet her. Hvor mange bøger, artikler og afhandlinger i fagtidsskrifter, historiske årbøger o.lign. det er blevet til, har man ikke helt præcist tal på, men man kan få en fornemmelse af det, når man læser Brabrand og Omegns Avis fra 7. august 1959 i anledning af Schmidts 60 års fødselsdag: ”Ved August F. Schmidts 60 års fødselsdag fik han overrakt en bibliografi over sine bøger og tidsskriftsartikler ledsaget af en pengegave på 5.181 kr. – symboliserende en krone for hver bog og artikel han har skrevet.”

Utallige artikler

Bøgerne har man nogenlunde styr på – de er bl.a. omtalt i Den blå Bog. Artiklernes antal kan man derimod kun gisne om – og til sin tid konstatere, når Schmidts arkiv på Landsarkivet i Viborg kan åbnes. Der er tale om et stort antal pakker, som alle har forskellige årstal og regler for tilgængelighed. Af bøgerne er 15 bøger sognehistorie i lighed med omtalte bøger for Brabrand og Aarslev.

August F. Schmidt i sit bibliotek.

Der er fx bøger om Aaby sogn, Viby sogn, Risskov sogn og Tilst-Kasted sogne. Andre bøger, cirka 10, handler om personer, som Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Thøger Larsen og kunstmaleren Jens Hansen-Aarslev. Derudover er der en stor del bøger om fx Hellig Kilder, Landsbysmeden, Hyrdedreng og Hyrdeliv, Ældre Bondekultur i Mellemslesvig, Ardejdergilder i den danske Landsby, Jenle og Jenlefesterne, Studier i Vider og Vedtægter, Oldermænd og Bystævne, Aarhusegnens gamle Landsbyer – for blot at nævne nogle enkelte !

Kunne huske

Det er skrevet om August F. Schmidt, at ”han havde den sjældne gave, at kunne huske, hvad han blot én gang havde hørt eller læst”. Det er en god ting – og de mange bøger og artikler er jo tydeligt bevis på, at han besad dette talent. Som H. C. Andersen udsøgte Schmidt sig i øvrigt med tiden de steder, hvor beværtningen var god, og hvor værten delte hans interesse for at få

beskrevet netop denne pågældende persons jordiske lod.

Foreningsmand

Udover sit forfatterskab engagerede Schmidt sig også i forskellige foreninger og organisationer. Før han kom til Brabrand, var han bl.a. i bestyrelsen for Askov-kredsen og for Københavns Højskoleforening. I Brabrand-tiden sad han bl.a. i bestyrelsen for Askovkredsen for Århus og Omegn 1933-43, for Brabrand Håndværker- og Borgerforening (som han i øvrigt har skrevet jubilæumsskrift til), for Sønderjysk Forening 1936-37 og formand fra 1946-48, for Historisk Samfund for Aarhus Stift, og desuden var han medlem af Det kgl. Oldskrift-Selskab. Schmidt fik 1942 tildelt Den Hielmsstjerne-Rosencroneske Stiftelses prismedalje, ligesom han blev Ridder af Dannebrog. I forbindelse med studier til nogle af hans bøger blev han støttet af Carlsbergfondet.

Danmarksmester i små bøger

I S. Hjort Eriksens bog fra 1973 "Sådan var Århus" står følgende om Aug. F. Schmidt: "En original personlighed var trolden fra Brabrand med kristennavnet August F. Schmidt. Nærmest Danmarksmester i små bøger om folkløse og landsbyhistorie. Jeg ved ikke om han blev folkemindesamler, fordi han var en trolde. Eller om han var blevet troldagtig at se på, fordi han arbejdede så meget med de farlige emner? Han var heldigvis ikke en af de menneskeædende trolde, tværtimod, rund og rar".

Også Emanuel Sejr omtaler i sin bog "Århusprofiler" fra 1974 Schmidt. Det sker i forbindelse med et digt af Anton M. Jensen om forstyrrelse fra snakkesalige på Statsbiblioteket. Der står: "Når man fra læsesalen husker folkemindesamleren

August F. Schmidt ved siden af arkivar Poul Rasmussen og erindrere Schmidts poliske ansigt, når han med noget, man kan kalde en gennemtrængende hvisken, fortalte Poul Rasmussen den ene historie efter den anden, mens denne, der hørte til bibliotekets tavse gæster, vred sig af undertrykt morskab"

Historier på gult koncept

En del ældre borgere i Brabrand kan sikkert huske August F. Schmidt – eller "forfatteren", som han ofte kaldtes – når han med sin mappe i hånden spadserede rundt i sognene for at møde folk, der kunne fortælle ham om tidligere tider.

Når historierne skulle nedfældes på papir, skete det på gult koncept og med blyant eller pen. Boghandleren i Brabrand havde altid det gule koncept på lager.

Blev 66 år

August F. Schmidt boede på Hovedgaden 124 (nu Silkeborgvej) i Brabrand til sin død 17. juli 1965 i en alt for tidlig alder – kun 66 år. Han ligger begravet på Brabrand Kirkegård. På gravstenen står bl.a.: "Folkemindeforskeren August F. Schmidt 1899-1965 Denne Egns Historiker"

Brabrand og store dele af det øvrige Danmark mistede med Schmidts bortgang en stor personlighed – en mand med en viden, der faktisk ikke siden har kunnet erstattes – men heldigvis har vi hans bøger. Århus Kommune burde ved en given lejlighed finde en gade, en vej eller et torv, som kunne få August F. Schmidts navn.

Det har han fortjent !!

Danmarks smukkeste jernbane var anlagt i Østjylland

Banestrækningen Bryrup-Silkeborg

Af: Viggo Lovdal

I år er det 40 år siden banestrækningen Horsens- Bryrup- Silkeborg blev nedlagt.

”Der er noget vemodigt ved at slå op på plan 61 i køreplanen for publikum. - Plan 61 omfatter privatbanestrækningen Horsens-Bryrup-Silkeborg. Øverst på siden står, at kørslen ophører den 30. marts 1968. Det er den oplysning, der virker vemodigt. - Danmarks smukkeste jernbane ophører med at eksistere, og samtidig nedlægges den sidste strækning, der hører under Horsens Privatbaner. Horsens stations rolle som udgangsstation også for en lang række privatbanetog er udspillet”.

Således indleder Jernbane-Bladet, der forlængst er gået ind, en artikel i maj-nummeret 1968, en månedstid efter at kørslen på strækningen er indstillet. Den 17. marts arrangerede Dansk Jernbaneklub den sidste tur på strækningen. ”Dampen oppe for sidste gang” var overskriften på Silkeborg Avis’ referat dagen efter den vellykkede afskedstur. I år er det 40 år siden.

Ti-årig periode med forskellige jernbaneplaner

Allerede i 1875 begyndte man at tale om anlæg af en jernbane på disse egne. Omtrent samtidig fremkom der forslag om anlæg af en statsbanestrækning fra et punkt mellem Skanderborg og Horsens over Brædstrup til Esbjerg. Disse planer bevirkede, at sagen om en Horsens-Brædstrup-bane blev skrinlagt helt frem til 1882. I de følgende 10 år kom der forskellige planer på bordet, i 1889 endda et forslag om en banestrækning Horsens-Hansted-Vorvadsbro og evt. helt til Himmelbjerget. De mere eller mindre fantasifulde planers fremkomst bevirkede, at der kom mere fart og større tilslutning til anlæg af en bane fra Horsens over Brædstrup til Vinding og Bryrup. 8. maj 1894 blev der givet Horsens-Bryrup-Jernbaneselskab eneretsbevilling til selskabet. I foråret 1897 påbegyndtes banestrækningens anlægsarbejder i Lund. Strækningen fra Horsens til Lund var anlagt, idet Horsens-Tørring-banen blev åbnet allerede i 1891. Bryrup-

banen kunne derfor få fællesstrækning med Tørring-strækningen til Lund.

Smalsporet jernbane

Indvielsen af den 38 km lange strækning fandt sted den 22. april 1899. Horsens Folkeblad bragte den 24. april en reportage fra indvielsen, hvori det bl.a. hedder:

”Stationsbygningens og posthusets flag smældede i den hårde blæst, da et indbudt selskab i lørdags morges samledes for at indvie Bryrup-banen. Vel skinnede forårs-solen, men de fleste deltagere havde dog hyllet sig i varme vinterfrakker som værn mod den kolde blæst. Festtoget bestod af to personvogne og postvognen, og vor korrespondent beretter i begejstrede vendinger dels om vognenes fremragende komfort og dels om den skønne tur gennem det kuperede terræn. Vel nået til vejs ende spiste man ”paa feltfod”, en let frokost i ventesalen i den ”pyntelige stationsbygning”.

Dagen efter påbegyndtes driften med to tog dagligt i hver retning. Banen blev anlagt med en sporvidde på 1000 mm, altså en smalsporet jernbane. En normalsporet strækning har en sporvidde på 1435 mm.

S. Holmblad, der var driftsbestyrer ved Juelsminde-banen, fik også overdraget ledelsen af Bryrup-banen. Banen gav et godt økonomisk resultat, indtil den i 1929 blev forlænget til Silkeborg. Der blev i disse år anvendt 300.000 kr. til nyanlæg og udbetalt 170.000 kr. i udbytte. I 1916 blev der fremsat ønske om at føre banen videre til Silkeborg, ligesom man ønskede at omlægge sporet til normalspor; man havde længe været mindre glad for den smalsporede jernbanestrækning. 20 marts 1918 blev forslaget om forlængelse og ombygning vedtaget, men på grund af eftervirkninger fra første verdenskrig blev arbejdet først påbegyndt i slutningen af 1922. Arbejdet

blev udført uden afbrydelse af driften.

Anlægsarbejdet var vanskeligt, især ved området omkring Lundum. Fra Vestbirk til Østbirk var problemerne ikke så store. Imponerende er det at konstatere, at overgangen fra smalspor til normalspor som nævnt kunne klares, samtidig med at driften blev opretholdt. Dette især når man tænker på, at man dengang ikke rådede over den maskinpark, der anvendes ved sporelægning i dag.

Det af banen nøje tilrettelagte arrangement klappede fuldstændigt, skriver Jernbane Bladet i en artikel i 1954.

Togforbindelse til Silkeborg

Den 16. april 1929 var der togforbindelse helt til Silkeborg, nu med normalspor. Næsten på dato 30 år efter åbningen af banestrækningen fra Horsens til Bryrup. (De nævnte datoer skal tages med forbehold, idet de varierer nogle dage i forskellige kilder, hvorfra der er hentet oplysninger til artiklen) Ved samme lejlighed blev også en del af togmateriellet fornyet.

Efter første verdenskrig havde bilerne en opblomstringsperiode. Kampen mellem bilisme og jernbanedrift var hård og uforsonlig. Folk, der ikke havde større indsigt i trafikale spørgsmål, ønskede banerne hen, hvor peberet gror. Det gik dog op for de fleste under anden verdenskrig, at det var et held, at banerne stadig bestod. Spørgsmål om baner kontra biler blev aktuelt igen. Bilismens fremmarch efter krigen lukkede sig om flere baner og kvalte dem. Til disse hørte Bryrup-banen. Begyndelsen af 50erne bød på gunstige år for banen. I 1953 steg passagertallet med 7,8 procent i forhold til året før. Underskuddet var gået ned med 39.000 kr. Anskaffelsen af skinnebusser var nok en medvirkende årsag til fremgangen. Passagertallet lå i denne periode på omkring 1400 dagligt. I 1954 indførtes forsøgsvis

Togpersonalet fotograferet efter ankomsten til Vrads Station. Fra venstre lokomotivfører Torben Langhoff og togfører Svend Nielsen.

Foto: Viggo Lovdal.

Klar til afgang til Bryrup en dejlig julidag i 2006.

Foto: Viggo Lovdal.

billige weekendbilletter, som DSB havde indført. Det var et krav, at der skulle holdes de samme priser, som DSB havde. 1955 begyndte nedgangen i passagertallet, selvom Bryrup-banen klarede sig bedre end gennemsnittet, men ikke nok til at banen kunne bestå. Lørdag den 30. marts 1968 ophørte kørslen på den jernbanestrækning, der med rette havde tilnavnet "Danmarks smukkeste jernbane".

Veteranbane

Banestrækningen blev nedlagt - næsten.

I Bryrup var der et voksende ønske om at bevare en del af banen som museums- eller veteranbane. Det lykkedes trods mange vanskeligheder og forhindringer. Allerede året efter nedlæggelsen af jernbanestrækningen, i april 1969, var der atter tog på skinnerne, dog kun på strækningen mellem Bryrup og Vrads - fem kilometer. Veteranbanen, der altså næste år kan fejre 40 års jubilæum, klarer sig godt, takket være 15-25 jernbaneentusiasters indsats på frivillig basis. Især nyligt afdøde urmager Ingolf Noes Tholstrup fra Bryrup var en af

drivkræfterne bag oprettelsen af veteranklubben. Denne opkøbte togmateriel og førte forhandlinger om at få lov til at køre på en del af strækningen, hvor man ikke skulle passere større landeveje. Grunden til Veteranbanen Bryrup-Vrads var lagt. Men et er at starte en bane, noget andet er at holde den kørende. Det er nødvendigt med en inderlig glæde ved og interesse for banen, for at man uge efter uge, måned efter måned og år efter år har energi til at beskæftige sig med gammelt ”ragelse”, som både er beskidt og hele tiden går i stykker. Dertil kommer, at man ikke mere kan få reservedele, alt skal laves i hånden. Jernbanefolkene mødes en gang ugentlig, og der er nok at mødes over og tage fat på i remisen i Bryrup.

Også mindre spændende opgaver måtte de jernbaneinteresserede førhen tage sig af, nemlig vedligeholdelse af strækningen, fx skifte sveller. Denne situation var ikke holdbar i længden, indså byrådet i Them åbenbart i 2006. Da bevilgede man 460.000 kr. til vedligeholdelse af banestrækningen. En unik veteranbane, der fungerede udelukkende ved hjælp af frivillig arbejdskraft, måtte have en økonomisk håndsrækning, mente byrådets medlemmer. Også træer og buske, der længe havde fået lov til at vokse sig store omkring strækningen, blev beskåret. Nu er der igen god udsigt over landskabet og søerne Kvindsø, Kulsø og Snabe Igelsø, som toget passerer på turen. I 2006 blev der brugt 700.000 kr. på den opgave, også bevilget af kommunen.

Juletræsudflugter

Veteranbanen har hver sæson mange arrangementer af forskellig art. Mange amerikanske turister på krydstogtferie lægger vejen forbi Bryrup for at få oplevelsen med togturen til Vrads med. Veteranbanen

bliver nærmest bestormet, når juletræsturen som en fast tradition står på programmet to weekender i december. I Vrads kan årets juletræ købes, før der returneres til Bryrup. Søndag den 16. december i fjor kørtes der tre ture med damp tog vel at mærke, Med disse juletræstog er en gammel tradition fra Bryrup-banens tid taget op. I 50erne arrangerede banen ”juletræsudflugt” til Vrads. Her koblede vognene fra, og medens damplokomotivet fortsatte til Silkeborg for vandforsyning, var der lejlighed til at udvælge et juletræ. Så gik turen tilbage til Horsens, når maskinen igen var forspændt. Turen kostede 4 kr. og 40 øre. Der var voldsom rift om billetterne dengang, og det er der altså også nu, når veteranbanen arrangerer juletog.

Traditionen skal opretholdes længst muligt, sagde banens direktør til Horsens Folkeblad i 1954. Han havde nok ikke forestillet sig, at traditionen på en måde er bevaret 40 år efter banens nedlæggelse.

40 år er gået siden Bryrup-banens sidste tog kørte på strækningen mellem Horsens og Silkeborg. ”Piger passer juletrafikken på Bryrup Banen”, skrev Jyllands Posten 30. september 1962 i en artikel om banen, der fortrinsvis blev betjent af kvindelige stationsforstandere. På banestrækningen, der havde Danmarks ensomst beliggende station, Vrads.

Al ting har sin tid. I 1968 bukkede Bryrup-banen under. Efter 68 år, 11 måneder og otte dages kørsel i Østjylland.

Kilder:

Horsens Byarkivs materiale om Bryrup-banen.

Forfatterens eget arkiv.

Elsehøj – Morsholt

Af: Helene Møller og Aage Kristensen

Ca. fire km vest for Odder ligger landsbyen Morsholt. Når man drejer til højre væk fra hovedvejen ind mod Odder, passerer man først på højre hånd Vejlskovgaard og derefter ses oppe på bakken gården "Elsehøj".

Gården matr. Nr.4 a af Morsholt er opført her i 1868 efter branden i Morsholt by, hvor gården oprindelig lå.

Elsehøj har i umindelige tider været selvejer-ejendom, og gårdens besætning har gennem mange år været blandt de kendte jyske stambesætninger, som i årenes løb hjembragte mange førstepremier.

På gården før og efter branden har vores oldefar samt fire tidligere generationer levet.

Som den første i vores familie, der ejede gården, var Laurits Christensen Kjellergaard, der var født 1690 i Odder.

Ifølge Mandtalslisten år 1700 for Odder by og sogn står hans far, Christen Laursen, nævnt som gårdmand og 51 år tillige med fire sønner: Rasmus 11 år, Laurs 8 år, Niels 6 år og Erich ½ år. Gården formodes at have heddet Kjellergaard, eftersom alle drengene senere benævnes Christensen Kjellergaard. Desuden var der en datter, Maren Christensdatter.

Ifølge Skøde og Panteprotokol for Hads Ning herred 1757-93 overdrager Laurits

Christensen Kiellergaard i 1757 sin selvejer gård til sin eneste søn, Chresten Laursen, født 1728 i Morsholt. Chresten gifter sig 3/3 1761 i Odder Kirke med Johanne Nielsdatter (datter af Niels Rasmussen Ørting og Karen Andersdatter), og Chresten og Johanne får syv børn: Niels, født 1763 – overtager senere gården, Maren (Maren på Stampen), født 1764, gift 1785 i Odder med Malthe Rye Lauritzen, der fæstede Odder Stampemølle, Laurs, født 1767 Gørtler i Odder, Karen, født 1769, gift med Rasmus Pedersen i Ørting, Kirsten, født 1771, gift 1801 i Odder med gårdmand Jørgen Nielsen, Kirsten død 1803, Rasmus, født 1774 død 1794 og Else, født 1777, gift 1804 i Odder med svogeren, Jørgen Nielsen og efter dennes død 1816, gift 1817 med gårdmand Michel Pedersen af Odder.

Som tidligere nævnt overtager sønnen, Niels Christensen ved skøde i 1794 gården. Niels gifter sig 1793 i Odder med Gertrud Jacobsdatter 1768–1811, (datter af gårdmand Jacob Mortensen og Mette Rasmusdatter af Odder).

Niels og Gertrud får fire døtre: Johanne 1794–1850, Mette 1796, Kirsten 1798 og Elisabeth Katrine 1801–1874. Gården menes at være opkaldt efter Elisabeth, der også flere steder kaldes Else.

Niels gifter sig to gange efter Gertruds død, i 1814 med Johanne Andersdatter og i 1817 med Karen Christensdatter.

Elisabeth Katrine – vores tipoldemor – giftede sig i 1821 med Eskild Rasmussen af Tvenstrup 1789–1830 (søn af Rasmus Eskildsen og Giertrud Rasmusdatter). De fik fire børn: 1821 Rasmus, der senere blev møller i Vedslet og datteren Rasmine, der overtager gården efter sin farmoder, 1825 Gertrud, gift med Søren Hansen af Randlev, 1827 Niels, der bliver gårdejer i Vedslet og 1829–1840 Anne Katrine.

Efter Eskilds død gifter Elisabeth Katrine sig igen 1830 med Peder Nielsen (vores tipoldefar), 1801–1845, (søn af Niels Sørensen og Magdelene Sybille Pedersdatter af Assendrup, Nølev sogn).

De fik seks børn: Marlene 1831-1910, gift med gårdmand Søren Kristian Sørensen af Tvingstrup, Eske, (vores oldefar hvorom senere) 1833-1910, Karen 1835, gift med Peder Jacobsen 1825-1869 og Mikkel Peder Knudsen Pilgaard, født 1842, Niels Peder 1837-1841, Søren 1839-1839, og 1842 en dødfødt dreng.

Efter Peders død gifter Elisabeth Katrine sig igen 1845 med Rasmus Sørensen. I dette ægteskab var der ingen børn.

Som tidligere skrevet overtager Elisabeth Kathrines barnebarn, Rasmine Rasmussen,

Damgården i Spøttrup, som Eske og Ellen Pedersen ejede.

gården i 1874. Hun gifter sig 1878 med Hans Christensen Pilgård af Hvilsted.

Familien Elisabeth Katrine Nielsdatter og Peder Nielsen med deres 6 børn. Bagerst til venstre Eske Petersen.

Vore oldeforældre Eske og Ellen Pedersen.

Billederne er taget i forbindelse med Eskes udnævnelse til Dannebrogsmænd.

Eske Petersens liv beskrives bedst, når man læser hans levnedbeskrivelse, som han indsendte til ordenskapitlet i forbindelse med sin udnævnelse til Dannebrogsmænd:

Dannebrogsmænd,

Lognefoged og Leptionsmand, Carl Peter, Erik Pedersen.

Levnedsbeskrivelse.

N
Jeg er født i Storstøtt By, Odder Sogn, Starhus Amt, d. 1de April 1833, der konfirmeret i Odder Kirke d. 11de April 1847, og var hjemme hos mine Forældre, Gaardier Peder Nielsen og Hustru Else Katrine Nielsdatter, Storstøtt, indtil 1de Maj 1850. Jeg droy da 17 Aar gammel til Vedset By for at bestyre en Gaard for min Kalubroder, Rasmus Eskesen, der den Gang deltog i den første Sleisvigske Krig, og da han efter i Aari Fortol kom hjem, droy jeg ogsaa hjem og var saa hjemme i c. 1 1/2 Aar. Derefter tjente jeg som Karl i Ondrup, Odder Sogn, i 2 1/2 Aar. Den Dag, jeg fyldte 22 Aar, 1de April 1852, overtog jeg den Gaard i Gæste af Starhuset "Ratholmsdal", hvilkken jeg endnu besidder og driver. Gødt i Maaned derefter, altsaa i Maj 1853, rejste jeg som Rekrut nr. 9 Batt. 3de Comp. til Skona, og laa der til September s. A.; men skilte for 12 Rigskenddaler om Maaneden en Maaned i mit Skid i 12 Aadr. Jeg droy da hjem til min Gaardgaard i Spottung i Sept. 1853, og d. 16 Maj 1856 holdt jeg Bryllup med Ellen Petersen fra A sendrup, Vedset Sogn, som endnu er min Hustru. I Aaret 1864 i Januar Maaned indskaldte jeg til og deltog i den anden Sleisvigske Krig indtil i

Konj. Maaned s. A., da Forstærkningsmandskabet
blev hjemsendt.

Frå 1864 har jeg selv drevet min Gaard i Spøt-
trup og forpørgt i mange Aar været Forpagter af
en Tællegaard ved Tiden af.

I min Tid har jeg hele Tiden været en hel del
med Husflidsarbejder i Tæ, hvilke jeg har ud-
stillet forskellige Steder og høstet følgende An-
erkendelser derfor: 2 Gange har jeg faaet 1de Pra-
mie i Gad. Herreds Landkoforening, ved
Landmandsforæmlingen i Viborg 2de Praemie,
i København en 1de Praemie; i Svendborg en
1de Praemie, og for Foranledning af Ritmester
Clausen Kaaas havde jeg del i en Kollektiv-Sam-
ling af Husflid for Verdensudstillingen i
Paris 1878, hvilken kostede Udteillingens Guld-
medaille. Jeg har ogsaa faaet Husflidsudstilletts
Medailler fra Viborg og Svendborg. -

Endvidere har jeg været noget af en Laan-
mand og har 2 Gange faaet Guld Praemie
for "Havskultur og Træplæntning" af Sax-
hus Landkoforening.

I Paris 1886, under de meget voldsomme
politiske Tider, blev jeg indmaant til Logne-
føyer og Sagdommand for Halling
Logn, hvilket Post jeg endnu beklæder.
1885, d. 1de April, holdt jeg 50. Aar Jubilæum som
Gaardmand i Spøtrup, og 1906, d. 16. Maj, holdt
si Guldbruylluf, og begge Gange - for jeg siger -
under meget stor Deltagelse. Vi har haft
13 Børn af hvilke endnu 8 lever. Min
Kæreste har i mange Aar været svagelig,

Jeg derimod nyder et godt Hilsed.
Naar jeg nu tilføjer, at H. Maj. Kongen
inden 13. Novbr. 1906 har benædt mig med
Dannebrogsmandens Adelskorn, tror jeg,
at jeg har fortalt det rigtigste.

Spøttrup d. 25.de Novbr. 1906.

Allerwürderdavi gød

Eskje Pedersen.

Løjtnant og Løjtnant for Halling Lov, Landfester
Eskje Pedersen (af Spøttrup)
13 - 11 - 1906.

Som det fremgår af levnedbeskri-
velsen drev oldefar gården "Damgården"
i Spøttrup ved Halling i Hads Herred. Han
var selv født i Morsholt på gården Elsehøj,
som hans forældre drev.

Begge gårde eksisterer stadig. Damgår-
den er i fin stand, medens Elsehøj er meget
nedslidt.

Underholdning før verden gik af lave

Af: Mogens Weinreich

Samtidig med, at Århus' indbyggertal er vokset til 300.000, er byens forlystelseliv svundet tilsvarende ind.

Mens en af de bedste somre "i mands minde" gik på held, nåede Århus' indbyggertal op på 300.000. En velskab tungsvend, der blev hjulpet til verden i Skejby, var genstand for den kommunale virak, situationen

fordrede. Selv om det ikke er umiddelbart forestående, vil Mads Bøje Sørensen formodentlig, når alderen tilsiger det, frekventere byens diskoteker eller andre ungdommelige tilholdssteder.

Derimod kommer han aldrig til at drikke kaffe på Rozzis café og konditori, som engang kunne lokaliseres på Bispetorv, hvor rytterstatuen af Kong Chr. X i dag skuer ud over Store Torv.

Sådan tog Bispetorv sig ud, da Rozzi's Conditori & Café var samlingssted for byens borgerskab.

Foto: Lokalthistorisk Arkiv, Århus.

Heller ikke et besøg i varietéen i Kasino i Rosenkrantzgade vil længere kunne realiseres. Bygningen anvendes i dag til andre formål, selv om et kunstnerisk element er bevaret. Århus-borger nr. 300.000 vil ligeledes gå forgæves, hvis han om føje år skulle få lyst til at se revy i Vennelystparken, som universitetet nu lægger beslag på. Ligesom han er født for sent til at opleve en danseaften i Århus-Hallens restaurant eller Varna. Mens førstnævnte etablissement efterhånden hører en fjern fortid til, eksisterer Varna Palæet endnu, men dansen er for længst ophørt. Levende musik er i denne sammenhæng en by i Rusland.

Og sådan kan man blive ved med at opsummere navne og steder, som kun alderstegne århusianere vil nikke genkendende til. Konklusionen er til at få øje på. Hvis landets næststørste by er vokset befolkningsmæssigt, så er forlystelseslivet blevet

tilsvarende decimeret. At sammenholde datidens udbud af morskab og underholdning med nutidens falder absolut ikke ud til fordel for Århus anno 2008. Frem for alt savnes den mangfoldighed, som gjorde sig gældende i verden af i går.

Fjernsynets indtog

Når meget er forandret, og i det foreliggende tilfælde ikke ubetinget til det bedre, skorter det ikke på relevante forklaringer. En af dem bekræfter det velkendte forhold, at næsten alt i tilværelsen er forgængeligt. Smag og behag skifter gennem tiderne og vil fortsætte med at gøre det. Men hvad der vejer tungest er nok fjernsynets indtog i de små hjem for et halvt århundrede siden. Konkurrencen fra et stigende antal kanaler med et overflødhedshorn af skidt og kanel, har i det mellemliggende tidsrum få et utal af etableringer, hvor tidligere

Militørorkester på vej til en koncert i den daværende Banegaardsgade i april 1914 få måneder før krigsudbruddet.
Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Århus.

generationer morede sig, til at dreje nøglen om.

Tilbage er stort set kun diskoteker, der henvender sig til et ungt publikum med eller uden ørepropper. Voksne mennesker, der måtte føle trang til en glad aften i byen, er derimod ilde stedt. Hvor skal dette klientel gå hen, hvis trangen til en svingom til den levende musik, som er en saga blott, skulle melde sig? Mange beklager oprigtigt denne tingenes tilstand. Andre søger tilflugt ved TV-skærmen.

Den militære musik

Det forlystelsesliv og de underholdningstilbud, der er afgået ved en uskøn død, var ikke forbeholdt mere eller mindre velbeslåede århusianere. Gratis glæder skortede det heller ikke på. Til dem hørte militærorkestrene, der musicerede på faste tilholdssteder, og som altid samlede et pænt opbud af tilhørere – uanset om det foregik på Store Torv eller ved Pavillonon i Riis Skov. Ved begyndelsen af 1900-tallet havde byen to militærorkestre. Infanteriets 8. regiments orkester var mest velbesat med en snes mand, mens rytteriet og artilleriets musikalske opbud var af en størrelsesorden, som nødvendiggjorde en fælles optræden. Hver søndag gav regimentsorkestret koncert skiftevis på Store Torv, Havnepladsen eller i Vennelyst-parken, mens blæserne fra rytteri og artilleri diventerede publikum i anlægget foran den gamle hovedbanegård. I det hele taget var de militære musikere synlige i bybilledet. For om fredagen spillede det største orkester uden for generalens bopæl ved Studsgades port. Senere, da generalløjtnant Lorenzen flyttede ind på Hotel Royal, blev der tale om torvekoncerter under ledelse af Ludvig Makwarth, der havde vundet en ansættelses-konkurrence som stabshornist. I kraft af sit flotte udseende var

dirigenten, der kom fra Odense, årsag til, at de kvindelige tilhørere ofte var i flertal.

Det var derfor en sorgens dag, da Ludvig Makwarth med sit korps i 1913 blev forflyttet til Slagelse. Selv om uniformerne kom til at mangle i fortsættelsen, blev der som kompensation oprettet et kommunalt orkester. Den første spæde start til det, der i dag har udviklet sig til Århus Symfoniorkester. Den militære musik forsvandt dog ikke helt, men fik et ekstra incitament, når den kongelige livgardens orkester kom på besøg. De flotte uniformer med bjørneskindshuerner samlede kort før 1. verdenskrigs udbrud ikke mindre end 10.000 tilhørere på Stor Torv.

Afskedskoncerten

Byens tilbageværende militærorkester fortsatte sin virksomhed frem til 30 juni 1932, da der under ledelse af stabstrompetist Ejnar Knudsen fandt en afskedskoncert sted på trappen foran Århus Teater. Sommerkoncerterne fortsatte dog i kommunal regi frem til 1938, da en faglig konflikt satte midlertidigt punktum for den folkelige underholdning. Når koncerterne måtte indstilles, skyldtes det, at musikerne forlangte 10 kr. i timen, hvilket var en fordobling af honoraret. Selv om der året efter blev indgået et forlig, ebbede dette lokale kapitel alligevel ud – kun afbrudt af en kort renæssance i Mindeparken under den tyske besættelse. Det skal dog retfærdigvis anføres, at kommunal parkunderholdning, nu fra Botanisk Haves friluftsscene, fortsat hører til de faste indslag i sommerprogrammet. Men promenadekoncerter med eller uden militære udøvere hører fortiden til. Herved undgår man den lokale debat om, hvor der skulle spilles. For byens forskellige kvarterer konkurrerede til stadighed om regimentsmusikernes gunst, hvilket ofte fik

Vennelyst-pavillonens indgangsparti prydedes af to elefantfigurer, som var hentet fra landsudstillingen i 1909.
Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Århus.

bølgerne til at gå højt og stillede byrådet over for vanskelige afgørelser.

Vennelyst-revyen

At Vennelyst nød en høj prioritering, skulle ses i lyset af den position, parken havde indtaget i det århusianske forlystelseliv siden etableringen i midten af 1800-tallet. Gennem næsten 100 år var Vennelyst udover de faste koncerter ramme om foreteelser som dyrskuer, tivoli, kongresser, grundlovsfester og brydestævner med den navnkundige Bech-Olsen, der senere gjorde sig bemærket i andre henseender. Det brogede folkeliv, der udspillede sig i anlægget med bækløb og småsøer, udgør et spændende kapitel i lokalhistorien. Træpavillonerne, der var indrettet til servering og forskellige former for underholdning, nedbrændte med

jævne mellemrum, men blev hver gang genopført.

Mest skelsættende var en brand, der i 1908 affødte en følelsesladet byrådsdebat om parkens fremtidige indretning og anvendelse. Mens denne debat stod på, kom den nyansatte vært for etablissementet, Hans Peter Olsen, byrødderne i forkøbet ved at etablere en friluftsscene, som skabte bedre rammer for sommerens revy. I en årrække forinden havde revyerne været henlagt til en fordringsløs træbygning bag restauranten. Udover revy blev der også budt på varieté med artister og sangerinder. Men selv om mademoiselle Flamen Ricca, der på det tidspunkt havde stjernestatus, stod på programmet, var det de gratis glæder i form af parkens illumination af kulørte lamper og festfyrværkeri, der stjal opmærksomheden.

Den største epoke

Med Hans Peter Olsen ved roret indledtes en ny og mere glansfuld epoke i Vennelysts omskiftende tilværelse. Med Schiøler-Linck som kunstnerisk leder og to lokale journalister som tekstforfattere genskabtes den hensygnende revy, hvis indhold appellerede til et bredere publikum inklusive det bedre borgerskab, som ellers ikke havde for vane at besøge Vennelyst. I de følgende år kunne revyen præsentere en imponerende liste over datidens mest kendte danske kunstnere, som i sommerens løb udfoldede sig på tribunen, hvor byens spidser ofte måtte finde sig i at blive udleveret til almindelig latterliggørelse.

Det omfangsrige opbud af solister talte udover populære skuespillere og sangere også legendariske revykræfter som Carl Fischer, ægteparret Brockorst og komikeren Frederik Buch, som mestrede improvisationens kunst. Det største publikum blandt sangerne var Peter Cornelius, hvis titel som kongelig kammersanger ikke afholdt ham fra at dyrke det folkelige. En af sine største succeser i Vennelyst kunne Cornelius notere ved et landsstævne for afholdsfolk. Ved denne lejlighed var det i sagens natur ikke tilladt at servere spiritus i parken, men Peter Cornelius, der absolut ikke var afholdsmænd, håndterede denne situation ved at hælde snaps i en sodavandsflaske.

Bech-Olsen i unåde

Men ellers var alsidigheden udtalt i Vennelyst – blandt andet i kraft af to af tidens største brydehelte, den stærke smed Jess Pedersen fra Odder og den navnkundige Bech-Olsen, der senere etablerede sig som cirkusdirektør. Ved en kamp mod østrigreren Burghardt faldt Bech-Olsen i publikums

Indvielsen af den nye pavillon i Vennelyst blev fejret med manér, hvilket menukortet talte sit tydelige sprog om.

Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Århus.

unåde ved midt under kampen at afbryde denne og stikke hånden i vejret. Herefter meddelte dommeren, at den danske brydehelt var ude af stand til at fortsætte som følge af en betændt hånd og erklærede kampen uafgjort. Det affødte så voldsomme reaktioner fra publikum, som råbte svindel og humbug, at Bech-Olsen måtte forlade Vennelyst under politiets eskorte. Selv om mesterbryderen flygtede hen til en droske, som ventede i Høegh Guldbergsgade, fortsatte de oprørte tilskuere jagten på ham ned ad Samsøgade og kastede med sten undervejs. Kun ved indgriben fra politiets side slap Bech-Olsen uskadt fra denne episode.

Mens Vennelyst fastholdt sin position som samlingssted for det århusianske forlystelsesliv fortsatte debatten om parkens

fremtidige anvendelser i byrådet. Det skortede hverken på ideer eller forslag, men uenigheden blandt byrødderne var udtalt. I 1923 blev det trods alt vedtaget at udskrive en konkurrence om opførelse af et musikhus i parken, men der skulle gå yderligere 60 år, inden dette projekt blev realiseret et andet sted i byen – nemlig på det tidligere kaserneareal ved Vester Allé.

I Vennelyst mundede konkurrencen ud i opførelsen af en teaterbygning med tilhørende restaurant, hvor de nye rammer blandt andet kom sommerrevyerne til gode. Selv i de vanskelige besættelsesår, hvor behovet for at more sig absolut ikke mindsledes, strømmede folk til. Men det fik en brat ende natten mellem den 11. og 12. januar 1945, da Vennelyst-teatret mindre end fem måneder før befrielsen blev lagt i ruiner af en schalburgtage.

Det skulle vise sig at være begyndelsen til enden for et stort kapitel i det århusianske forlystelseliv. Efter i nogle år at have været hjemsted for nogle husvilde-barakker, blev det i 1954 besluttet at inddrage parken til bebyggelse af uddannelsessteder, der en halv snes år senere blev suppleret med en ny museumsbygning.

De små varietéer

Sideløbende med de revyer, der udfoldede sig andre steder end i Vennelyst, indgik varietéerne sammen med teatret i Kannikegade, som i folkemunde hed svedekassen som følge af problematiske ventilationsforhold, i de lokale underholdningstilbud. På et givet tidspunkt fandtes der tre faste varietéer. Ældst var Kystpavillonen, der havde eksisteret siden 1870'erne, og som var indrettet i en have på Kystvejen. Her kunne man blandt andet opleve humoristen Marinius Olsen, der blev lanceret som landets morsomste mand. Men han nøjedes ikke med at

udfolde sig på scenen. Marinius Olsen bidrog til, at 1900 blev et skelsættende år for byen, da Hack Kampmanns teaterbygning på Bispetorv indviedes næsten samtidig med Kasino-bygningen i Rosenkrantzgade. Sidstnævnte etablissement finansieret af Marinius Olsen, der udover at høre til de bærende kræfter på scenen, også fungerede som tekstforfatter og forretningsfører.

Til de konkurrerende foretagender hørte en varieté i Østergade under ledelse af Albert Schmidt, som var med til at hæve genrens blakkede image. Mens man andre steder dyrkede det platte og frivole, disponerede man i Østergade over dygtige artister og operasangeren H.E. Christophersen. Samme niveau skulle man lede forgæves efter i Jacob Kjærs varieté ”Øjet” i Mindegade. Her boede de optrædende damer i husets øverste etage, mens varietéen lå på 1. sal. At samme damer havde et tvivlsomt ry, kom til udtryk ved, at de havde politiforbud mod at færdes i gadebilledet!

I det hele taget var varietéerne ikke velanskrevne, hvorfor der fra myndighedernes side blev lagt så mange hindringer i vejen for deres virksomhed, at de efterhånden måtte se sig nødsaget til at lukke. Kun Marinius Olsen holdt skansen i kraft af de mere eksklusive rammer, der var skabt med indvielsen af Kasino. Selv om ejeren stadig dyrkede det bramfri repertoire, opvejedes dette af et program med international atmosfære. I 1909 dristede Marinius Olsen sig til sammen med Kasinos nye restauratør Charles A. Ehlers til at opføre en varietébygning i forbindelse med landsudstillingen, men det skulle vise sig at være en fejludvikling af rang, som kom til at koste de to investorer et betragteligt beløb i en rekordvåd sommer. Dette slag overvandt Marinius Olsen aldrig, hvilket formodentlig var en medvirkende årsag til hans død i

1912.

På det tidspunkt havde Charles A. Ehlers overtaget Kasino, som i en årrække fastholdt sit publikum i kraft af flotte artistprogrammer afvekslende med revyer.

Kapitlet Rozzi

Når Rozzis café og konditori var omtalt indledningvis, skal det ses i sammenhæng med det udendørs caféliv, som skabte en næsten pariseragtig atmosfære i Århus i sommertiden. Når solen begyndte at få magt, indledte fortovscaféerne sæsonen på de mest centrale torve. Det var samtidig signalet til, at nogle af byens mest prominente personer i eftermiddagstimerne slog sig ned ved Rozzi, Teatercaféen eller foran Hotel Royal, hvor der udspillede sig faste daglige ritualer. Hvis der ikke blev drukket kaffe eller indtaget en toddy, fik man sig et spil l'hombre i et særligt indrettet lokale. Til klientellet hos Rozzi hørte margarinefabrikanten Otto Mønsted, storkøbmand Hans Broge og generalkonsul Hendrik Pontopidan, der nød en hennesy med et glas vand til. Caféerne blev omhyggeligt overvåget af journalister, der kunne rapportere, hvilke kendte ansigter, som slog sig ned. Til stampublikummet hørte også skuespillerne ved Århus Teater under pauserne mellem dagens prøver. Nogle af skuespillerne havde faste pladser hos Rozzi, hvor de læste på deres replikker. Undertiden måtte teatrets portner ringe og minde om, at de skulle på scenen om fem minutter, hvilket gav anledning til et hastigt opbrud – i nogle tilfælde uden at betale. Tjenerne måtte derfor trække de glemsomme i skøderne, selv om den fadøl, de havde indtaget, kun kostede to øre.

Til klientellet hørte også byrådsjournalister, som kun havde 100 meter til det daværende rådhus, og katedralskolens lærerstab, som heller ikke havde langt til arbejdet.

Rozzi var indrettet i en bygning, som adskilte Bispetorv og Sct. Clemens Torv. Her åbnede konditor Weinschenck forretning i midten af 1850'erne, og da den gamle bispegård blev nedrevet i 1881, så brødrene Rozzi, der forinden havde været beskæftiget i København, mulighederne i det rum, som herved opstod og købte konditoriet. Da den ene af brødrene døde ret ung, giftede Johan Rozzi sig med enken og ledede forretningen i mere end tyve år. Konditoriet med de brogede glaslofter og marmorborde på støbejernsstel var det første i Århus, hvor gæsterne kunne fordybe sig i et større udvalg af aviser og illustrerede blade, hvilket var en medvirkende til den store søgning.

Da Johan Rozzi overdrog forretningen til Peter Møller, blev han boende oven over caféen og kom ofte ned for at underholde sig med stamgæsterne. I 1916 ophørte dette kapitel, da Rozzi måtte vige for Bispetorvets frilæggelse.

Liv og glade dage

Mens Royal i moderniseret skikkelse har fastholdt sin position som byens mest traditionsrige hotel, er det caféliv, som udfoldede sig på fortovet, for længst ophørt. Det samme gælder Teatercaféen, der efter mange års dvale er genopstået som Café Hack, men vel at mærke indendørs. Fortovsrestauranten hører derimod historien til.

Et fælles træk for de caféer, der tidligere hørte til borgerskabets faste tilholdssteder, var, at gæsterne blev diverteret med musik af enhver art. Andre steder var der indrettet særlige dameværelser, hvilket var tilfældet hos såvel Thürmann på hjørnet af Nørregade og Guldsmedgade som i Alleenberg i Nørre Allé. I det hele taget skortede det ikke på valgmuligheder, hvis folk ville en tur i byen. For med i billedet indgik også Bocken i Guldsmedgade og i samme gade

Guldborg, hvor den levende musik erstattedes af et elektrisk klaver. Når hertil føjes steder som Koncerthallen i Østergade, Grand i Rysegade med 9 mands orkester og Kronprinsen i Banegårdsgade, er det ligesom antydning, at underholdning ikke var en mangelvare i datidens Århus. Det samme var tilfældet, hvis man bevægede sig væk fra centrum. Af Kystvejens caféer indtog Mejlborg en særlig position med såvel udsøgt gastronomi som musik.

Mellemkrigsårene bød på nye former for musikunderholdning. Såvel jazz som floor shows stod nu på programmet, og nye danserestauranter åbnede. Det gælder Wienerhallen i Mindegade, Trocadero i Mejlgade og Apollo i Vestergade. Begrebet de brølende tyvere kom også til udtryk ved, at oprindeligt stilfærdige spiserestauranter og caféer forvandlede til danselokaler, som det eksempelvis var tilfældet med konditoriet Nørrelyst i Nørregade og Palæ på Skolebakken.

Krigstidens hærgen

For at hævde sig i konkurrencen satte såvel Royal som Regina alle sejl til med floor shows, hvor der ikke blev sparet på hverken orkester-besætninger eller solister. Og kort før krigen fik det århusianske forlystelsesliv en ekstra dimension ved åbningen af Århus Hallens restaurant, hvor det ene toporkester afløste det andet under ledelse af navne som Åge Juul Thomsen, Winstrup-Olesen og Svend Asmussen.

Besættelsestiden med mørkelægning og spærretid lagde ikke nogen dæmper på århusianernes trang til at more sig. Men det faldt ikke i god jord hos hverken den tyske besættelsesmagt eller de danske håndlangere, som satte en effektiv stopper for munterheden. Inden for et halvt år fra oktober 1944 til januar 1945 blev først

Århus-Hallens restaurant og derefter Molles Kro i Skolegade, Håndværkerforeningen i Paradisgade og Vennelyst-teatret sprængt i luften. Kun den første forretning genopstod, men kun for igen at nedbrænde, da freden for længst havde indfundet sig.

Siden har forlystelseslivet i Århus aldrig været det samme.

(Kilde: Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig.)

Til Valdemar Jensens minde

1858-1938

Af: Alfred Pontoppidan (1859-1944)

I disse dage ved Valdemar Jensens død og begravelse tænker jeg på den lange år-række, hvor jeg har kendt og dels levet

Alfred Pontoppidan.

sammen med ham og fulgt hans sorger, bekymringer og vanskeligheder på mange måder og i det daglige liv; man også hans glæder på mange måder, og jeg kan nu sige, at et ejendommeligt liv er afsluttet, et liv, som ellers kun meget få kendte til bunds. På sin måde er ethvert menneske en original, da *alle* i hele denne store menneskehed, hver enkelt, er noget for sig selv. Valdemar Jensen var i høj grad, almindelig var han i hvert fald ikke, alene af den grund, at der ikke med hensyn til mennesker er noget, der hedder almindelig. Han gik nu aldeles ikke ud på at være original, han bestræbte sig snarere på at være netop almindelig, da det var ham imod at vække opsigt og være særlig fremtrædende. Han ville tværtimod i sit inderste hjerte netop være almindelig. Når han ved enkelte lejligheder holdt en pæn lille tale, var det ikke for at gøre sig vigtig, men kun for at sige det rigtige og bidrage til feststemningen.

Da jeg i vinteren 1880-1881 en skønne dag, som 20årig, indfandt mig i Tarskov Mølle, hvor jeg ofte kom, traf jeg Valdemar

Valdemar Jensen.

Kirstine Jensen.

Jensen første gang. Han var ivrigt optaget af at gøre kur til den skønne Kirstine, datter nummer to, som netop befandt sig i den allerfarligste alder, vistnok kun 17 år. Det var just noget for en "feinsmecker" som Valdemar Jensen, og jeg kunne så udmærket lade være med at forstyrre ham, da jeg allerede dengang var "anderswo engagiert", som tyskerne siger.

Valdemar Jensen var dengang forvalter på Ludvigsholm hos sin svoger, den senere jægermester Leth på Koldkærgaard. Med en fart på tre meter pr. sekund kunne han snart spadsere de 1.000 meter, og det gjorde han nok flere gange om dagen.

Jeg aner intet om, hvorledes Valdemar Jensen passede landbruget på Ludvigsholm, men at han passede det, der både interesserede ham og mig mere end landbruget, nemlig Kirstine, det var en kendsgerning. Det var sandelig også det vigtigste, thi en bedre og mere trofast støtte end hende,

kunne han ikke få. Dette viste sig dagligt i det praktiske liv i mere end 50 år. Når jeg nævner familiens daglige liv, så vil mange pessimister og sortseere tænke på reversen af dette liv. De vil tænke på uenighed, lidt skænderi, tænke på Valdemar Jensens hårrejsende udtryk overfor sin kone, på hans gnavenhed, misfornøjelse og andre ting, og de vil så spørge: "Var det en lykkelig familie?"

Ja, det var det, trods alt. Sagen er den, at Valdemar Jensens rene og smukke karakter inderst inde var ganske uberørt af hans ydre væsen. Han var en afgjort dobbeltnatur, hvor det ydre og indre væsen var ganske forskellige og ofte ligefrem modsætninger. Man kunne ikke regne hans ord, men måtte udelukkende se på hans handlinger, som var rene, måske ikke fuldstændig uegoistiske, men navnlig redelige. Han ville ikke skyldte nogen noget, han ville være retfærdig, efter sin evne godgørende og i det hele taget re-

delig. Han ville ikke ligge det offentlige til byrde. Han var for stolt til at tigge og bede om kaution og blandt det rend, som jeg i en årrække havde af folk, der senere bedrog mig og bidrog til mit økonomiske sammenbrud, fandtes Valdemar Jensen ikke. I pengespørgsmål var vi *altid fri af hinanden* og derfor indbyrdes uafhængige. Det var jeg ham inderligt taknemmelig for, da alle spørgsmål om penge skiller, og vi kunne ikke skilles.

Så gik tiden, og vi nåede efteråret 1881, hvor vi begge blev indkaldt til forplejningskorpset ved 17. regiment på Sølvgades Kaserne. Så længe vi indkaldte befandt os i det civile kluns, mere eller mindre fint og meget forskellige i stand, opdragelse, kundskaber mv., havde vi ikke så meget fælles, men nu blev vi ved hjælp af den berømte uniform gjort ensartede i det ydre, dog ikke i det indre.

Dette ensartede resulterede straks i, at det blev foreslået, at vi alle sagde "du" til hinanden, og det bevirkede, at vi følte os som brødre og kammerater. Det sidste har en meget stor betydning for det enkelte menneske, og jeg finder det meget urigtigt, at vi ikke *alle* bliver taget til soldatertjeneste - undtagen de svagelige. Mange af de sidste kunne dog udmærket deltage i et eller andet ganske let, som ikke skadede deres legeme. Det er ånden, der skal retledes og underkastes disciplin mm. Desværre må der efter loven kun indkaldes et vist antal årligt, hvorved mange - alt for mange - går helt fri. Man kan ligefrem se på den enkelte eller mærke det på mange måder, om vedkommende har været soldat eller ikke. Dette siger jeg, som egentlig er uforbederlig antimilitarist ligesom min afdøde far. Dette er dog en anden sag, som jeg ikke skal komme ind på her. Kammeratskabet var altså i orden, og ved hjælp af dette kunne

vi også straks, overfor officerer og underofficerer, hævde vor ret, hvilket jeg straks skal påvise.

Hverken officerer eller underofficerer havde anelse om, *hvad* vi egentlig var. Derfor behandlede de os fra begyndelsen som nogle bønderkarle, landevejsbisser, tugthuskandidater mv. I virkeligheden havde vi en slags opdragelse fra hjemmene og senere som kontorister, jurister, større landmænd eller gartnere, teologer og andre studerede folk. På vor side blev vi ikke alene ganske forundrede over den behandling, vi fik (vi var 35), oppositions- og revolutionsånden kom også op i os, og det var ganske naturligt. Vi, som under almindelige forhold var vænnede til almindelig høflighed, blev tiltalt med de mest hårrejsende grovheder. Udtryk som *idiot*, *dummepeter*, *natvægter* osv. var de mildeste, og at vi til sidst efter tjenesten måtte ende i helvede, kunne vi være ganske sikre på.

Også en såkaldt dannet mand, som var sekondløjtnant, udslyngede de værste skældsord imod os. Dem kunne vi ikke svare på, fordi dette "*æsel*" havde staten, altså magten, bag sig. Han kunne så at sige gøre ved os, hvad han ville, uden at vi kunne gøre det mindste, thi klager nyttede ikke. Det var jo kun ord, som de havde lov til at bruge og ikke legemlig fortræd. Systemet er nemlig, at der skal jages rekrutterne skråk i livet i tide for disciplinens skyld. Dette system er nu ganske umoderne, fordi forholdene har tvunget d'herrer i militæret til at opgive det. Tænker man på de nuværende politiske forhold, så har man forklaringen. Befolkningen er desuden blevet så oplyst, at den ikke tåler at blive behandlet som børn eller uvidende molboer.

Imidlertid måtte der gøres noget, så vi havde krammet på d'herrer overordnede, og midlet var spiritus. Vi måtte angribe dem på

deres svageste punkt. Vi vidste godt, at de overordnede på ingen måde måtte modtage gaver eller bestikkelse under nogen form uden at miste deres stilling. Det kunne dog ikke skade nogen, at der anonymt blev sendt deres koner diverse drikkevarer til behagelig afbenyttelse. Konen vidste besked gennem flere års erfaring. Der blev ikke spurgt, hvor det kom fra, og der blev sagt "tak", men hele tonen forandrede straks dagen derpå. D'herrer kom i tanke om, at vi jo kom fra dannede hjem og også havde samlet og en del skolekundskaaber. Ellers var vi jo heller ikke blevet udtaget til forplejningskorpset. Man bruger ikke natvægtere og dummeperere til et korps, som skal føre regnskaber og forestå fordeling af madvarer.

Vi gled altså efterhånden over i en roligere tilværelse og blev helt gode venner med vores overordnede, som vi ikke mere

betragtede som vores plageånder. Slutningen af rekrutskolen endte endog med en festmiddag i et selskabslokale, hvortil alle underofficerer var indbudt og hvor der blev spist, drukket og holdt taler i lange baner. - Sidst i april 1882 blev rekrutskolen opløst. En del af mandskabet måtte blive inde til fortsat tjeneste ved forskellige afdelinger. Resten blev hjemsendt, efter at de havde trukket frinummer. - Valdemar Jensen måtte blive inde et år, medens jeg byttede mig et frinummer til imod betaling. Medens Valdemar Jensen altså blev i tjenesten, overtog jeg Constantinsborg som bestyrer. Året efter blev Jensen bestyrer af et mejeri i Vamdrup, og i 1885 holdt han bryllup med Kirstene Schmidt fra Tarskov Mølle. I 1887 købte han Aarslevgaard og blev så nabo til Constantinsborg, idet vore enge stødte sammen. Som kammerater ved militærtjenesten var det ganske naturligt, at vi vedblivende

Fra venstre: Christian, Karen, Kai, Kirstine Jensen, Valdemar (jun.), Valdemar Jensen, Otto og Mathilde. Forrest Vilhelm.

Efter en jagt på Constantinsborg 1893. Valdemar Jensen yderst til højre

kom sammen og delte godt og ondt med hinanden.

Landbrugets stilling var på grund af lave priser på landbrugsprodukter ikke god. Mange landmænd måtte derfor gå fra deres ejendom og søge over i andre stillinger, således også Valdemar Jensen, der solgte Aarslevgaard efter ni års forløb og flyttede til Brabrand, hvor han byggede sig et hus i Brabrand Bakker. Valdemar Jensen var så heldig at få midlertidig ansættelse ved kontorarbejde på De Danske Statsbaner i Aarhus, men på grund af sin alder, godt 40 år, kunne han ikke blive pensionsberettiget. Imidlertid passede han sit arbejde tilfredsstillende, så hans overordnede beholdt ham så længe, der var muligt. Der kom dog en dag, da statsbanerne måtte indskrænke personalet, så alle ikke fastansatte blev

afskediget. Dette skete efter 25 års forløb, og Valdemar Jensen blev afskediget uden pension. Han måtte så slå sig igennem på bedste måde. Han og hans hustru slog sig på håndarbejde, og de syv børn, der alle var i gode stillinger, hjalp til at holde hjemmet oppe. Det var her velgørende at se, hvor godt samarbejde og sammenhold i en familie kan bære over med meget. Små kår er ikke nogen ulykke, når der findes gode karakterer i en familie. Er det sidste ikke tilfældet, kan forholdene blive så sørgelige, at ikke alverdens penge kan hjælpe til at bringe en familie på ret køl.

Valdemar Jensens redelighed, som jeg før har omtalt, kom ham til gode, og familien nød i årenes løb den agtelse og anerkendelse, som den ærligt fortjente. Dette viste sig i særdeleshed ved Valdemar Jensens

begravelse, der var både smuk og højtidelig, og hvori mange fra egnen deltog.

Den rent ydre måde, Valdemar Jensen udviste, gjorde, at han af mange blev bedømt forkert, og jeg har derfor gjort disse optegnelser for at bevare de gode minder om ham, der i sit inderste havde mange gode egenskaber.

November 1938.

Familien

Jørgen Pontoppidan har knyttet nogle kommentarer til ovennævnte beretning af hans farfar, Alfred Pontoppidan:

Kirstine, der var fra Tarskov Mølle, og Valdemar Jensen, (Bakkely, Hans Brogesvej 9, Brabrand) blev forældre til syv børn: Mathilde (Tille), Valdemar (Lalle), Karen, Kai, Christian (Kesse), Otto og Vilhelm (Vitte), der fik efternavnet Waage Jensen med megen vægt på Waage. De fleste gik i skole på Constantinsborg hos privatlærerinde der, dels for at hjælpe familien og dels for at børnene (mine fastre og far) kunne få nogle skolekammerater.

Derved opstod et livsvarigt venskab familierne imellem, ikke mindst til datteren Karen, der var gudbarn af min farfar, veninde med min faster og i en periode boede på Constantinsborg og betragtede dette sted som sit andet hjem.

Sønnen Otto blev min fars bedste ven livet igennem og derfor udset som gudfar til mig. Yderligere tilknytning skete, da sønnen, Kai, blev forlovet og gift med Ingeborg

Hvalsøe, der blev min moster, da min far gennem dem traf min mor, Ele Hvalsøe.

”Tante Karen” arvede Bakkely og tilbragte sit otium der, og i hendes sidste år skiftedes mine forældre og fætterens, Inger og Otto Schmidt, Tarskov Mølle, til at holde hendes fødselsdag. Der skete så det mærkelige, at hun døde midt i familiens skød, da de sad på Tarskov Mølle ved hendes 87 års fødselsdag.

Som farfar skriver i mindeordene, var Hr. Jensen en meget brysk person, og selv om han var en børneven, var vi bange for ham. Jeg var selv kun seks år, da han døde, men jeg husker tydeligt min frygt for ham, når vi var på besøg. Fru Jensen, derimod, var et meget elskeligt menneske, som vi holdt af, og hun og min mormor i Aarhus var de eneste, vi måtte ringe til, da vi var børn.

Til slut en lille overlevering: Folk spurgte af og til fru Jensen, hvordan hun kunne holde ud altid at få skældud af manden, hvortil hun blot svarede: ”Det er som englesang i mine ører!”

Fra boplads til forstad

Glimt fra en landsbys 1000-årige historie

Af: Niels Greve

Vejlby

I en tid, hvor mange landsbyer i det åbne land er i fare for at blive isoleret gennem ringere trafikforbindelser, nedlægnings af mange service virksomheder m.v. - og hvor følgelig en affolkning truer, da kan det være interessant, - om end ikke nogen trøst for de truede, - at se på det historiske forløb for en landsby, der endte sine 1000 år som forstad - forsvandt, og nu stort set kun kan afsløres gennem stednavne, kirken og lidt af byplanen.

Det er Vejlby i Hasle Herred, det drejer sig om.

Oldtid

Vejlbys historie fortæller sig i fortiden. Hvornår byen opstod vides ikke bestemt. Flere oldtidsfund beviser, at området helt fra ældre stenalder, o. 5000 år f. K., har været livligt befolket. Datidens jægere, fiskere og samlere har boet langs kysten, som på den tid, før landhævningen fandt sted, fulgte foden af bakkedragene, omtrent hvor nærbanen nu løber fra Risskov til den drejer mod nord over Egåen til Terp og Lystrup. Man må tænke sig en fjord skæret kileformet ind mellem Vejlby og Egås højdedrag, helt ind i dalen syd for Lisbjerg. Nogle mindre bakker danner næs eller småøer og giver landskabet karakter, Brobjerg fra nord og Voldbjerg, Skælhøj og Vejlbjerg fra syd. Forud for et motorvejsbyggeri i 2006-2008 har Moesgård Museums arkæologer haft travlt med at undersøge området for levn fra fortiden, og meget er gravet frem. Mere end 20 bopladser fra den ældre stenalder er fundet. De beviser, at der har været ganske

livligt langs fjordens kyster. Man har fundet resterne af to 6-7 m lange stammebåde, bygget ved at man har udhulet stammer af henholdsvis Asp og Lind.

Frem gennem den yngre stenalder, 3000-1500 f. K, hæves landet, kysten flytter mod øst, moser og enge opstår og Egåen finder sit bugtede løb gennem den gamle fjordbund. Befolkningen begynder at interessere sig for agerbrug og kvæghold som supplement til jagt og fiskeri, Fra denne periode er påvist en stor boplads lige nord for Risskov, og i sognet har ligget 6 gravhøje, som nu alle er sløjfet. I 1929 fandt man på Vejlbjerg, lidt nord for Torsøvej station, en grav fra den romerske jernalder, 100-300 e.K.. Den gravsatte var en mand af rang, hvilket fremgår af, at graven var stensat og tillige rummede 10 lerkar, hvori havde været hensat mad og drikke til den døde. Måske en jernalderbonde begravet på sin egen mark.

Endelig må nævnes et fund, der bringer os helt frem i vikingetiden. I 1600-tallet fandt man ved Grydhøj, sydvest for Vejlby en runesten, hvis indskrift i oversættelse lyder: "Tykel rejste denne efter Tovi, maag sin". Stenen bærer også et kors, hvilket antyder, at den stammer fra overgangen fra hedensk til kristen tid, altså omkring år 1000. Fra denne tid må vi formode, der har bestået et bysamfund på Vejlby-bakken. Stedet har været ideelt, højtbeliggende med en stor slået udsigt over Århusbugten. På mindre end en time kunne man til fods eller med oksekærre nå skoven i syd, kysten i øst eller eng og moseområderne langs Egåen i nord. Vejene til disse steder er opstået. Det er nærliggende at se en forbindelse til nuværende veje, som nævnes. Til Krattet nord for Risskov kom man ad en grusvej, som senere blev til Tretommervej. Til kysten ad Forten, navnet for vejen ad hvilken man

drev kreaturerne ud på overdrevet, senere Fortevej, eller lokalt "Fuetvæi". Vejen til mosen gik mod nordøst forbi Vejlbjerg, hvor jernalderbonden havde boet, Mosevej, og endelig til engene i nord langs et smalt engdrag, Langenge, der strakte sig helt fra området vest for kirken til Egåen, Langengevej. Endvidere har der været veje til Århus i syd og til nabobyen Skejby i vest. De fleste navne er logiske, men navnet Tretommervej har givet anledning til mange gætterier. Regnar Knudsen mener, at det var vejen forbi de tre tornebuske, - treton. En mere logisk kommer fra Arne Christiansen, formand for Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Forening. Han peger på Fredskovforordningen af 1805, som omhandler skovenes værdisættelse i forbindelse med udskiftningen. Her medregnes træ under 3 tommer i diameter ikke, hvilket selvfølgelig letter taksationen af skovene, men det kan også være begrundet i, at bønderne har måttet hente træ i skovene til brændsel, gærdsel og husflid op til en diameter på 3 tommer. Hvis bønderne i Vejlby gentagne gange har været mindet om en sådan regel, ja, så virker navnet Tretommervej naturligt.

Funktionskort over landsbydannelse og bondesamfundets betingelser frem til 1800-tallet.

Vejlby er en forteby, d.v.s. byen er opstået ved bosætning på stedet (gode betingelser). Den havde et betydeligt jordtilliggende, og den fik en kirke. Modsat torpbyerne, som ofte var aflæggere af større bysamfund, de har mindre areal og er sjældent kirkebyer.

Middelalder og fællesskabstid

Byens første kirke, o. år 1000-1200, har formodentlig været en beskeden træbygning. O. år 1200 er opført en kirke af rå eller tilhugne granitsten, endnu i den katolske tid en lille lavloftet bygning uden tårn eller våbenhus. I 1100-tallet indføres kirketiende, en skat som bønderne betaler i bl. a. korn. Dette hensattes til udtærskning i kirkeladen, en betydelig bygning opført indenfor kirke-muren. If. Hertel skulle kirketiendet deles i tre dele, nemlig til kirken, præsten og til sognets fattige. Takket være denne skat kunne kirken efterhånden udvides og ombygges, hvilket hovedsagelig sker omkring reformationen. Kirken får våbenhus, tårn og korudvidelse, og opnår sit nutidige udseende. I dag fremtræder Vejlbys Kirke med muren omkring den ældste kirkegård som et velholdt og smukt minde om det 1000-årige landsbysamfund.

Vejlbysgade v. kirken 1910. Forrest branddammen. Til v. matr. nr. 14, gården Langholt.

Kortet over Vejlbys mark er et forsøg på, ud fra markbogen af 1683, at vise markens opdeling. Byen havde 4 vange: Ellevang,

Rekonstruktion af kort over bymarken. Til orientering er banen og Grenåvej indtegnet.

Mønnenvang, Skovvang og Kaysvang. Grænser for disse vange er dog usikre. Vangene var igen delt i agerskifter eller fald. I samme rækkefølge var der 30, 22, 34 og 15, ialt 101 fald. Endelig var de enkelte fald delt op i agre, som så ved en såkaldt omrebnings blev fordelt til byens gårde. Antallet af agre var i ovennævnte rækkefølge: 1220, 784, 918 og 350, samt 11 haver, i alt 3283. Agrene var lange smalle jordstykker af varierende størrelse. En gård fik ved omrebnings sine agre beliggende mange steder. Til eksempel nævnes to gårdes fordeling.

Ved kirken 1980. Vejlbysgade er her blevet til Filosofgangen.

Eschild Jensen, matr. nr. 17 (1688) fik 113 agre i 55 fald på i alt 64 steder og Laurids

Larsen, matr. nr. 3 fik 134 agre fordelt på 60 fald og på 104 steder.

Efter fællesskabets bedste principper forsøgte man ved omrebningsen en redelig fordeling af agrene, men hvor redelig denne har været, kan man med nutidig opfattelse nok undres over. Næppe nogen enkelt bonde har kunnet overse denne komplicerede fordelingsproces og har derfor måtte acceptere. Endelig var det jo også kun brugsretten, der blev fordelt.

Om agerskiftet og fordelingen skal nævnes Boltallet, som er en værdisangivelse for agerlandet, og som stammer fra den tidlige middelalder. Bolet var en fast værdisangivelse indenfor samme by, men kunne variere betydeligt mellem byer. Der anføres fra 30 til 370 tdr. land til et bol (= 8 ottinger). Byens gårde indgik i Gårdgrupper, således at en gårdgruppe udgjorde et bol. En gård kunne optræde i flere grupper. På Sjælland, hvor Solskifte kunne forekomme, indgik alle byens gårde i en gruppe, og byens samlede agerland var da lig et bol. Ved fordelingen begyndtes med den gård, som lå nærmest solen, øst eller syd, og der fortsattes i rækkefølge med solen rundt. Hvor der var flere gårdgrupper kunne fordelingen ske således, at gårde i samme gruppe havde agre sammen. Rækkefølgen kunne være efter solen eller ved lodtrækning.

Vejlby angives at have 12 bol og et bol svarende til 77,5 tdr. land. I præsteindberetningen fra 1661 nævnes gårdstørrelserne varierende fra 6 ottinger ned til 1 otting. Byens 30 gårde var altså fordelt på 12 gårdgrupper. Metoden for fordeling af agrene er imidlertid vanskelig at gennemskue.

Tofterne var bymidten, samt arealer nær gårdene, som ikke indgik i omrebningsen, og dels mindre arealer i vangene, som havde særlige tilhørsforhold til bestemte gårde, og kun delvis var med i fordelingen.

Udenfor vangene lå overdrev, enge og moser i nord, Aækroge (Fedet) i nordøst på den tidligere havbund samt Vejlbj Krat. Det sidste var en rest af den gamle østjydske egeskov og lå i sognets sydøstlige hjørne nord for Risskov. Disse områder blev efter værdi brugt til afgræsning og hø. I Krattet kunne hentes træ til gærdsel, husflid eller brændsel. Udbyttet varierede meget, engene var på steder så våde og bløde, at hverken mennesker eller dyr kunne færdes, og på Fedet, som mest var aflejret sand, var jordbunden tør og næringsfattig. En fælle som fællesgræsning mellem landsbyer nævnes ikke for Vejlbj, formentlig på grund af de naturlige grænser og store overdrevsarealer. Nabobyen Skejby har ligeledes haft betydelig overdrevsgræsning i den inderste del af Egådalen.

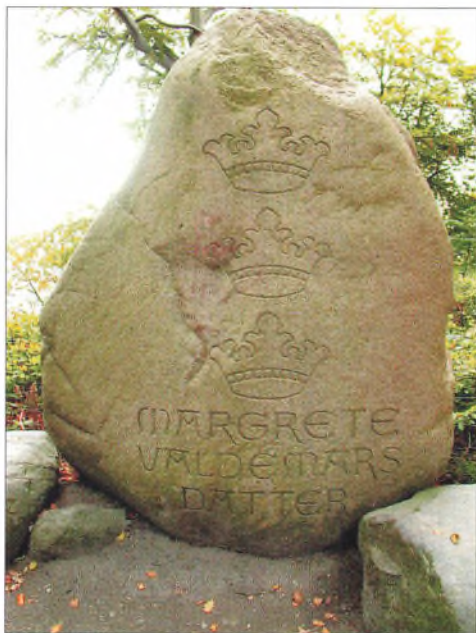
Landbrugsformen har helt til udskiftningen 1781 været trevangsbruget. Markbogen fra matrikuleringen 1683 nævner således:

"Weyelbye Sogn og By haver fire Marker og først en liden Vang kaldes Kayis Vang, er årlig indhegnet og bliver saet paa nogle Steder og Aaser (Fald). Resten bruges til Tyrebed (græsning) formedelst dets udygtigheds skyld, de andre trende neml. Elle Vangen, Skou Vangen (og) Mønden Vang saas hvert tvende Aar og hviler det 3die Aar"

Møndenvang nævnes som græsvang, Ellevangen som rugvang og Skovvangen har derfor været bygvang. Markbogen afslører imidlertid også, at trevangsbruget ikke var så konsekvent gennemført som på Sjælland, hvor det var mere udbredt. I Ellevang nævnes agre dyrket 2 år med havre, derefter hvile (brak) i 6 år og agre dyrket 1 år med boghvede, 1 år med rug, 3 år havre og derefter hvile i 6 år. Mange andre afvigelser findes.

Hvem ejede gårdene? Ældste fortegnelse over Vejlbys gårde og huse findes i en præsteindberetning af 1661. Indtil udskiftningen foreligger desuden matriklerne af 1662, 1664 og 1688. I 1661 nævnes som krongods under Aarhusgaard 6 selvejergårde og 6 fæstegårde. Under Domkapitlet (Domkirkens gejstlige) hørte 17 gårde og Voldum Kirke (Clausholm) ejede 1 gård, i alt 30 gårde.

Før reformationen, 1536, var Aarhusgaard den katolske bispegård. Derefter overtog Kronen Århusbispens ejendomme: *Aarhusgaard*, den nordlige ladegård, *Vorregaard* med tilhørende Vorre Ris, som var den nordligste del af Risskov, og som dengang hørte til Vejlbys sogn. Grænsen gik da ved den dybe kløft syd for Sjette Frederiks Kro, denne kaldtes *Wæthelby Holæ* (Vejlby Hule). Endvidere den sydlige ladegård *Havreballegaard*.

Dronningestenen i Risskov.

Grænsen gennem Risskov blev fastlagt af dronning Margrethe I ved en skelridning i 1412. Årsagen var uenighed mellem biskop Bo Mogensen og Århus by, og da der ikke forelå beviser (vidner) på et fastlagt skel, muliggjorde en bestemmelse i Jydske Lov af 1241 at dronningen ved at *indride markskel* kunne løse striden. Ifl. historien red dronningen på en hvid hest og med løse tøjler. Der, hvor hesten valgte at gå, blev skellet lagt. I 500-året 1912 blev på skrænten syd for kløften rejst en sten til minde om begivenheden.

Krigen mod svenskerne i 1657-60 gav landet økonomiske problemer, så Frederik 3. måtte optage store lån. En af de største kreditorer blev kongens kommissær i Amsterdam, Gabriel Marselis. For at afvikle gælden gav kongen i 1661 Gabriel Marselis skøde på Havreballegårds len med tilhørende bøndergods. En søn, Constantin Marselis, arver godset, som i 1680 ophøjedes til baroni, og Havreballegård bliver til Marselisborg. Heri ligger forklaringen på, at matriklen af 1688 nævner 11 gårde i Vejlbys sogn som tilhørende baron Marselis. Det var et dårligt bytte for bønderne, da baronen var en strengere herremand, end kronen havde været. De måtte udføre mere hoveriarbejde end landsbyens øvrige bønder. Som jordejer skal også nævnes Aarhus Hospital, som 1688 ejer 3 gårde i Vejlbys sogn, disse var overført fra Domkapitlet.

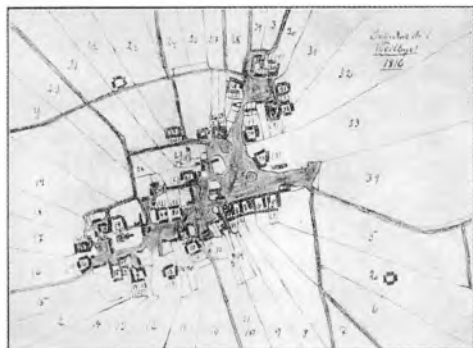
Afgifter ydedes til Kronen som *leding* (krigstjeneste), *stud* (til kongen) og *inde* (offentlig tjeneste). Desuden ydedes *kirke-tiende*, *kongetiende* til Århus hospital og *landgilde* (jordskyld). Foruden disse skatter måtte både selvejerbønder og fæstebønder yde *ægt* (kørsel) og *arbejde* til Aarhusgaard.

En selvejerbonde havde på den tid ikke skøde på sin jord og skulle ofte betale højere afgifter end fæstebønderne, men han

slap med mindre hoveriarbejde. Han havde tillige offentlige pligter som at være sandemand (nævning) og at medvirke ved retslige kendelser. Selvejrbonden havde ligesom fæstebønderne fæstebrev. Ejerforholdet formuleres således, da gård nr. 3 (matr. 33, 1688) i 1716 afstås af Jens Rasmussen Knudsen til Niels Jacobsen:

"... steder og fæster" 2. Marts 1737 Gaarden, "af hvilken Friherreskabets Lensherre er Herlighedsejer, men Bondeejet, saavidt det kan være og Adkomst anses, Jens Rasmussen Knudsen tilhørte og til Dato beboet, som nu til hannem i Vilje og Minde og er overladt og Gaarden afstanden, ..."

Baron Marselis var således herligheds-ejer og besad skødet på ejendommen. Som mange andre godsejere havde han svært ved at acceptere selvejrbøndernes rettigheder. Det medførte ofte stridigheder, hvor bønderne som regel trak det korte strå.

Del af matrikelkort fra 1816. I parentes matrikelnumre fra 1664.

Udskiftning og selveje

Vejlbys marker blev opmålt og udskiftet fra 1781, samme år som forordningen om, at udskiftningen påhvilede godsejerne, forelå, så der har været handlet hurtigt. Måske er der sammenhæng med, at løsningen blev *stjerneudskiftningen*, den mindst rationelle

på længere sigt, men den har været både hurtigere og billigere at gennemføre. Udflytning og nybyggeri kunne derved spares eller udsættes, og man undgik det store opbrud i landsbysamfundet.

Landsbyens udseende efter udskiftningen ses af matrikelkortet fra 1816, som er det ældste kort over byen, idet det originale udskiftningskort er gået tabt. Trevangsbrugget afløstes nu af kobbeldrift, et sædskiftesystem med brak. I en arbejdsjournal for en ny matrikel nævnes i 1830:

"Byens Jorder er særdeles gode og bestaar for det meste af Muld mere eller mindre Blanding af Ler og Sand. Byen har megen Høavl og overflødig Tørveskær. Sognet ejer selv Kirken. Dyrkningsmaaden er 1. Aar Byg, 2. Rug, 3. Byg, 4. Ærter, 5. Byg, 6. og 7. Havre; derpaa hviler Jorden i 5 a 6 Aar"

Ved denne ny matrikel (1844) ansættes byens hartkorn (jordværdi) til 229 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. og 2 3/4 Alb.. Trods de omfattende skatter synes Vejlbys bønderne at have været ret velstående. I løbet af de følgende årtier køber de fleste deres gårde. Domkapitlets besiddelser sælges først. Allerede i 1769 4 gårde og i 1776 1 gård. Disse ejendomme bliver altså solgt før udskiftningen finder sted. Derefter sælges i 1794 6 gårde, i 1795 2 gårde, i 1796 1 gård og i 1800 1 gård. Marselisborg gods sælger 11 gårde i 1807, 1 i 1810 og 1 i 1812. Aarhus Hospitals 3 gårde sælges senere, henholdsvis i årene 1811, 1856 og 1871.

Tiendepligten var iøvrigt et papir, der kunne handles med. Gennem mere end 200 år skifter havre- og kvægtiendet til kongen ejer mange gange, men opkøbes 1797 af to velhavende Vejlbysbønder, Peder Nielsen Kjeldsen og Peder Nielsen for 3000 Rdl.. Disse videresælger over de følgende år tiendepligten til ophavsbønderne, som derved opnår skøde på den del af deres ejendom.

Begivenhederne omkring århundredskiftet må have haft en stærk indflydelse på landsbysamfundet. Hoveri, skatterne og fællesdriften havde ligget som en tung dyne over byens beboere og hindret enhver åndelig, social og teknisk udvikling. Nu var det slut, og det kommende århundrede skulle vise i hvilken udstrækning landbefolkningen kunne drage nytte af reformerne.

Vejlby efter udskiftningen

Omkring år 1800 fik Vejlbys privilegium på at forsyne Århus med slagtede varer af kvæg og svin. Dette fik landmændene til at

Hærkort fra 1821-23 med senere påtegninger. Højder vist ved "Lehmannske Bakkestreger".

øge husdyrproduktionen og skaffede byen ry for sit store antal slagtere. Ved folketællingen i 1845 nævnes: 48 jordbrugere med familie og tyende, 32 håndværkere med familie og medhjælp, 1 handlende, 33 dagle-

jere, 6 pensionister o.l. 4 lærere og vægttere, 19 almisenyndende, 20 vævere, 17 slagtere, 7 skræddere, 3 træskomænd, 2 smede, 2 hjulmænd, 1 rokkedrejer, 1 skomagere, 16 håndgerningsfolk. I alt 706 indbyggere.

Præsten savnes i denne tælling, men om end sognet fik egen præst i 1803, så havde denne helt til 1884 bolig i Århus. Det har været et levende og driftigt landsbysamfund. Måske allerede præget af storbyens nærhed. Foruden slagterne har de mange håndværkere kunnet afsætte en del af deres produktion i Århus. Alligevel har det helt til det 20. århundrede været landbruget, der har været det bærende erhverv i sognet. Der var tilløb til en industri i området, da to teglværker og et bryggeri blev etableret i 1800-tallet, men ingen af disse virksomheder var levedygtige. Andelsbevægelsen kom til Vejlbys i 1880'erne. Et andelsmejeri blev oprettet i 1889, men det blev allerede i 1904 overtaget af De Forenede Mejerier og nedlagt. En brugsforening oprettedes i 1886.

Hospitalet opføres som *Jyske Asyl* i 1852 og hæver i de følgende årtier sognets indbyggertal med over 500, en faktor som bidrager til bydannelsen i området mod Risikov og kysten. En anden faktor er trafikforbindelser. Den oprindelige vej til Ebeltoft, Odelvej, gik langs kysten og passerede Egåen ved et vadested, senere en bro, øst for Brobjerg (se hærkortet). Denne vej var forbundet med fortjen, senere Fortevej, og har formentlig været drivvejen for oksedrifterne fra Djursland, når disse skulle drives mod syd til markeder i Tyskland. Omkring 1860 afløstes den af Grenåvej, som førtes over bakken, forbi Vejlbys. Jernbanen bygges i 1879, og herefter vokser bebyggelsen i området nord for skoven støt. Flere velhavende århusfamilier flytter hertil. Foruden smuk natur, og hurtig forbindelse til Århus,

er her også lavere skatter. På Fedet begynder ligeledes spredt beboelse at dukke op, og for Vejlbbygårdene er dette i første omgang en fordel, idet man kan sælge den fjerneste og ringeste jord fra og samle sig om den frugtbare jord nærmere byen.

Landsbyliv

I de ældre landsbysamfund havde præsten stor, ofte afgørende indflydelse på mange områder udover de kirkelige handlinger. Fra reformationen til 1632 havde Vejlbys præst bolig i Kannikegården, gård nr. 28, som lå lige nord for kirken, men fra 1632 til 1803 tilhørte præstekaldet Domkirkens øverste kapellan, som havde bolig i Århus. Ligeledes var der i perioden 1803-1884 krav om at sognepræsten boede i Århus. Kannike-

Luftfoto fra 1925.

gården skulle i denne periode altid have et værelse til præstens rådighed. Der er nok en nærliggende sammenhæng mellem den i over 250 år udeboende præst og den ifølge historien udbredte materialistiske indstilling hos befolkningen i Vejlbyselv om også indflydelse fra skolelæreren og politikeren Lars Bjørnbak i Viby har gjort sig gældende. Bjørnbak var en modstander af det grundtvigske livssyn og havde tilhængere blandt nogle af de

stærkeste personligheder i Vejlbyselv. Efter 1884 følger en tid med mere balance i de forskellige livssyn. Under påvirkning af de første præster fremmes en indremissionsk menighed (Ussing, Martensen-Larsen). Også grundtvigianismen får mange og stærke tilhængere (Welding, Geert-Jørgensen). Det oprindelige Vejlbyselv sogn rummer idag tre kirkesogne: Risskov sogn siden 1934 og Ellevang sogn siden 1974.

Skolen har i Vejlbyselv altid haft hjerterum, men knebent med husrum. Om den, samt degn og gårdmand Anders Jacobsen, Veilbye skriver Chr. V. Hertel 1810:

".....men hvad kan han vel udrette, som han burde og selv gjerne vilde, saa længe han paa engang omringet af 70-80 Børn daglig i en blot 3 små Fag stor Skolestue (ved siden af hans egne smaa tvende Stuer), der har, saa længe Væggene er hele, ingen anden Luft eller Trækhuul end det paa Forstuedøren ind til Skolestuen udskaarne hjerte."

Pastor Hertel arbejdede for bedre skoleforhold, ligesom hans efterfølgere samt skolefolk og sogneråd hele tiden har søgt at gøre byens skole tidssvarende. Der var langt til skole for børnene i "Krattet" nord for Risskov, som for børnene på Fedet og i Langenge, og børnetallet steg støt, (346 i 1924). Løsningen blev efter lange og træge forhandlinger, at Vejlbyselv-Risskov skole rejstes i 1927 på åben mark mellem Vejlbyselv og Fedet, og hermed er der skolemæssigt sagt farvel til landsbypræget. For sognets unge er sang- og danseaftener, som i den bjørnbakske tid siges at have været særlig lystige, tidligt suppleret med andre aktiviteter som gymnastik, idræt, dilettant eller foredrag i skolen eller i forsamlingshuset i Vejlbyselvgade.

Landbruget i Vejlbyselv får man et indtryk af ved at betragte luftfotoet fra 1925. Et høstbillede, hvor gode afgrøder på velplejede

marker, der stråler ud fra landsbyen med de 30 gårde, er et godt vidnesbyrd om den udvikling, der er sket. Flere gårde er flyttet ud, nogle efter brand, som jævnlige ramte byen. Den 29. maj 1855 lagde en storbrand 3 gårde og 9 huse øde. For andre har det nok efterhånden været for trangt og upraktisk i landsbyen, og man har set muligheden for et rationelt byggeri ude på marken. Mange dygtige landmænd har præget egnen og har givet gode lærepladser for unge, ligesom Vejlbys Landbrugsskole, der afløste højskolen i 1921 fik bred støtte fra egnen.

Konsulent C. P. Lauridsen købte i 1916 gården Nyholm og drev den ved moderne landbrugsmetoder frem til at blive et mønsterlandbrug for egnen. En af Vejlbys gårdmandssønner blev senere landskendt som godsejeren og politikeren C. Moesgaard-Kjeldsen.

I 1912 foretog man en regulering af Egåen og satte sluseporte ved dens udløb med en sænkning af vandstanden og dermed en bedre udnyttelse af engene til følge. For at sikre mod oversvømmelser måtte man i 1951 udbedre digerene og etablere en elektrisk pumpestation. Dermed forsvandt et vådområde og dets rige fugleliv. Et halvt århundrede varede denne landvinding. I nyere tid er driften af de lave enge blevet uøkonomisk og den øgede interesse for naturgenopretning har resulteret i skabelsen af

Egå Engsø, hvor fuglelivet hurtigt er blomstret op, og området besøges dagligt af mange mennesker.

Forstaden Vejlbys-Risskov

I de seneste årtier, stærkest i 60-erne og 70-erne har Århus bredt sig ud fra dens forstæder. Industrier flytter ud, beboelsesområder breder sig og kræver trafikforbindelser, handelscentre, skoler m.v.. Gennem lovgivning og fornuftig byplanlægning

søges fastlagt, hvordan denne udvikling skal ske. Et eksempel på en interessant byplanlægning nord for Vejlbys skal nævnes. På luftfotoet fra 1966 ses, at der bygges et

Byggeri 1966 efter linier fra 1781.

villaområde under udnyttelse af skellene fra udskiftningen i 1781. Det bliver til Nordlandskvarteret, hvor veje og stier stråler ud fra den gamle bymidte. Mellem vejene er anlagt cykle- og gangstier cirkulært i forhold til bymidten. Dette har givet et meget smukt og attraktivt boligområde. Midt i området ligger Ellevang Kirke og Jellebakskolen samt vuggestue og børnehave. I yderkanterne ligger supermarkeder. Et populært område, hvor beboerne befinder sig godt, men for fremmede kan det være lidt af en labyrint at finde rundt i.

Nødvendigtvis må landsbyer og anden lokal bebyggelse vige eller indgå i den igangværende udvikling. Det sidste er kun sjældent praktisk. Ofte er bygningerne for gamle eller upraktiske til at være en del af et moderne byområde. For enden af Vejlbysgade lå Kaalbygaarden, den gård, som Nationalmuseet lod opmåle i 1927 og fandt velegnet

til at flytte til Frilandsmuseet i Lyngby. Man valgte dog gården Engkær i True, idet man mente, at det ville ødelægge for meget, hvis man fjernede Kaalbygaarden fra landsbymiljøet i Vejlbjerg, - godt 30 år senere blev gården nedrevet. Netop på den tid, i begyndelsen af 60'erne var man i gang med at udarbejde "Egnsplanen for Århus". Den omfattede bl. a. udviklingen i forstæderne og lå færdig i 1966. På samme tid arbejdede Vejlbjerg-Risskov sogneråd ihærdigt med en omfattende og mere vidtgående udviklingsplan for Vejlbjerg området. Denne ville fjerne hele den gamle landsby og gøre området til et stort handels- og kontor center med bl. a. et højhushotel. Adgangen til området skulle ske via en 4-sporet omfartsvej. Flere byggerier gennemføres: Vejlbjerg-Risskov Idrætscenter, Idrætshøjskolen, Egmont Kollegiet og Risskov Gymnasium. Desuden store kontorbygninger tæt på Kirken, hvor Landbrugets EDB-center flyttede ind. Desværre også en uskøn betonbygning med posthus og apotek.

Nyeste kort over Vejlbjergområdet.
© Kort & Matrikelstyrelsen (262).

Så kom kommunesammenlægningen i 1970, hvor Vejlbjerg-Risskov bliver en del af Århus Kommune, og udviklingsplanerne kolliderer. Vejlbjerg planerne går i stå og må nu tilpasses Århus Kommunes planer. Resultatet af denne udvikling er, at Vejlbjerg i dag fremstår som en dårligt organiseret blanding af nyt og gammelt.

Kirken og dens nærmeste omgivelser står dog uberørt af denne udvikling. Mod vest er opført en sognegård i et smukt og stilfuldt byggeri i et grønt område som giver en god adskillelse til Risskov Gymnasiums lave bygninger.

Det afbildede kortudsnit viser Vejlbjerg-området seneste udvikling. Mod nord ses det omtalte Nordlandskvarter, hvor linier fra 1700-tallet kan ses. Nærmere bymidten ligger "Vejlbjerg Vænge", en serie firlængede rækkehuse, i en åben plan, som fører tanken tilbage på de gamle landsbygårde. Øst herfor nogle rækkevillaer som cirkelstykker i forhold til landsbymidten. Udenfor villaområdet løber Nordlandsvej, og mellem den og

Table på gavlens "Den gule skole" fra 1860, af den gule skole. nu restaurant.

Grenåbanen, den gamle landsbys overdrev, er let industri. Øst for banen på Vejlbjerg, jernalderbondens mark, ligger nu Østjyllands Postcenter.

Nævnes bør også et par bygninger, som

Vejlbysgade nr. 7.

blev reddet ved kommunesammenlægningen i 1970. Den gamle gule skole fra 1860. Den står endnu, fint renoveret og rummer en restauration og et motel. Desuden Vejlbysgade nr. 7. Et smukt lille bindingsværkshus, som bebos af malermester G. Ovesen, og takket være ham stadig bliver passet og vedligeholdt. Ellers er det småt med bevarelsesværdige gamle huse, og landsbymiljøet er svært at få øje på.

Det lokalhistoriske arbejde

Efter en studiekreds i 1980-81 med lokalhistorisk arbejde som emne startedes en lokalhistorisk gruppe, som gik igang med interviews, indsamling af materiale, registrering m.v. I 1991 dannedes Vejlbys-Risskov Lokalhistoriske Forening, som nu har ca. 200 medlemmer. Ugentlig mødes en gruppe på biblioteket, hvor der arbejdes med registrering, mærkning, tyding og renskrift af gamle skrifter, billedmateriale, gårdhistorie, kartografi m.m. Et arbejde, der hæmmes af mangel på et egnet og fast lokale. Udstillinger arrangeres, og i sommerhalvåret lokalhistoriske byvandring.

Kildemateriale til Vejlbys historie

Rigsarkivet: Regnskaber, jordebøger m.v. for Aarhusgaard Len, Havreballegaard og Aarhus Amter. Matriklen af 1662. En præsteindberetning med jordebog for Vejlbys, samt tiendekommissionens protokoller, folketællinger m.m..

Matrikelarkivet: Matriklerne af 1664, 1688 og 1844 (Vejlbys ca. 1820).

Landsarkivet: Kirkebøger, tingbøger, protokoller fra det gejstlige gods og Aarhus Hospital. Herreds-bøger m.v. samt skifte- og fæsteprotokoller m.v. for Marselisborg Gods og Birk.

Af trykte udgivelser foreligger:

Aarhusbogen, 6 Bd. s. 376-519 vedr. Aarhus Domkapitel i middelalderen.

C. V. Hertel: Forsøg til en antiq-hist. Beskr. over Aarhus Dom- og Chathedralkirke. Ålborg 1810.

Henrik Larsen: Vejlbys Sogns Landbohistorie, Historisk Samfunds årbog, Århus 1927.

Regnar Knudsen: Vejlbys-Risskov gennem tiderne, Vejlbys Risskov, 1955.

Litteratur om østjylland siden sidst

Af: *Lars Otto Kristensen*

Det tidligere baroni Vilhelmsborg ejes i dag af Århus Kommune, men den gamle ejerslægt følger det stadig med levende interesse. I november 2007 skænkede lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen en mindesten med navnene på de 10 lensbaroner Gyldenkrone, der besad baroniet 1673-1921. Den står ved indkørslen til hovedbygningen. Samtidig fik hovedbygningen kopier af en stor del af de familieportrætter, Erik Gyldenkrone har på sin gård i Hørsholm, hvor en meget stor del af slægtens minder i dag er samlet. Til lejligheden skrev Hans Møller

Baroniet Vilhelmsborg
og dets
10 lensbaroner

”Baroniet Vilhelmsborg og dets 10 lensbaroner – en kort historisk redegørelse”, udgivet af Århus Kommune. Den indeholder portrætter

og en kort biografi af alle 10 lensbaroner og af gårdens historie.. Efter de senere års restaurering, ud- og indvendig, fremstår Vilhelmsborgs hovedbygning nu igen smuk og repræsentativ.

Årets store herregårdsværk er ”Gehrdt de Lichtenberg – stor-købmand, godsejer, pengeudlåner

og fabrikant”, udgiver af Horsens Museum og Dansk Center for Herregårdsforskning, Gl. Estrup, skrevet af dr. phil Annette Hoff, Horsens Museum. Bogen er på 368 sider og udsædvanlig smukt udstyret, bl.a. med fotografier af Kirsten Nijkamp, der må være landets fineste interiørfotograf. Bogen blev præsenteret på Bidstrup, slægtens tidligere stamhus, der stadig er i slægten Honnens de Lichtenbergs besiddelse. Gehrdt Tonboe stammede fra Horsens højere borgerskab

og moderen fra en anset flensborgfamilie Lichtenberg, hvis navn, han antog, da han blev adlet. Han har ikke efterladt noget personarkiv, så bogen er skrevet på grundlag af offentlige og firmaarkivalier. Som mange andre, der havde tjent en formue ved handel (de Linde-familien fra Holstebro fx), lod Lichtenberg sig adle ved simpelthen at søge om det og betale. Han lagde stor vægt på, at de senere svigersønner også blev det, og døtrene sat i vej med hver deres herregård. En af svigersønnerne lod sig fx inden brylluppet adle med det sigende navn "de Lichtenhjem". Ikke et ondt ord om det, det var i datiden ganske naturligt.

Efter fem års barnløst ægteskab med Bodil Hofgaard blev det til i alt 10 børn. Af sønnerne overlevede kun den, der fik stamhuset Bidstrup ved Laurbjerg. I oprettelsesbrevet for stamhuset lægges der megen vægt på, at besidderen skal drive det hæderligt og ordentligt, ellers kan han afsættes. Her bor familien Honnens de Lichtenberg stadig. I alt samlede Gehrdt 10 herregårde og 20 kirker.

Man lades aldrig i stikken i bogen, der er overalt stamtavler, lister over gårde og kirker, så man let kan finde rundt. Der er udført et enormt arbejde med at spore de kunstgenstande, møbler osv, der har tilhørt familiens første generationer. Ved de fleste står der forsigtigt "i Lichtenberg-familiens besiddelse". Der er jo ingen grund til at opmuntre indbrudstyve ved at sætte adresser på.

Hovedboligen for Gehrdt og Bodil Hofgaard blev palæet i Horsens -- det nuværende Jørgensens Hotel.

Fra Gl. Estrup kommer også "Herregårdshistorie 2", der sådan set er en slags årsberetning, men ikke hedder det, for man vil gerne have frihed til at udsende et bind, når

man har stof til det. Gl. Estrup er et af de fineste eksempler på, at formidlerrollen i dag er blevet museernes hovedopgave. På bogens 154 sider er

der 18 artikler, dels af museets egne folk og dels af folk, der er eller føler sig tilknyttet bl.a. gennem "Herregårdspuljen". En artikel om engelske slotte og herregårde beskriver en tur, herregårdspuljen var på, i 2006. Der er artikler om tjenestefolk på Gl. Estrup, om husholdningen, "Man fyrer ikke sine folk" fra Broholm på Fyn, "Druk og fest i renæssancen"... store og små glimt af, hvad der foregår i herregårdsforskningsmiljøet. Selv om det kan virke som en pose blandede bolsjer, så er denne bog faktisk det eneste forum, hvor alle former for herregårdsrelateret aktivitet kan publiceres. Der er i hvert fald ikke andre, som gør det.

Det jævne Østjylland

Noget af det mest læste stof i aviser er "mærkedage". Det er måske ikke det stof,

journalisterne brænder mest for at skrive. Nutidens journalister drømmer ikke om at leve i deres lokalsamfund, men om at vælte ministre

og vinde Cavlingpriser, og helst hjemme fra parcelhusgrunden, hvor de bor sammen med andre pæne mennesker i samme lønklasse! Derfor overlades mærkedagsstoffet ofte til ”meddelere”. ”Congo-Chris” har været en institution i den lokale presse, mest Århus Stiftstidende i over 40 år. Ved sin 80 års fødselsdag udsendte han på forlaget Vældgungerne ”Helge ”Congo-Chris” Kristensen: Congo-Chris fortæller – historier fra det østjyske gennem 100 år”. Det er over 132 sider jævne østjyders historier. Forfatteren kom ud at tjene bønder som 13-årig. Den danske værnepligt blev aftjent som menig i regimentet ”Royal Scots” i den britiske hær lige efter 2. verdenskrig. Derefter var han skovhugger i Sverige og på sprogskole i Frankrig, tolder i Danmark og med til at uddanne toldpersonale i Congo, da landet blev selvstændigt i 1960. Fortællingerne begynder med Hejlskov-mordet i 1902. De 27 afsnit, der strækker sig over næsten 100 år, er en række skildringer fra 2. verdenskrig, et afsnit om digterpræsten Vilhelm Gregersen, Hornslet (”Der er noget i luften”) og om egnens kloge mænd og koner..... Hulter til bulter om jævne østjyder.

Århus

”Kend din By – kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu” II er ligesom bd. I et genoptryk af en række artikler, Mogens Weinreich skrev i JP Århus 1998-2003. Bogen er udgivet af Østjysk Hjemstavn og indeholder 58 artikler, hvormed omkring 120 af seriens knapt 200 er genudgivet. Bogen er udgivet med stor velvilje og hjælp fra Jyllands-Posten.

(En tilsvarende serie ”Fra Det Gamle København” af Jørgen Larsen løber i Berlingske Tidendes ”Magasinet”. Indtil nu er der samlet artikler i tre bind, der er udgivet på Aschehougs Forlag)

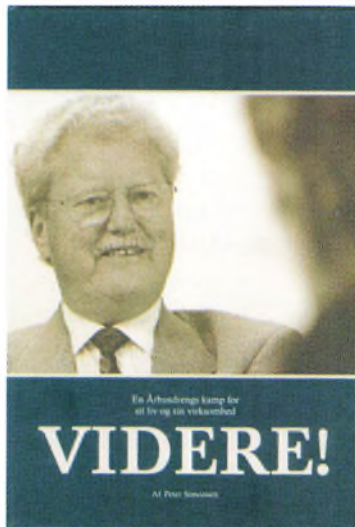
Forfatteren Peter Laugesen har skrevet teksten og fotografen Poul Ib Henriksen taget billederne til ”Århus”, der er et poetisk og personligt portræt af den jyske hovedstad. (224 s. Jyllands-Postens Forlag). ”Desværre kalder Århus sig verdens mindste storby, når vi nu i virkeligheden er verdens største landsby”, næsten vrissede Peter Laugesen, da bogen udkom. Heldigvis slap vi for at blive regionshovedstad. ”Kasketter og uniformer har aldrig klædt Århus”. Nå ja, vi skal nu ikke mere end godt et halvt århundrede tilbage, før Århus var landets største garnisonsby. Sophus Bauditz’s ”Krøniker fra Garnisonsbyen ” er da stadig den mest malende skildring af forfornige århundredes Århus. Bogen er et herligt slentrende causeri i tekst og især billeder gennem mange af de 5000 gader og veje som byen rummer. Der er en sjov kontrast mellem tekstens simple maskinskrift og billeder af højeste tekniske kvalitet. Det er en fremragende ide at lade billedteksterne stå samlet til sidst i bogen, de ville have været umulige at indpasse i det simple skriftbillede, og de ødelægger ikke billederne.

Den 24. november 2007 fejrede borgerne i Åbyhøj etårsdagen for redningen af Åby Bibliotek med en fest på biblioteket og udgivelse af bogen ”Biblioteket, der ikke ville dø – historien om borgernes kamp for Åby Bibliotek”, udgivet af Åby Biblioteks venner. 28 af 31 byrådsmedlemmer stod ellers bag beslutningen om at lukke biblioteket.

Bogen er selvfølgelig et partsindlæg, og man kan være enig eller uenig om anliggendet. For den, der nogle gange har holdt foredrag i bibliotekets mødelokale og mærket en god klassisk biblioteksatmosfære uden smarte marokkopuder og ”alt for de unge”, er det vanskeligt at se, hvordan det kan undværes, når man skal have bibliote-

ker. Måske fordi nogle af de andre biblioteker - Brabrand? - var mere politisk urørlige. Fred nu med det. Vigtigt er, at man har benyttet lejligheden til at få skrevet Åby Biblioteks historie, så bogen rækker langt ud over partsindlægget. Bogen er i en imponerende teknisk kvalitet og på 168 rigt illustrerede sider. Ingen ringe præstation henset til den rasende fart, den skulle skrives i.

Århus Byhistoriske Fond har udvist sædvanlig flid. I "Videre! – En Århusdrenge kamp for sit liv og sin virksomhed" har Peter Simonsen skrevet om sin far, fabrikant Per Simonsen. Firmaet Labflex fremstillede laboratoriemøbler. Den nåede op på 300 ansatte, inden den blev solgt til en konkurrent.

Manden, der skabte det hele, Per Simonsen, kom fra et socialdemokratisk arbejderhjem, havde kun syv års skolegang bag sig og

talte kun århusiansk. Han led af en alvorlig tarmsygdom, der jævnlige krævede operation. Han var en af de første danskere, der fik en ny nyre, og hver gang, han var på hospitalet, fik han nye ideer til produktionen. Det patientbord, der står ved de fleste århusianske hospitalssenge, er fx udviklet på Labflex.

"Når jeg støder på en sag eller et emne, som jeg synes er interessant, samler jeg den viden om det, jeg kan, siger den århusianske forfatter og lokalhistoriker Kurt Lundskov, Åbyhøj. Han er manden bag hjemmesiden www.lundskov.dk. Bogen "Det Gamle Århus" indeholder 256 sider fra hjemmesiden.

Djursland

Sport drejer sig som regel om at være stærkest og hurtigst, især når det er motoriseret sport.

"Ring Djursland. En udfordring for alle" af Morten Alstrup beskriver 42 år med intriger og drama. Ring Djursland havde i de første 18 af sine nu 42 år fem forskellige ejere. Det er gået op og ned, ikke mindst økonomisk. Forfatteren til bogen, Morten Alstrup, har været speaker på banen siden 1994. Ring Djursland har i dag fået en sikker eksistens som køreskole og øvelsesområde for store køretøjer ved siden af de sportslige aktiviteter

I 2005 udkom "Dengang og nu i Kolind" I-II.

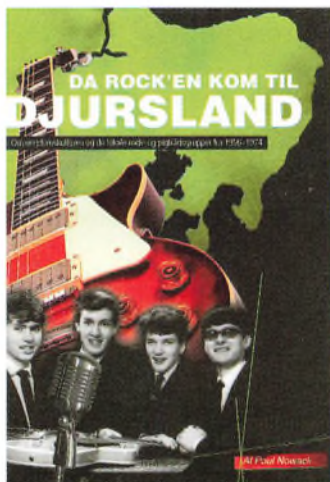
Der fortsættes nu med "Dengang og nu – rundt om Kolind" I-II af Bent Møller Pedersen og Knud Jensen. Igen udgivet af Kolind Boghandel.

Fremgangsmåden er igen den solide og enkle, at man drager fra landsby til landsby og fortæller, hvad man ser. Der er skildringer fra Kelstrup, Nødager, Pederstrup, Horstved, Stabrand, Krarup, Mårup, Ebdrup, Astrup Skarresø, Mesballe, Tjerrild, Koed, Attrup, Sundby, Sivested, Sundgårdene og Kolindbro, altså de byer, der har haft Kolind som naturligt handelscenter, dengang menigmand ikke havde bil og ikke ”bare” kunne handle i de større byer.

Rocken var pænere end i dag, da den kom til os i 1950’erne. På forsiden af ”Da Rock’en kom til Djursland, om ungdomskulturen og de lokale rock- og pigtrådsgrupper fra 1956-1974” af Poul Nowack, har de fire håbefulde unge musikere fra ”The Jesters” i Grenaa slips og jakke på! Musikken er forfatterens hobby, og bogens udgangspunkt er en udstilling, han lavede på Grenå Museum. Det var før teknikken tog overhånd. Den lokale smedelærling kunne stå på værkstedet mandag til fredag, inden han om lørdagen fattede guitaren og spillede til pigtrådsballer. På den baggrund er det ingen ringe præstation, at Poul Nowack

har fundet og beskrevet et halvt hundrede lokale orkestre, talt med nogen fra dem alle sammen og fundet bogens mere end 100 fotos. Inspirationen var

selvfølgelig amerikansk, - Elvis! og allerede dengang levede Jørgen Mylius. Vi får rokken og rullens historie med, inden den nåede frem til os ”med Grenaa-Hundested færgen”, mener Poul Nowack.

Dommer Birger Breum er vokset op i Nimtofte som søn af sognepræsten, og opvæksten som præstebarn har præget hele hans liv. Han blev jurist, gift med datteren af barndommens præstegårdsforpagter og vendte tilbage til hjemegnen som dommer i Grenaa med bitingsteder 1979-98. Det er blevet til 500 siders erindringer ”Katastrofer og mirakler – i medgang og modgang”. Det er den kristne, konservative, socialt bevidste og kongetro embedsmands erindringer, ikke uden personlig modgang. Barndomsbyen Nimtofte er skildret i alle detaljer, fra dengang man levede i den gamle verden, hvor der var alle slags forretninger og håndværksmestre i lokalbyen. Det var af den simple grund, at menigmand endnu ikke havde bil, og toget og rutebilen til storbyen var stadig en dagsrejse. Kostskolen i Haslev blev derfor en nem og ikke helt lykkelig løsning på gymnasieproblemet, - Birger Breum mindes den med ringe glæde. Studieårene i Århus blev derimod pragtfulde år for ”den fødte jurist”. Bogens stærke side for ikke-familiemedlemmer er nok skildringen af en karriere gennem retsvæsenet og de mange gode og venlige skildringer af kolleger ved landsretterne og retterne i Bogense, Odense, Hvidovre og slutstillingen i Grenå. Bogen slutter med en bekymret betragtning om retsvæsenet, herunder politiets, centralisering, hvor lokalkendskabet og lokalfornuften let tabes. Næppe et menneske er på de 500 sider skildret negativt. Dommere og politifolk er generelt sjældent fordømmende. Bogen har stor lokalhistorisk værdi, og til den ende

kunne man have ønsket sig et personregister.

Var bogen udkommet på et ”rigtigt” forlag, var Birger Breum nok blevet bedt om at forkorte den væsentligt. Det er dog et krav, der netop ikke bør stilles til bøger, der er skrevet for venner og familie. Det er lige den slags bøger, lokalhistorikere kan bruge, for lokalhistoriens persongalleri er jo præsten, præstegårdsforpagteren, politifuldmægtigen, bageren og centralbestyreren og alle de andre, der aldrig står i de bøger, der udkommer på Gyldendal og alle de andre store etablerede forlag.

En anden Djursland-dreng er sprogprofessor Jørn Lund. ”Hørt – Erindringer fra 1950’erne” er en lun beretning om hans barndom i Grenå. Det er en tænksum drengs beretning fra årene mellem fire og tretten (”I 1955 fik vi en gravhund, som er en af de største personligheder, jeg har kendt, incl. mennesker”). Jørn Lund må være nogenlunde den eneste, der kan huske alle sine klassekammerater fra underskolen. Hjemmet var et lægehjem, hvor forældrene levede i en vis disharmoni (de blev senere skilt). Moderen var energisk og foretagsom og havde tid og energi til at dyrke sine egne ideer, der ofte var fikse. Verden kom gennem radioen med det magiske øje, der skulle varmes op. Der var et program. Og Pressens Radioavis blev læst op af ”stærke anonyme stemmer”. At de var anonyme var en del af troværdigheden, - det var før studieværternes tid!. Giro 413 var ”en lang hyldest til danske værdier!” I kapitlet ”Andeby” har jeg mødt den første, der har forstået Anders And: ”Det var børnene, der var de kloge, for kvik er Anders jo ikke”. ”Der ingen faste parforhold og næsten ingen dobbeltsenge i dette univers”. Jamen det var uskyldens verden, barndommen,

selv om faderen muntrede sig med sekretæren, og hvad der ellers faldt for. Børn fik lov at være børn.

Agnes Mathiesen Balle, der debuterede i 2000 med erindringsbogen ”Da der var tjenestepiger til”, har udgivet sin tredje bog: ”Da jeg var hjemmegående. Tidsglimt fra 60’erne”. Ind imellem suppleres historierne fra familiens dagligdag med forfatterens egne digte og gode traditionelle bage- og madopskrifter.

Frank Pedersen udgav d. 4. april ”Lidt om mit liv og byfotografering” fra 85 års liv i Grenå. Det er det historiske udgiverværkstedets 18. udgivelse.

Syd for Århus

”Heste er sgu ikke slaver, de er medarbejdere”, sagde inspektør Grue på Aakjær. Tonen på Aakjær kunne være hård, men hestene blev behandlet ordentligt, og folkene havde ordentlige værelser og fik ordentlig kost. Mange andre steder var det anderledes. Der fandtes gårde i alle størrelser, hvor man i tredivernes desperate økonomi behandlede hestene værre end svin.

Kristian Sand kunne det med heste. ”At snakke med heste. Erindringer fra Aakjær, Gyllingnæs og andre arbejdspladser på Oddereggen” er ”hestehviskerens” beretning, fortalt til Mogens Rasmussen, Gylling Lokalhistoriske Arkiv. Selv den stædigste

hest blev blid som et lam, når man bare talte ordentligt til den. Kristian Sand tjente på Aakjær og Gyllingnæs, mens den gamle herregårdsverden endnu fandtes. På et billede fra Gyllingnæs af alle folkene og 22 heste, kan man dog se den nye tid forsigtigt titte frem: med fire traktorer. Efter krigen forlod Kristian Sand landbruget, blev valgt som fagforeningsformand og til sognerådet, blev det vi i dag kalder voksenlærling og endte som murer i Odder. Bogen på 47 sider har usædvanlig fine billeder fra de to godser, der i dag fremstår som mønstre på fin orden og genopbygning.

”Omkring Amstrup” er et lille skrift om naturen omkring Amstrup nede ved Odder (Åkjær). Fem ældre har gået naturen tynd omkring det tidligere statsfængsel, der er bygget op i palæstil og gjort til en statelig udlejningsejendom under Aakjær.

Vest for Århus

Forlaget AKKA i Hammel har bedt fire erfarne lokale turistguider om forslag til ture i Hammels omegn. Det blev til 11 ture, hvoraf to er på cykel. Det er ikke mindst naturtur-, plante- og dyrelivet der udførligt er beskrevet. Reglerne for færdsel på privat grund i naturen - man er faktisk velkommen næsten overalt, når man bare holder sig til veje og stier - er udførligt beskrevet.

Litteratur om Østjylland siden sidst er i år kortere end sidste år. Det skyldes længere tids sygdom og vil blive indhentet næste år.

Året 2007

Beretning om årbog og spændende udflugter

Af: Karen Margrethe Sørensen, formand

Generalforsamlingen blev afholdt den 17. november 2007 på Kulturcenter Frederiksberg.

Troels Lund blev valgt til dirigent og konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet. Beretningen blev godkendt, og kassereren kunne igen i år fremlægge et positivt regnskab, hvor han fremhævede redaktørens arbejde med årbogen, der blev afleveret reprojektor. Det betyder lavere trykkeriudgifter.

Bestyrelsen foreslog uændret kontingent for 13. år i træk, hvilket blev godkendt.

Der var genvalg til Jonna Abild, Jørn Kirkegaard, Lars Otto Kristensen, Søren Chr. Sørensen, Vagn Hammer og Ingelise Smed Rasmussen. Jens Jeppesen ønskede at udtræde af bestyrelsen og nyvalgt blev Ulla Lauritsen, Lillering.

Troels Smidt blev genvalgt til revisor. Redaktør Kurt Quist Nielsen blev præsenteret og kom med et kort indlæg om årbogens tilblivelse..

På det konstituerende bestyrelsesmøde blev Karen Margrethe Gadegaard Sørensen genvalgt som formand, Genvalg også til Ove Kjær som næstformand, Lars Otto

Kristensen som sekretær og til kasserer Herman Rasmussen.

Redaktionsudvalget består af Jonna Abild, Herman Rasmussen, Tage Franck, Mogens Weinrech, Vagn Hammer og Ulla Lauritsen.

Arrangementudvalget består af Ove Kjær, Jørn Kirkegaard, Søren Chr. Sørensen, Eigil Sennels, Jørgen Møller Bitsch, Inge Fabricius og Ingelise Smed Rasmussen.

Efter valgene debatteredes den gode økonomi, årbogens fremtid og andre aktiviteter.

Den 7. januar fremlagde arrangementudvalget et program for året 2008. Det udkom omkring 1. februar. Foreningen takker for arbejdet med programmet.

Årbogen

Østjysk Hjemstavns årbog har atter i år fået fine anmeldelser fra forskellige blade. Og mange læsere har tilkendegivet deres glæde over at læse Østjysk Hjemstavns. Det er altid rart at vide, vi har opbakning til det, vi laver.

Redaktøren og udvalget arbejder meget på at få artikler samlet og redigeret, så

de fremstår så flot som muligt i årbogen. Redaktøren har stor teknisk viden, som vi drager nytte af.

Østjysk Hjemstavn takker alle, der har bidraget til årbogen. Det gælder alle jer, der skriver indlæg. Det er en fornøjelse, som artiklerne kommer i hus og en fornøjelse, at det er fra hele det østjyske område. Vi sætter pris på geografisk spredning af indlæggene, og variation i emnerne er også vigtigt. Også en tak til redaktionsudvalget med redaktøren i spidsen.

Bogforlaget

Århus bogen "Kend din by" har solgt helt godt, men vi har stadig bøger tilbage.

Bogen er ikke tidsbestemt, så man kan have fornøjelse af at læse den adskilt fra bind 1, der desværre er udsolgt.

Ristrup bogen og Hørkjærgaard bogen kan endnu købes. Dem har vi på lager til nedsat pris.

Købmand Gerhardt de Lichtenberg

Første arrangement startede med museumsinspektør Anette Hoff fra Horsens Museum. Hun fortalte om Gerhardt de Lichtenberg - storkøbmand, godsejer til 11 godser, pengeudlåner og fabrikant. Et meget spændende foredrag, også set i lyset af vort besøg på Bidstrup året før.

Fra udflugten til Mønsted Kalkminer. Velkomst ved daglig leder og guide Per Vegger fra Skov- og Naturstyrelsen.

Fra Østjysk Hjemstavns besøg på Kollerup Gods.

Foto: Poul Marcus.

En imponerende våbensamling mødte deltagerne på vej op ad en trappe.

Foto: Poul Marcus.

Guldsmedene i Horsens

!5. marts var det direktør Bent Knie Andersen, der fortalte om købstaden Horsens og de 71 guldsmede, der virkede i Horsens fra 1500 til 1900. Bent Knie Andersen har skrevet en flot bog om disse guldsmede, og der ligger mange oplysninger om gammelt sølvstøj og dets værdi.

Silkeborg turen

Kør-selv-turen til Silkeborg blev vellykket med flot vejr. Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen viste veloplagt rundt ved papirfabrikken og fortalte om Silkeborgs grundlægger Michael Drewsen. Vi fik at vide, at Silkeborg er en ung by, der opstod omkring Silkeborg Papirfabrik fra 1844 og handelspladsen i 1846.

Mønsted kalkgruber

17. maj kørte vi til Mønsted Kalkgruber. Kalken, der fandtes i Mønsted, blev tidligt udnyttet til lim, der bandt byggestenene sammen ved datidens kirker. I løbet af 200 år blev der bygget 2000 stenkirker – godt 10 om året. Det gav startskuddet til en kalkindustri i Mønsted. Det er fantastiske minegange, der findes her og desuden et stykke dansk kirkehistorie. Vi besøgte Vinderslev Kirke og havde også tid til eftermiddagskaffe med dejlig hjemmebakte boller og lagkage.

Kollerup gods

Herregårdsturen til Kollerup var vellykket. Der var 46 deltagere, som alle fik et håndtryk og blev budt velkomne af både ejeren, Pia Selchau-Mark, og sønnen, folketingskandidat Niels Selchau-Mark.

Først fik vi en kort gennemgang af godsets historie og den seneste driftsform samt renovering af bygningerne. Derefter blev vi budt indenfor i godsets store flotte

Lønborg Kirke.

spisestue, hvor ejer og søn i tandem holdt foredrag om naturen og den historiske beliggenhed. Der er mange gravhøje og stenalderfund, blandt andet et utal af stenøkser og lerkar fra fortiden.

Derefter besøg i kirkerummet i nederste etage. Efter kaffe på Spørring Hotel besøgte Ingelise og Peder Smed Rasmussen på deres slægtsgård i Sandby. En fin afslutning på turen.

Skjern ådalen.

16. august tog godt 60 glade medlemmer til Skjern ådalen, hvor Martin Nielsen var guide på hele turen. Første besøg var hos Niels Holt Sørensen, der bor alene på en stor slægtsgård med et stort og velindret-

Kig udover Skjern Ådalen.

tet stuehus og en stor, flot have med udsigt over ådalen. Herefter kørte vi omkring Lønborg Gods, der er indrettet som feriested. Så til Skavenhus, hvor vi fik en dejlig middag, som vi vil tænke tilbage på. Turen gik videre til Lønborg Kirke og til Dejbjerg Jernaldermuseum. Kaffen indtog vi på Bundsbæk Mølle. Det mest fantastiske var dog hele ådalsprojektet, der har et kæmpeomfang, som man ikke fatter, hvis man ikke har set det. Vådområdet var stort, og i tusindvis af fugle havde tilholdssted i det våde element

Frihedsmuseet i Skanderborg

I skrivende stund er turen til Frihedsmuseet i Skanderborg og Hansted Kloster ved Horsens ikke gennemført. Det vil jeg fortælle om ved generalforsamlingen den 29. november.

Tilskud

Flere kommuner, virksomheder og private har givet tilskud til Østjysk Hjemstavns. Det er vi meget taknemmelig for. Det er altid rart at have noget at stå imod med. Særligt når årbogen skal betales, inden et kontingent kommer ind, er det vigtigt med en bankbog, der kan holde til det. Vi skylder jer en stor tak.

Bestyrelsen

Bestyrelsen er sammensat af 15 personer fra mange forskellige kommuner i det østjyske område. Det giver en stor berøringsflade og viden om det, der foregår i områderne, hvilket vi kan drage nytte af. Bestyrelsen gør et stort frivilligt arbejde, som er vigtigt for et godt resultat.

En tak til alle jer medlemmer, der år efter år støtter foreningen på den ene eller anden måde.

Vejen til arkiverne

Alle danske lokalhistoriske arkiver kan findes på adressen:

<http://www.danskearkiver.dk/>

Herfra klikker man videre på ”Arkivvejviser” for at få samtlige adresser, telefonnumre, kontaktpersoner, mailadresser, åbningstider osv.

Og glem ikke Østjysk Hjemstavns hjemmeside:

<http://www.ostjysk-hjemstavn.dk/>